

T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

RUS İŞGALLERİNİN ARTVİN VE ÇEVRESİNDEKİ SİYASİ VE
SOSYAL İZLERİ
(1878-1917)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yağmur ÖZTÜRK ÇELİK

Danışman

Doç. Dr. Eşref TEMEL

EKİM, 2025

BİLİMSEL ETİK BEYANNAMESİ

Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Rus İşgallerinin Artvin ve Çevresindeki Siyasi ve Sosyal İzleri (1878-1917)” başlıklı bu çalışmayı;

☐ Baştan sona kadar danışmanım Doç. Dr. Eşref TEMEL’in sorumluluğunda tamamladığımı, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metin içerisinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallara uygun olarak davrandığımı taahhüt ederim.

☐ Turnitin benzerlik programından alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranının % 3 olduğunu beyan ederim.

Aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☒ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim sadece Artvin Çoruh Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin ... ay süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

02/10/2025

Yağmur ÖZTÜRK ÇELİK

ORCID NO: 0000-0002-2539-6019

T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

RUS İŞGALLERİNİN ARTVİN VE ÇEVRESİNDEKİ SİYASİ VE SOSYAL İZLERİ
(1878-1917)

Yağmur ÖZTÜRK ÇELİK
ORCID NO: 0000-0002-2539-6019

Başkan : Prof. Dr. Ahmet ATALAY

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Selma TURHAN SARIKÖSE

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Eşref TEMEL

ONAY:

Bu Yüksek Lisans / Doktora tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunca belirlenen yukarıdaki jüri üyeleri tarafından .../.../..... tarihinde oybirliği/oyçokluğu ile uygun görülmüş ve kabul edilmiştir.

.../.../.....

Prof. Dr. Kerem COŞKUN

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

“Rus İşgallerinin Artvin ve Çevresindeki Siyasi ve Sosyal İzleri (1878-1917)” adlı bu çalışma; Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Artvin, 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Rus yönetimine girmiştir. Bu işgal döneminde yaşanan olaylar, yöre halkında derin ve kalıcı izler bırakmıştır. Bizzat kendi ailemden büyük dedelerim ve babaannelerim, bu sürece tanıklık etmiş ve Borçka’nın Adagül köyünden, Samsun bölgesine göç etmişlerdir. Çocukluğumda, dedem ve babaannemden dinlediğim muhacirlik anılarının gerçekliğini, bugün tezimi yazarken tüm boyutlarıyla görmekteyim. İşte bu çalışmada Rus işgali altında geçen 39 yıllık dönem, siyasi ve sosyal yönleriyle anlatılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma, giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş bölümünde Artvin bölgesinin tarihçesi anlatılmıştır. Birinci bölümde bölgeyi ilgilendiren, 1828-1829, 1853-1856 ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşlarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde Rus işgali öncesi Artvin ve çevresinin, durumu hakkında değerlendirme yapılmıştır. Üçüncü bölümde işgal dönemi Artvin şehrinin sosyal, siyasi, ekonomik durumu, Osmanlı topraklarına yapılan göçler, I. Dünya Savaşı’nda Artvin ve Çevresinde Ermeni faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Sonuçta ise Rus işgal altında geçen dönem, siyasi ve sosyal yönleriyle değerlendirilmiştir.

Tez hazırlama sürecimde, değerli bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam sayın Doç. Dr. Eşref TEMEL’e, tez konusunun belirlenmesinde ve literatür desteğinden dolayı kıymetli hocam Prof. Dr. Ahmet ATALAY’a çok teşekkür ederim. Her koşulda yanımda olan değerli eşime ve beni bugünlere getiren kıymetli aileme, minnet ve saygılarımı sunarım.

Bu tezi, 06.03.2025 tarihinde vefat eden canım babama ithaf ediyorum.

Yağmur ÖZTÜRK ÇELİK

Artvin – 2025

İÇİNDEKİLER

KISALTMA DİZİNİ	VII
TABLO LİSTESİ.....	VIII
ÖZET	IX
ABSTRACT	X
1 GİRİŞ.....	1
1.1 Artvin'in Tarihi Coğrafyası	1
2 93 HARBİNDEN ÖNCE GENEL DURUM.....	6
2.1 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı	6
2.2 Kırım Savaşı 1853-1856	7
2.3 93 Harbi ve Artvin	9
3 RUS İŞGALİNDEN ÖNCE ARTVİN'İN SİYASİ, EKONOMİK, DEMOGRAFİK VE KÜLTÜREL DURUMU	15
3.1 İdari, Mali ve Adli Yönetim	15
3.2 Bayındırlık Durumu	16
3.3 Demografik Yapı	19
3.4 Tarım ve Hayvancılık	20
3.5 Maden, Sanayi ve Ticaret	22
3.6 Eğitim	23
4 RUS İŞGALİNDE ARTVİN'İN SİYASİ, MALİ, KÜLTÜREL DURUMU	25
4.1 İdari Yönetim	25
4.2 Mali Yönetim	27
4.3 Adli Yönetim.....	28
4.4 Bayındırlık Durumu	29
4.5 Göç.....	32
4.6 Nüfus	38
4.7 Tarım.....	40
4.8 Maden, Sanayi ve Ticaret.....	41
4.9 Eğitim	44
4.10 İşgalin Halk Edebiyatına Yansımaları.....	46
4.11 I. Dünya Savaşı Sonunda Artvin'de Rus İşgalinin Son Bulması	48
5 SONUÇ VE ÖNERİLER	58

KAYNAKLAR.....	61
EKLER	67
İNTİHAL RAPORU İLK SAYFASI	75

KISALTMA DİZİNİ

ATASE	Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı
BCA	Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BOA	Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi
Çev	Çeviren
DH. ŞRF	Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
Ed	Editör
EVS	Erzurum Vilayet Salnamesi
HR. TH	Hariciye Nezareti Tahrirat
H.	Hicri
ODÜSOBİAD	Ordu Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi
s	Sayfa
S	Sayı
ŞD	Şura-yı Devlet
TDA	Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi
TTK	Türk Tarih Kurumu
TVS	Trabzon Vilayet Salnamesi

TABLO LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1. 1877 Trabzon Vilayet Salnamesi'nde Artvin Köy ve Mahalle Verileri.....	18
Tablo 2. 1878 Trabzon Vilayet Salnamesi'nde Artvin Nüfusu	19
Tablo 3. 1878 Trabzon Vilayet Salnamesi'ne Göre Artvin'de Hayvancılık	21
Tablo 4. 1897 Tarihli Rus Nüfus Sayımında Artvin	39
Tablo 5. 1897 Yılında Artvin'de Okuryazarlık Oranı	45

Rus İşgallerinin Artvin ve Çevresindeki Siyasi ve Sosyal İzleri (1878-1917)

Yağmur ÖZTÜRK ÇELİK

Artvin, tarihsel süreçte birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı döneminde Fatih Sultan Mehmet, Karadeniz'e gerçekleştirdiği seferlerle Artvin bölgesinin kuzey kesimine gelinmiştir. Yavuz Sultan Selim döneminde yapılan seferler sonucunda Ardanuç ve Artvin'in bazı yerleri, Osmanlı devletine geçmiştir. Kanuni Sultan Süleyman hükümdarlığında, Artvin ve çevresinin tamamı Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

16. yüzyılın ortalarında Osmanlı sınırları içine giren Artvin ve çevresi, 93 Harbi'nden 1917 yılına kadar Rus yönetimine geçmiştir daha sonra 1917-1921 yılları arasında ise İngiliz ve Gürcü yönetiminde girmiştir. Ruslar tarafından 39 yıl süren işgal döneminde Artvin ve çevresinde önemli değişimler yaşanmıştır. Rus yönetiminin uyguladığı politikalar ile bölgenin demografik yapısı değişmiştir. Başka bir milletin idaresi altında yaşamak istemeyen Artvin halkının büyük bir kısmı Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Yaşanan bu göçlerden sonra boşalan yerlere Ermeni, Gürcü ve Rus nüfusu yerleştirilmiştir. Göç etmeyip bölgede kalan insanlar, Rus yönetiminin getirdiği baskılar ve Ermenilerin yaşattığı zorluklarla mücadele etmiştir. Rus işgal döneminde kamusal binalar, köprüler inşa edilmiş, tarım, maden ve sanayi kollarında iyileştirmeler yapılmıştır. Yaşanan işgal karşısında Artvin halkı, askeri ve yerel önderlerin öncülüğüyle örgütlenerek bölgenin savunulmasında mücadele etmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz işgaline uğrayan Artvin şehri, 1920 yılında Gürcülerin yönetimine geçmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Elviye-i Selâse'yi geri almak için başlatılan askerî harekât ve yürütülen başarılı diplomatik adımlar sonucunda Artvin ve çevresi 1921 tarihinde ana vatana katılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Artvin, Elviye-i Selâse, Muhacir, Osmanlı Devleti, Rusya

ABSTRACT

Political and Social Traces of the Russian Occupations in Artvin and Its Surroundings (1878-1917)

Yağmur ÖZTÜRK ÇELİK

Artvin has hosted many civilizations throughout history. During the Ottoman period, Fatih Sultan Mehmet, through his campaigns in the Black Sea, reached the northern parts of the Artvin region. As a result of the campaigns conducted during the reign of Yavuz Sultan Selim, Ardahan and some parts of Artvin came under the rule of the Ottoman state. During the reign of Kanuni Sultan Süleyman, the whole of Artvin and its surroundings came under Ottoman domination.

In the mid-16th century, Artvin and its surroundings became part of the Ottoman borders, but after the Russo-Turkish War of 1877–1878, the region fell under Russian administration until 1917, and later, between 1917 and 1921, it came under British and Georgian rule. During the 39 years of Russian occupation, significant changes took place in Artvin and its surroundings. With the policies implemented by the Russian administration, the demographic structure of the region changed. A large part of the Artvin population, unwilling to live under the rule of another nation, migrated to Ottoman lands. Following these migrations, Armenians, Georgians, and Russians were settled in the abandoned areas. Those who did not migrate and remained in the region had to struggle with the pressures imposed by the Russian administration and the hardships caused by Armenians. As part of its policies, Russia restricted mother-tongue education in the education system. During the Russian occupation, significant developments were achieved especially in the field of mining. In addition, public buildings and bridges were constructed, and improvements were made in agriculture and various branches of industry.

In the face of the occupation, the people of Artvin organized under the leadership of

military and local leaders, and fought for the defense of the region. After World War I, the city of Artvin was occupied by the British and later, in 1920, came under Georgian rule. As a result of the military operation launched by the Grand National Assembly of Turkey to reclaim the Elviye-i Selâse and the successful diplomatic steps taken, Artvin and its surroundings were reunited with the motherland in 1921.

Keywords: Artvin, Elviya-i Selase, Migration, Ottoman Empire, Russia

1.1 Artvin'in Tarihi Coğrafyası

Artvin, Karadeniz'in doğusundaki yer alan Çoruh vadisinin yamaçlarında konumlanmış heybetli dağları ve engebeli yeryüzü şekilleriyle kaplı bir sınır şehridir. Artvin yol güzergâhı, Borçka'ya kadar Çoruh Nehri'nin oluşturduğu vadiyi izlemekte, Borçka'dan sonra ise Doğu Karadeniz sıradağlarını Cankurtaran Geçidi vasıtasıyla aşarak Karadeniz kıyısına ulaşmaktadır. Aynı zamanda bu ulaşım hattı Artvin'den güneye yönelerek Çoruh vadisi boyunca ilerleyip Erzurum'a bağlanmaktadır. Artvin'den Ardahan ve Kars'a uzanan karayolu, Erzurum'dan, Hopa'ya geçişi sağlamaktadır. Ayrıca Borçka'dan Çoruh'un vadisini takip eden yol Batum kentine ulaşımı mümkün kılmaktadır. Bu kesişim, Artvin'in önemli bir sınır kenti ve stratejik değerini göstermektedir. Bu önemli konumundan dolayı tarih sahnesinde siyasi varlığı bilinen ilk topluluk olan Hurrilerden başlamak üzere Hayyaşa-Azzi Krallığı, Urartu Krallığı, Kimmerler, İskitler, Büyük İskender, Roma, İran, Bizans, Bagrat Krallığı, Selçuklular, Moğollar ve Osmanlı Devleti gibi büyük devlet ve uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır (Tuncel, 1991: 420-422; Küçükylıdız, 2023:18).

Fatih Sultan Mehmet (1451-1481), İstanbul'un fethinden sonra Karadeniz bölgesine yaptığı seferler ile Torul beyliğine son vererek Trabzon ve Rize'yi alması ile Şavşat-İmerhev, Acara-ve Maçakhel Osmanlı sınırına dâhil olmuştur. II. Bayezid (1481-1512) zamanında, büyümeye devam eden devlet sınırları Gürcistan'a kadar ilerlemiş ve Artvin'in kuzeyine gelinmiştir (Kazdal, 2022: 214). Yavuz Sultan Selim'in Trabzon sancağında şehzadelik yaptığı yıllarda (1487-1512) Hopa'ya gerçekleştirdiği seferlerle Batum civarındaki Güneye Kalesi ele geçirilerek aynı isimle oluşturulan yeni sancağa Arhavi, Hopa, Borçka dâhil edilmiştir. Yavuz Sultan Selim Trabzon'a döndükten sonra Artvin beylerinin yardım talebinde bulunması üzerine yapılan ikinci seferle Artvin ve Ardanuç'un belli kesimleri de alınarak bölge beylerine yarı beylik verilmiştir. Padişah Yavuz Sultan Selim (1512-1520) Çaldıran Seferi'ne başlarken (1514) Ardanuç Atabeyi

Mirza abuk Bey Osmanlı ordusuna erzak ve mühimmat yardımında bulunmuştur. Bu sefer sırasında Şavşat bölgesinin kuzeyinde Kıpçaklı atabeylere bağlı Zor Tuna Bey, Yavuz’a sığınarak Müslümanlığı kabul etmiş ve Zor Mustafa adını alarak ismi geçen bölgenin Köprülü köyünde ilk camiye yaptırmıştır (Artvin İl Yıllığı, 1973: 28). İlerleyen yıllarda bölge Gürcü akınlarıyla el değiştirmiş olsa da yapılan seferlerle tekrar Osmanlı denetimine girmiştir. Bu doğrultuda, günümüz Artvin ilinin kıyı şeridi de fethedilerek Osmanlı yönetim sistemine dâhil edilmiştir. Başlangıçta Osmanlı Devleti ve Samtshe Atabeyliği’nin başında bulunan Mirza abuk arasında dostane ilişkiler kurulmuş ve Osmanlı Devleti’nin egemenliğini tanımıştır. Ancak daha sonra yönetimi devralan Kvarkvare hem Osmanlı hem de Safevilerle değişken ittifaklar kurmuştur. 1535 yılında Murcaheti Muharebesi’nde İmereti Kralı Bagrat’ın, Kvarkvare’yi esir alması üzerine Samtshe Atabeyliği’nin ileri gelenlerinden Otar Sakaşvili ve Keyhusrev, Kanuni Sultan Süleyman’dan (1520-1566) askeri destek talep etmiş ve Osmanlı yönetimi bu ağırıcı olumlu karşılayıp bölgeye sefer düzenleyerek 1538’de Zivin, Kağızman, Kars, Narman, Oltu’nun güney kesimleri, Tortum’un yukarı kesimi, Yusufeli ve Artvin Osmanlı topraklarına katılmıştır. Fethi takiben, Livane sancağı adıyla yeni bir idari birim kurulmuştur. 1551’de Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa’nın, Ardanoç bölgesini almasıyla Ardanoç sancağı oluşturulmuş; daha sonra merkezi Oltu olan ıldır sancağı kurularak, Erzurum eyaletine bağlanmışır. Böylece Ardanoç, Artvin, Yusufeli ve Şavşat bu sancağa dâhil edilmiştir (Özaydın, 2016: 7-8). Sultan III. Murad döneminde (1547-1595), Safevi Devleti ile savaşlar yapılmış ve Lala Mustafa Paşa, 1578’de Safevi Devleti’ni bozguna uğratarak Ahıska ve Ahılkelek bölgelerini sınırlara dâhil etmiştir. Bu gelişmeden sonra, ıldır eyaletinin merkezi Ahıska yapılarak Livane sancağı, ıldır eyaletine bağlanmışır. Hopa ve Borçka ise Trabzon eyaletine dâhil edilmiştir (Artvin Göçe Komşu Topraklar, 2017: 47-48).

Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra Artvin; uzun yıllar Osmanlı Devleti’nin toprağı oldu. Ancak, Osmanlı’nın kötü gidişatının akabinde 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Edirne Antlaşmasıyla Rusya, daha önce ele geçirdiği yerlerle beraber Kars, Ardahan, Bayburt, Muş, Şavşat ve Artvin’i boşaltmışlardır. Buna karşılık ıldır eyaletinin bazı sancakları, Poti liman kenti ile bazı kentler Rus sınırlarına dâhil etmiştir. 1854-1855 Kırım Savaşı ile Ruslar, Kars Kalesi’ni ele geçirmek için saldırıya geçmiştir. Bu savaşa, Livane yöresinden gelen gönüllülerin de büyük katkıları olmuştur.

Savaşın sonunda, Artvin yöresinde herhangi bir yönetim değişikliği olmamıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 906).

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan (93 Harbi) sonra; yapılan mütareke ve barış antlaşmaları sonucunda, Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan, Batum) Batum eyaletin sınırları içinde olan Artvin ve çevresi, Rus hâkimiyetine bırakılmıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 907). 1878 yılından sonra başlayan esaret yıllarında Artvinliler direnişlerini asla bırakmamış I. Dünya Savaşı sürecinde ise bağımsızlık adına önemli adımlar atmışlardır. Türk ahalisi kadın, erkek, yaşlı, çocuk demeden millî birlik duygusuyla mücadele etmiştir. Savaş sonunda imzalanan Brest-Litovsk Anlaşması ile Elviye-i Selâse'nin halk oylamasına sunulması ve çoğunluğun Osmanlı Devleti'ni tercih etmesi durumunda bu bölgelerin geri verilmesi Rusya tarafından kabul edilmiştir. Yapılan oylama sonucunda halk ana vatana katılmayı kabul etmiştir. Bu kazanım uzun sürmemiş, Brest-Litovsk Anlaşması (1918) ile ana vatana dâhil olan Artvin, Mondros Mütarekesinin “7. maddesi: *İtilaf Devletleri güvelliğini tehdit eden herhangi bir durumda stratejik noktaları işgal etme hakkına sahip olacaktır ve 15. maddesi: Tüm demir yolları İtilaf Devletleri'nin denetimine tabi olacak. Kafkas hatları her bakımdan İtilaf Devletleri'nin idaresi altında olacak. Buna Batum işgali de dâhildir. Osmanlı Devleti bu işgal durumuna itiraz etmeyecektir.*” maddelerine dayanarak İngilizler tarafından işgal edilmiştir (Atalay, 2020: 312; Larcher, 2010: 157-159). Bu dönemde Türkler millî oluşumlar kurarak vatan için çalışmalar yapmaya başlamıştır. 5 Kasım 1918'de, Kars Milli İslâm Şurası kurulmuştur. Daha sonra Kars kongreleri, Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi ve Misâk-ı Millî'nin kabulü ve uygulanmasına yönelik yoğun bir çaba sarf edilmiştir (Küçük, 2020: 173-175). Nisan 1920'de bölge İngilizler tarafından Gürcülere bırakılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Gürcü işgalinin Brest-Litovsk Antlaşması'nın ihlali olduğunu belirterek tepki göstermiş ve ayrıca Ermenilerin bu süreçte bölge halkına yaptığı eziyetler üzerine, 20 Eylül 1920'de Doğu harekâtı emrini vermiştir. Gümrü'ye hareket eden Türk ordusu, 3 Aralık'ta bölgeyi zapt etmiştir (Şenol, 2021: 425). Bu başarılar sayesinde Ermeniler ile 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmış ve Kars, Sarıkamış, Kağızman, Iğdır tekrar Türk yurdu olmuştur. Bu antlaşma, Anadolu'daki Milli hükümetin imzaladığı ilk Uluslararası antlaşma olması ve Doğu sınırlarında Misâk-ı Millî hedeflerine yaklaşılması açısından büyük bir önem taşımaktadır (Kurt, 2022: 88). 1921 yılında TBMM Hükümeti'nin üstün başarıları sonucunda Artvin yeniden ana vatana dâhil edilmiştir. 22 Şubat 1921 yılında TBMM, Gürcistan'a nota vererek şehri boşaltmalarını, aksini yaptıkları takdirde,

bölgenin işgal edileceği haberini vermiştir. Verilen notanın, Gürcistan Hükümeti tarafından kabul edilmesi üzerine 27 Şubat 1921 yılında Artvin ve Ardahan Türkiye'ye bırakılmıştır. Yenibahçeli Şükrü Bey ve Türk ordusu, 6 Mart 1921 akşam saatlerinde Artvin'e gelerek şehri teslim almıştır (Atalay, 2020: 320). Türkiye ve Rusya arasında 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre; Sevr Antlaşması, Rusya tarafından geçersiz sayılmış, Rus Çarı ve Osmanlı arasında yapılan antlaşmalar da geçerliliğini kaybetmiştir, ayrıca Sovyet Rusya, Misâk-ı Millî'yi tanımış ve Batum, Gürcistan'a bırakılarak, Türk-Sovyet sınırı çizilmiştir. 13 Ekim 1921'de yapılan Kars Antlaşması ile Türkiye'nin doğu sınırı kesinleşmiştir (Yüceer, 2016: 144-145).

Bu çalışma, 93 Harbi sonrasında Rus işgaline giren Artvin ve çevresinde yaşanan siyasi olayları ve bu siyasi olayların bölgenin idari, ekonomik, mimari, eğitim ve demografik yapısı üzerindeki etkileri incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, işgal öncesi dönemin koşulları da değerlendirilerek, işgalin Artvin halkı üzerinde yarattığı sosyal, kültürel ve psikolojik değişimleri anlatmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmanın önemi, Artvin özelinde Rus işgaliyle başlayan esaret döneminin genellikle askeri hareketler ve siyasi gelişmeler çerçevesinde incelenmiş olmasına karşılık bu çalışmada yalnızca askeri ve siyasi boyutlarla sınırlı kalmayarak, işgal sonrası dönemde bölge halkının karşılaştığı zorluklar, yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümler ve kültürel değişimler ele alınmıştır. Bu kapsamda, esaret altındaki yerel halkın gündelik yaşamda maruz kaldığı baskılar, göç hareketleri, direniş girişimleri, toplumsal yapıdaki kırılmalar ve kültürel bellekte açtığı izler bütünsel olarak ele alınıp değerlendirilmiştir. Çalışmanın kapsamı 1878-1917 yılları arasında Artvin'de yaşanan Rus işgal dönemidir. Ancak çalışmada bütünlük sağlamak amacıyla Artvin'in 1917-1921 yıllarında İngiliz ve Gürcüler tarafından işgaline de değinilmiştir. Zikredilen dönemlerde Artvin'de önemli değişiklikler yaşanmıştır. Rusya, 93 Harbi'nden sonra ele geçirdiği Elviye-i Selâse'yi oblast adlı idari sistemle yönetmiştir (Atalay, 2020: 316). Bölgeye yerleştirilen Ermenilerin Türklere karşı yaptığı zulüm ve baskılar, birçok vatandaşın Anadolu içlerine göç etmesine sebep olmuştur. Artvin ve çevresinden binlerce insanın Osmanlı topraklarına gitmesi ve boşalan yerlere Ermeni milletinin yerleştirilmesi, bölgenin demografik yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir. Ruslar, hâkim oldukları bu şehirde yeni alt yapı çalışmaları yaparak köprüler, yollar ve binalar inşa etmiştir. Tarım alanında bilimsel yöntemlere başvurarak ürün çeşitliliğini arttırmak için farklı çalışmalar yapmıştır. Rus idaresi aynı zamanda yeraltı kaynakları bakımından zengin olan Artvin'de maden çalışmaları gerçekleştirmiş ve fabrikalar

kurarak üretim yapmıştır. Bu yapılan yenilikler yerli halka pek katkı sağlamadığı gibi uğradıkları baskılar ile çoğu kişi göç etmiştir. Geride kalan insanlar özellikle I. Dünya Savaşı'nda Ermenilerin katliamına uğramıştır. Yaşanan bu olumsuzluklar içinde yöre halkı arasında dayanışma ve millî birlik duygusuyla milis kuvvetler oluşturulmuş ve bölgenin savunmasında büyük mücadeleler verilmiştir. İşgal döneminin sona ermesiyle birlikte Artvin'in yeniden Türk topraklarına katılması, halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmış ve Artvinliler, Türk ordusunu şehrin girişinde gözyaşları içinde karşılamıştır. Böylece, 42 yıl süren esaret dönemi son bulmuştur (Semiz ve Akdağ, 2021: 229).

Artvin ve Şavşat, ana vatana katıldıktan sonra 4,5 ay kadar Ardahan sancağına bağlanmış, bu dönemde; Yusufeli kazası, Erzurum'a, Hopa kazası da Rize sancağının sınırlarına dâhil edilmiştir. 7 Temmuz 1921 tarih ve 133 numaralı kanunla Artvin sancağı kurulmuş ve şehir merkez kabul edilmiştir. 1924'te Artvin, vilayet olmuş ve Ardahan'dan Şavşat kazası alınarak Artvin'e bağlanmıştır. 1926'da Artvin sınırlarına, Yusufeli kazası dâhil edilmiştir. 1 Haziran 1933 tarihinde çıkan 2917 sayılı kanunla, Artvin vilayeti kaldırılarak Rize vilayeti ile birleştirilmiş ve Çoruh vilayeti ismini almıştır. 25 Aralık 1935 yılında Rize, Çoruh vilayeti sınırlarından çıkarılmış ve Artvin merkez kazası, Çoruh vilayetinin merkezi yapılmıştır. 17 Şubat 1956'da ise Çoruh adı kaldırılarak Artvin adı verilmiştir (Çiçek, 2013: 135).

93 HARBİNDEN ÖNCE GENEL DURUM

2.1 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı

1801 tarihinde Gürcistan Krallığı'nın Rusya'ya bağlanmasıyla Osmanlı ve Rusya sınır devleti olmuştur. Bu sayede Karadeniz'e hâkim olmak isteyen Rusya aynı zamanda Balkanlardaki emellerini gerçekleştirmek için harekete geçerek 1827 yılında Navarin'de Osmanlı donanmasını yakmıştır (Kara, 2005: 120). Bu durum Osmanlı Devleti'nde hem devlet erkânı hem halk tarafından büyük bir tepki ile karşılanmıştır. II. Mahmut karışıklığa müdahale etmek için büyük bir toplantı tertip etmiştir. Yapılan toplantıda Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı haince yaklaşım sergilediğini, devletin iç işlerine karışmayacağını beyan etmesine rağmen halen müdahaleye devam ettiğini ve Yunan sorununda bu durumun açıkça görüldüğü belirtmiştir. Söz konusu meselenin Avrupa kamuoyuna dinler arası bir çatışma olarak pazarlamaya çalışıldığını ve bu durumun kabul edilmeyecek bir davranış olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı'nın bu tutumu karşısında Rusya harekete geçerek Osmanlı'nın sınırlarına askerlerini göndermiştir (Armaoğlu, 1997: 181). Türkleri, Balkanlardan atıp kendi egemenliğinde bir düzen oluşturmak isteyen bahse konu devlet, 1828'de Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır.

İlk olarak Anapa'ya saldıran Rus ordusu, Poti Kalesi'ni ele geçirmiştir. 23 Haziran'da Kars'ı alarak General Paskeviç ve ordusu Ahılkelek Kalesi'ni zapt etmiş ve böylece Gürcistan için kritik önemi olan yol güzergâhları Rus denetimine girmiştir. Rus ordusu buradan hareket ederek Akçur Kalesi, Ardahan ve Doğubeyazıt'ı işgal etmiştir. Şubat 1829'da Ahıska'nın geri alınması için Acaralı Ahmet Paşa görevlendirilmiştir. Çoğunluğu Karadenizli ve Livanelilerden oluşan ordu ile beraber azımsanmayacak sayıda Acaralı kadın da Ahıska Kalesi için mücadeleye katılmış lakin başarılı olunamamıştır. Ruslar aldıkları galibiyetle Erzurum'a girerek şehri teslim almıştır. 1828-1829 Savaşı'ndaki saldırılar doğu şehirleriyle sınırlı kalmayıp Edirne'ye değin uzanmıştır. Osmanlı sınırları büyük bir tehlike altında girmiş bu sıkıntılı durum karşısında II. Mahmut, barış istemek zorunda kalmıştır (Yetişkin ve Özdamar, 2021: 10-12).

Böylece, savaştan galip çıkan Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 14 Eylül 1829'da Edirne Muahedesi imzalanmıştır (Saydam, 1997: 44). Antlaşmaya göre Ruslar daha önce ele geçirdikleri birçok yöre ile beraber Kars, Ardahan, Bayburt, Muş, Şavşat ve Artvin'i boşaltmıştır. Buna karşılık Çıldır eyaletinin bazı sancakları, Poti liman kenti ve çevredeki başka şehirleri de topraklarına dâhil etmiştir. Rusya ile yapılan anlaşmada Ahıska ve Çıldır eyaletinin bazı bölgelerinin Rusya'ya bırakılacağına dair haberler etrafa yayılınca, bölge halkı birleşerek bu topraklarda kaldıkları sürece Rusya'ya asla boyun eğmeyeceklerini, onların idaresinde yaşamaktansa gerekirse göç edeceklerini 15 Aralık 1829'da Osmanlı Devleti'ne yazı ile belirtmişlerdir (BOA, HAT, 1046/43193). Çıldır eyaletinin önemli bir kısmının Rusya'ya bırakılmasıyla eyalette yeniden düzenlemeler yapılarak merkezi Artvin olan Livane kazası, Batum sancağına dâhil edilmek suretiyle Trabzon eyaletine bağlanmıştır. Çıldır eyaletinin merkezi olan Ahıska'nın Rusya'da kalması ile Ardanuç ve Şavşat bölgeleri de merkezi Oltu olan Çıldır sancağı kurularak Erzurum eyaletine dâhil edilmiştir (Yetişkin ve Özdamar, 2021: 12-13).

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin askeri, siyasi, ekonomik ve birçok konuda sıkıntılar yaşadığı bir dönemdir. Bu dönemde ordu içinde disiplinsizlik ile beraber askeri teknolojinin çağın gerisinde kalması Osmanlı Devleti'nin gerilemesine sebep olmuştur. Durumu düzeltmek için 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırılarak Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusu kurulmuştur. Eksikleri ve eğitimi az olan bu yeni ordu, 1828-1829 Savaşı'nda mağlup olmuştur. Savaş sonrası yapılan Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin gücünün zayıfladığı, görünür bir gerçek olmuştur. Toparlanmak ve sorunları çözmek için ıslahat hareketlerine yönelen Osmanlı, Tanzimat Fermanı gibi reformlar ilan etmiştir. 1828-1829 savaşı ile Rusya, Balkanlardaki gücünü arttırmış ve sonraki yıllarda yaşanacak Osmanlı- Rus savaşlarının en büyük cesaretini bu antlaşma ile almıştır (Yalçın, 2020: 102-103).

2.2 Kırım Savaşı 1853-1856

Rusya, Mayıs 1853'te Osmanlı Devleti'ne beş günlük süre tanıyan bir nota vererek, devletin bağımsızlığını zedeleyecek taleplerde bulunmuştur. Bu talepler göre, Osmanlı ile Rusya arasında bir ittifak kurulması ve Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoks halkın himayesinin Rusya'ya bırakılması yer almaktaydı. Osmanlı Devleti'nin bu talepleri reddetmesi üzerine Rusya, dokuz gün süreli yeni bir nota vermiştir. Osmanlı'nın tutumunun değişmediğini görünce savaşı başlatmıştır (Armaoğlu, 1997: 236-237).

Osmanlı-Rusya arasında başlayan Kırım Savaşı, zamanla İngiltere, Fransa ve Sardunya Krallığı'nın kendi çıkarlarını korumak için dâhil olduğu büyük bir savaş haline dönüşmüştür. Fransa ve Rusya'nın, kutsal yerlerin yönetimini elinde bulundurma isteği savaşı başlatan gelişme olmuştur (Menekşe, 2015: 668). III. Napolyon'un Kudüs'teki Katoliklerin, I. Nikola'nın ise Ortodoksların koruyuculuğunu kendilerinde görmeleri ana sorunu teşkil etmiştir (Kurat, 2014: 347). Rusların, Akdeniz ve Boğazlarda hâkimiyet kurma isteği, İngiltere'yi rahatsız etmiş ve böylece Fransa ve İngiltere Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır (Birbudak, 2018: 242).

Gorchakov komutanlığındaki Rus ordusunun Boğdan'ı işgal etmesiyle başlayan savaş Kafkasya, Tuna, Karadeniz, Akdeniz, Azak denizi, Pasifik ve Baltık denizi gibi büyük bir alana yayılmıştır. Osmanlı Devleti 1853'te savunmayı güçlendirmek için, Batum bölgesindeki birliklerin artırılması ve istihkâmların yeniden düzenlenmesi için onay vererek, Çürüksu ve Batum'da bulunacak kuvvetlerin komutasına, Selim Paşa'yı tayin etmiştir. Ayrıca, askeri gücün desteklenmesi için ilave askerlerin bölgeye sevk edilmesi, kara ve deniz kuvvetlerinin yeterli seviyeye ulaştırılması ve bölgenin erzak ihtiyacının da karşılanmasına karar verilmiştir (BOA, İ. HR, 329/21227). Savaşın Kafkasya tarafında başlaması Batum ordusundaki yerli gönüllülerin Şevket-il Kalesi'ne saldırısıyla olmuştur. Dede Ağa idaresindeki bu düzensiz orduya mensup Çürüksulu Tavdgürüzeli iki kardeş Hasan ve Ali Beyler düşmana ilk kurşunu atanlardır. Bu savaşçıların gösterdiği destek sayesinde kale kuşatılmıştır. Bölgeye İngilizler tarafından gönderilen Dr. H. Sandwith Kars'taki savaşta gördüklerini kaleme almıştır. H. Sandwith'in anlatılarına göre, Livaneli gönüllülerin Kars'a üç renkli ve ay yıldızlı bayraklarla, korkutucu şekilde şarkı söyleyerek girdiklerini, üzerlerinde hançerler ve tüfek bulunan bu gönüllülerin savaşırken çevik ve ürkütücü göründüklerini hatta bazılarının kayalara palalarla tırmanarak saldırdıklarını belirtmiştir (Özaydın, 2016: 19-21).

Bu mücadeleden yenilgiyle ayrılan Ruslar ile savaş sonunda 30 Mart 1856'da Paris Antlaşması imzalanmış ve Osmanlı'nın toprak bütünlüğü Avrupalı devletlerin güvencesine altına alınmıştır. Bu antlaşmayla beraber Rusya, Kars ve işgal ettiği topraklardan geri çekilmiştir (Yetişkin ve Özdamar, 2021:16). Paris Antlaşması ile Osmanlı-Rusya arasında yapılan antlaşmalar (1774 Küçük Kaynarca, 1826 Akkirman ve 1829 Edirne Antlaşması, 1841 Boğazlar Sözleşmesi) geçersiz kabul edilmiştir. Osmanlı'nın Avrupalı devletler arasında kabul edilmesi önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu süreçte, Avrupa devletlerin baskısı ile Osmanlı Devleti Islahat Fermanı'nı

ilan ederek gayrimüslimlerin hakları konusunda değişime gidilmiştir. Bu değişim, ilerleyen süreçte toplumsal sorunlara ve çatışmalara sebebiyet vermiştir (Beydilli, 2007: 169-172).

Osmanlı Devleti'nin, Kırım Savaşı'nda aldığı galibiyet, Avrupa devletlerinin desteğiyle olmuştur. Bu durum Osmanlı'nın gücünün ne kadar azaldığını göstermektedir. Nitekim 93 Harbi'nde bu yardım ve güvencenin yerini yalnızlık almıştır. Aynı zamanda ekonomik sıkıntılar çeken Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı sırasında ilk dış borçlanmaya gitmiş ve Osmanlı ekonomisi dışa bağımlı hale gelmiştir. Kırım Savaşı ve 1856 Paris Antlaşması'nın intikamını almak isteyen Rusya, kaybettiği hakları da geri kazanmak için tekrar savaş ilan ederek 93 Harbi'nde daha saldırgan bir tutum sergilemiştir (Gazi, 2010: 328-335).

2.3 93 Harbi ve Artvin

Rusya, 1853-1856 Kırım Savaşı'nda aldığı ağır yenilgiyi kabullenmemiş ve yeni arayışlar içine girmiştir (Keleş, 2008: 185). 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti için ciddi bir yıkım olmasıyla beraber, savaşın geçtiği bölgelerden biri olan Artvin ve çevresi içinde ağır tahribatlara yol açmıştır. Bu olayları daha iyi anlayabilmek adına 93 Harbi'ne sebebiyet veren iç dinamikleri ve uluslararası gelişmeleri incelemek gerekmektedir. Osmanlı Devleti, Balkanlardaki otoritesini koruyabilmek için 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı'nı ilan etmiştir. Bu reformlar, isyanların önüne geçememiş ve Sırbistan, Eflak-Boğdan, Bosna-Hersek, Karadağ'da ayaklanmalar tekrar başlamıştır (Çakmak, 2003: 242). Bu ayaklanmalar, Rusya'nın desteği ile giderek büyümüş ve bir dış sorun haline gelmiştir. 1875 yılında Hersek'e bağlı Nevesin'de, 160 kişilik bir grup ağnam vergisinden dolayı ayaklanarak Karadağ Prensi Nikola'ya sığınmıştır (Armaoğlu, 1997: 494). Hersek İsyanı'nın, barışçıl yöntemlerle çözülmesi için uğraşan Osmanlı Devleti, nasihat heyetleri kurmuştur (Gümüş ve Yüksel, 2020: 36). Yapılan bu çalışmalar isyanları engelleyememiş ve asilere, Sırp-Karadağ isyancılarının dâhil olmasıyla, ayaklanmalar tüm Bosna'ya yayılmıştır (Tansel, 1943: 15). Hersek Ayaklanması'ndan sonra Bulgaristan'da, Rus etkisiyle yeni bir idari yönetimin kurulması yönünde talepler olmuştur. Bu durum karşısında Babiâli, sorunları kökten çözmek için yeni ıslahatlara başvurmuştur (Tansel, 1943: 18). Otluk köyünde toplanan Bulgar komitecileri, Filibe ve Pazarcık çevresini ateşe vererek birçok Müslümanı öldürmüştür. Rusya, bu durumu Avrupa kamuoyunun da Müslümanların

Hristiyanları katlettiğini yönünde propaganda yaparak Osmanlı Devleti'ni yalnızlaştırılmaya çalışmıştır (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 1985: 16).

Balkanlarda çıkan isyanlar, birbirinden etkilenerak gittikçe geniş alanlara yayılmıştır. 1 Temmuz 1876'da Sırlar, silahlı ayaklanmalara başlarken, 2 Temmuz'da Karadağ'da savaş başlamış ve Osmanlı Devleti, her taraftan köşeye sıkıştırmıştır (Özkan, 2023: 779). Ruslar, savaş öncesinde olduğu kadar savaş sırasında da Sırlara askeri ve maddi destek sağlamıştır (Kara, 2007: 23).

Savaş sonunda Sırlar, Osmanlı karşısında yenilgiye uğrarken, Karadağ cephesinde yoğun ve çetin bir mücadele sürmesine rağmen, iki tarafta birbirine karşı üstünlük sağlayamamış ve savaş sonunda İstanbul'da bir konferans düzenlenmiştir (Aydın, 1994: 498). İngiltere, Paris Barış Antlaşması'ndaki (1856) katılımcı devletlerle, konferans yapılması talebinde bulunmuş ve 23 Aralık 1876'da İstanbul'da Tersane Konferansı yapılmıştır (Öksüz ve Köksal, 2019: 317). Konferansta, ülkenin üstündeki baskıyı azaltmak için Meşrutiyet ilan edilmiştir. Bu yenilik hareketiyle, bütün halkın mecliste temsil edileceğinin haberi verilerek diğer devletlerin Balkanlar için istedikleri reformların yapılmasına gerek kalmadığı ispatlanmaya çalışılmıştır. Tüm bu barışçıl çabalar, konferans devletleri tarafından bir karşılığı olmadığı için uzlaşmaya varılamamıştır (Armaoğlu, 1997: 512-514). 31 Mart 1877'de İngiltere ve Rusya'nın isteği ile Londra Protokolü yapılmıştır. İstanbul Konferansı'na katılan altı devletin onayladığı bu protokol, İstanbul Konferansı'nda diretilen; Bosna-Hersek, Bulgaristan ve Karadağ'ın üzerinde Osmanlı'nın gücünü tamamen sonlandırmak, sınırların düzeltilmesi, istenilen reformların yapılması gibi maddeleri içeren bu protokol, Osmanlı'ya daha sonra gönderilmiştir. Babıâli tarafından tepkiyle karşılanan bu durum kesin bir şekilde reddedilmesiyle Rusya, 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır (Yurdakul, 2019: 22).

Rusya, Avrupalı devletlere yapılan toplantılarda olayları diplomatik yollarla çözmekten taraf olduğunu belirtmesine rağmen 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş durumunun başladığını ilterek aynı gün ordusuna savaş emrini vermiştir. Savaş için yeterli maddi kaynağı bulunmayan Osmanlı Devleti, savaşı devam ettirebilmek için halktan gönüllük esasıyla, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için çağrı yapmıştır. Bu yardımların yürütülmesi için İâne-i Harbiye Komisyonu kurulmuştur (Yapıcı, 2011: 64-65).

93 Harbi, Kafkaslar ve Balkanlar (Tuna) olmak üzere iki cephede gerçekleşmiştir. Ancak bu çalışmada konunun kapsamı gereği savaşın Kafkasya Cephesi ve Artvin ile alakalı olaylara yoğunlaşmıştır. Kafkas Cephesi'nin genel komutanlığına Gazi Ahmet Muhtar Paşa getirilirken, Batum'daki ordu komutanlığına ise ilk olarak Ferik Hasan Tahsin Paşa daha sonra da Derviş Paşa tayin edilmiştir (Karal, 2007, 43-44). Kafkas cephesinde Rusya'nın asıl amacı; Kars ve Erzurum kalelerini düşürmektir (Şirokorad, 2024: 379). Bayezid ve Ardahan ise ikinci harekât bölgesi olarak planlanmıştır. Rus ordusu, Kars, Bayezid, Ardahan ve Batum olmak üzere dört kola ayrılmıştır. Osmanlı'nın savunma planına göre; Erzurum, Kars, Ardahan ve Batum bölgelerinde hava koşullarından istifade ederek Rus saldırısını durdurmak amaçlanmıştır (Bağırhan, 2008: 68). 26 Mart tarihinde Erzurum'a varan Gazi Ahmet Muhtar Paşa; Bayezid, Eleşkirt, Kars, Ardahan bölgesini inceleyerek yaptığı durum değerlendirmesinde, askeri mühimmatın yetersizliğini ve işe yarayacak asker sayısının azlığını raporlamıştır (Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 1985: 24-27). Batum'da Rusların saldırısı ile başlayan çatışmada Osmanlı askerleri 27 Nisan'da Ackva Dere civarına çekilmek zorunda kalmıştır. Batum bölgesindeki ilk çarpışmalarda galibiyet elde edilemese de Livaneli gönüllü birlikler sayesinde düşman ilerleyişi yavaşlamıştır. Bu durum karşısında Ruslar, Batum halkını kendi tarafına çekmek amacıyla Türkçe ve Gürcüce bildiriler dağıtmıştır. Bu bildiride kendilerinden taraf olacak insanlara iyi davranılacağı ve her türlü mallarının korunacağı teyit edilmiştir. Hasan Tahsin Paşa, bu durumu Osmanlıya raporlayarak, böyle bir şeyin mümkün olmadığını bölgedeki halkın vatanına ve dinine bağlı olduğunu, büyük bir fedakârlıkla mücadele ettiklerini bildirmiştir. 11 Mayıs'ta Rusların Çürüksu dolaylarında Husubani Tepesi'nde tekrar saldırıya geçmesiyle Livaneli birlikleri fazla dayanamayarak Sameba Tepeleri'ne çekilmek zorunda kalmıştır. Bu kritik anda yüzlerce Acaralı gönüllü orduya katılarak Cahati Tepesi'nde Rusları durdurmayı başarmıştır. 23 Haziran'da farklı noktalardan yapılan Rus saldırıları durdurulmuştur. Ruslar 25-29 Haziran'da Husubani, Çürüksu ve Sameba tepelerinden geri çekilmek zorunda kalmıştır (Kasap, 2018: 86-88).

Burada bölgedeki gönüllülerin direnişe katkısı için ayrı bir parantez açmak gerekir. Bu bağlamda 93 Harbi sırasında yöre halkından teşkil edilen gönüllü birlikler Batum ve Livane'nin müdafaasında önemli bir rol oynamıştır. Halkın katılımıyla beş tabur piyade ile üç bölük nizamiye süvarisi oluşturularak yaklaşık 2.500-3.000 kişiye ulaşılmıştır. Rus istilasına karşı vatanlarını savunmak amacıyla Artvin ve Batum ahalisini toparlayarak bu birliklerin ön saflarında savaşan isimler arasında; Tavatgerize Ali, Yukarı Acaralı Ahmet,

Hasan Bey, Hazinedar zade Osman, Tuzcuoğlu Çürüksulu Tomas ailesinden dört kardeş ile Ahıskalı Kavas Süleyman Ağa yer almaktadır. Bu kumandanların önderliğinde toplanan Asâkir-i Muâvene birlikleri yeterli imkânları bulunmamasına rağmen yurtlarına sahip çıkmak için mücadele etmiştir (Demirel, 2009: 318-319).

Rus ordusu 24 Nisan 1877'de eş zamanlı başlayan saldırılarda ani bir baskınla Kars'a bağlı Arpaçay'a gelerek doğu sınırına girmiştir. Kars önüne gelen General Melikof, birliklerinin bir kısmını Ardahan'a doğru gönderirken diğer taraftan Bayezid'i alarak Eleşkirt üzerine yürümüştür. Rus ordusunun doğu sınırındaki saldırıları Osmanlı Ordusunu zor duruma düşürmüştür. Savaşın Ardahan'a sıçramasıyla birlikte, Türk birliklerinin sayıca az olması ve bazı subayların aldığı yanlış kararlar nedeniyle, Ruslar, Emiroğlu Tabyası'nı zapt ettikten sonra 17 Mayıs 1877'de Ardahan'ı ele geçirmiştir (Karal, 2007: 53-54; ATASE Arşivi, 110/9/1/3, 1/0/103). Bu işgal karşısında Ferik Hüseyin Sabri Paşa ve askerleri Yalnızçam ve Ardanuç yoluyla Artvin'e gitmek zorunda kaldıklarını, Muhtar Paşa'ya telgraf çekerek bildirmiştir (Arif, 2022: 90). Bu telgrafta, Ardahan'ın tümüyle Rusların eline geçtiğini ve Livane'ye geldiğini belirtmiştir. Ardahan'ın kaybedilmesiyle, Çoruh Nehri'nden, Batum'a giden yol saldırıya açık hale gelmiştir. Bu tehlikeden dolayı Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Artvin sancakbeyleri ailesinden Kıgı Kaymakamlığı yapan Dede Bey'i Ardanuç Kaymakamlığı görevine getirmiştir (Özdemir, 2002: 174). Dede Bey'den istenilen hizmet ise; Artvin, Ardanuç ve Şavşat bölgelerinden Asâkir-i Muâvene adı altında halktan oluşan gönüllü askeri kuvvetler toplayarak Ardahan-Batum yolunu kapatmakla beraber Rusların sol kanattan Erzurum'a girmesine mâni olmaktı. Dede Bey, göreve başladığında bölge halkının yurtlarını savunmak için hazır olduğunu belirtmiş ve silah ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik ilgili makama telgraf yazmıştır (Göge Komşu Topraklar, 2007: 51-52).

Osmanlı ordusu 21 Haziran günü Rus askerlerini durdurarak Halyas ve Haydar köylerine girmiştir. Yapılan yoğun top saldırısı sonucunda Rusların geri çekilmesiyle beraber Halyas Muharebesi son bulmuştur (Yapıcı, 2011: 88). Rusya aldığı yenilgiyi hazmedemeyip 25 Haziran 1877'de Zivin Muharebesi için harekete geçmiştir. Zivin köyü ile Soğanlı Dağı arasında olan bu bölge, Erzurum-Kars arasındaki önemli alanlardan biriydi. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, bölgeyi sağlamlaştırmak adına olabildiğince asker toplamaya çalışmıştır. Savaş sırasında yoğun top ateşi altında kalarak panikleyen Rus ordusu direnmeye çalışsa da başarılı olamamış ve büyük bir zayıyat vererek geri çekilmiştir (Mahmut Celaledin Paşa, 1983: 348). Ancak Ruslar, 18 Ağustos 1877'de, Yahniler

bölgesine saldırıya geçmiştir. Muharebe sırasında Rus ordusunda 70.000 asker bulunurken, Osmanlı ordusunda sadece 45.950 asker bulunmaktaydı. Tüm olumsuz şartlara rağmen Osmanlı ordusu büyük bir gayretle galibiyet kazanmış ve Rus ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır (Gövez, 2022: 71). 2 Ekim tarihinde, Grandük Mişel komutasındaki Rus ordusunun tekrar saldırmasıyla, II. Yahni Muharebesi gerçekleşmiştir. Ruslar, saldırı için hareket ettiği anda Miralay Hakkı Bey yanına aldığı iki tabur asker ve toplarla Rusları arkadan sararak hücumla geçmiş Türk ordusu tekrar zafer kazanmıştır (Gökçe, 2020: 25-26).

Rus Devleti, Yahniler ve Gedikler gibi muharebelerde aldığı ağır mağlubiyet sonrası yeniden plan yapmış ve asıl hedef olan Kars bölgesini alabilmek için stratejik önemi olan Alacadağ bölgesini saldırı noktası olarak seçmiştir. 14 Ekim’de, sabaha karşı Rus ordusu saldırıya geçmiştir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, ordunun dayanacak durumu kalmadığı için birlikleriyle beraber bölgeden çekilerek Kars’a yürümüştür. Burada yeniden bir plan yapmış ve Erzurum’un tehlikeye düşmemesi için dokuz tabur ve iki paşayı yanına alıp Soğanlı Dağı’na doğru hareket etmiştir. Ahmet Muhtar Paşa’nın, Soğanlı bölgesine gittiğini haber alan Rus ordusu, yaptığı ani saldırı ile Deveboynu Muharebesi’ni kazanmıştır (Arif, 2022: 369-399). Daha sonra 6 Kasım 1877’de sabaha karşı Rus ordusu ani bir baskınla Aziziye Tabyası’na saldırı düzenlemiştir (BOA, HR. SFR.3, 253/59). Uykuda saldırıya uğrayan Türk ordusu büyük kayıplar vermiştir. Bu durum karşısında silahlarına sarılan Erzurum halkı, Türk askerinin yanında çatışmaya girmesiyle Ruslar geri çekilmiştir. Daha sonra Kars’a yönelen Rus ordusu, tabyalara düzenlediği ani baskınlardan ardından 18 Kasım’da Kars Kalesi’ni ele geçirmiştir (Arif, 2022: 428-431). Aziziye ve Kars’ın düşmesiyle birlikte Erzurum’u da ele geçirmek için harekete geçen Rusya, 14 Aralık 1877’de Ardanuç’a girmiştir. Ancak Artvin bölgesindeki Harhan mevkiinde Türk askerleri yeniden mücadeleye başlamıştır. Yapılan çatışma sonucunda Türk kuvvetlerinin başarısı ile Rus birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştır (ATASE Arşivi, 49/0/199). 19 Aralık’ta ise, Derviş Paşa Rus ordusunun Husuban Tepesi’nde bir takım zarar vermeye yönelik faaliyetleri olduğunu, Sameba ve Çürüksu civarında gülle atışlarına maruz kaldıklarını ancak, kimseye bir şey olmadığı ve girilen mücadelede Rusların geri çekildiğini bildirmiştir (ATASE Arşivi, 40/0/188). Batum’u ele geçirmek için yeniden saldırıya geçen Rus ordusu, Ardahan üzerinden Artvin’e doğru hareket etmiştir. 28 Ocak 1878’de Dolishane köyündeki çarpışmada Ruslar durdurulamamış Artvin’e doğru ilerlemeye başlamıştır. Ancak yol boyunca hazır bekleyen yerli

kuvvetlerin büyük mücadelesi sonucunda Ruslar, Artvin'e giremeden geri çekilmek zorunda kalmıştır. Daha sonra Rusya tarafından tekrarlanan işgal girişimleri Livaneli gönüllüler sayesinde sonuçsuz kalmıştır. Kafkas Cephesi'ndeki savaşın sakinleşmesiyle buradaki kuvvetlerin bir kısmı İstanbul'a yardım için gönderilmiştir (Kasap, 2018: 90).

Rusya, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda doğuda Kars ve Erzurum'u ele geçirmiş, batıda ise Plevne'nin düşmesiyle İstanbul önüne kadar gelmiştir. Bu gelişmeler üzerine, İstanbul'un kaybedilme ihtimalinin verdiği endişeyle Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kalarak 31 Ocak 1878'de Edirne Mütarekesi'ni imzalamıştır (Uçarol, 1995: 339). Ayastefanos'ta başlayan görüşmeler sonucunda 3 Mart 1878'de 29 maddeden oluşan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması imzalanmıştır (Öztürk, 2018: 668). Osmanlı Devleti'ni, Hariciye Nâzırı Safvet Paşa ve Sadullah Bey temsil ederken, Rusya'yı General İgnatiyef ve Nelidof temsil etmiştir (Gencer, 1991: 225). Antlaşmanın özellikle doğu bölgesini ilgilendiren kısmı 19. maddeden itibaren başlamaktadır. Bu madde ile ülkenin doğu sınırı belirlenmiş ve Rusya'ya ödenecek tazminat hakkında karara varılmıştır. Antlaşmaya göre Osmanlı Devleti, Rusya'ya bir milyar 410 milyon ruble (Kafkasya'da verilen zararlara karşılık 100 milyon, savaş masrafları için 900 milyon, ihracat ticareti ve demiryollarına verilen zararlar için 400 milyon, Rus halkının uğradığı zarar için de 10 milyon) savaş tazminatı ödeyecekti (Mahmut Celaleddin Paşa, 1983: 579). Rusya bu maddeye ek; tazminatın ödenememesi durumunda toprak devri olarak Kars, Ardahan, Batum ve bazı Balkan topraklarını savaş tazminatı yerine kabul etmiştir (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 1985: 197).

Bu antlaşma, Avrupalı devletlerin çıkarlarına ters düştüğü için tepkiyle karşılanmış ve antlaşmanın maddelerini tekrar görüşmek üzere 13 Haziran'da Bismarck başkanlığında Berlin Kongresi yapılmıştır (Gencer, 1992: 517). Bir ay süren görüşmeler sonunda 64 maddeden oluşan Berlin Antlaşması 18 Temmuz 1878'de imzalanmıştır. Antlaşmanın 58. Maddesi gereği; Kars, Ardahan, Batum Rusya'ya bırakılmıştır. Böylece Batum eyaleti içinde bulunan Artvin, Ardanuç, Borçka, Şavşat ve Kemalpaşa da 1917 yılına kadar Rus esaretine girmiştir. Buna göre Berlin Muahedesi'nden sonra kesilen Türk-Rus sınırı; Artvindağı-Melo (Sarıbudak), Orucuk (Oruçlu), Kabanı-Aşağı, Hod (Maden), Erkiniz (Demirkent) ve Tavusker-Oltu çizgisinden geçmiştir (Özder, 2017: 44).

RUS İŞGALİNDEN ÖNCE ARTVIN'IN SİYASİ, EKONOMİK, DEMOGRAFİK VE KÜLTÜREL DURUMU

3.1 İdari, Mali ve Adli Yönetim

Artvin, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra bağlı bulunduğu eyaletlerde dönem dönem değişiklikler olmuştur. 1568'te Livane, Şavşat, Ardanuç, Macahel, Trabzon, Acara ve Batum bölgesi Erzurum Beylerbeyliğine bağlıydı (Kunt, 1978: 139-141). 1578'ten 1588'e kadar olan süreçte Livane ve Ardanuç kazaları Çıldır eyaletine, Şavşat ise aynı dönemde Erzurum'a daha sonra 1632 yılında Çıldır eyaletine ilhak edilmiştir (Durdu, 2023: 278-279). Edirne Antlaşması (1829) sonrası yapılan düzenleme ile Rus işgaline kadar olan süreçte, Artvin'in merkezi olan Livane kazası, Arhavi ve Hopa bölgesi Trabzon eyaletine bağlı Lazistan sancağına, Kiskim (Yusufeli) Erzurum vilayetine, Şavşat ve Ardanuç ise Çıldır eyaleti sınırları içinde kalmaya devam etmiştir. Murgul ve Borçka, Livane merkez kazası içinde yer almıştır (Karabacak Yılmaz, 2019: 233). 1877 kayıtlarına göre, Livane kazasında kaymakamlık görevini Hüseyin Efendi yürütmekteydi. Belediyecilik faaliyetlerinde Reis Derviş Ağa, Aza Mahmut Ağa, Süleyman Ağa, Arif Ağa, İstefan Ağa, Aryan Ağa ve Mustafa Efendi yer almaktaydı. Müftülük makamında Ahmet Efendi, tahrirat kâtipliği görevinde Şerif Efendi, naiplikte Mustafa Efendi, mal müdürlüğünde Hüseyin Efendi sandık emini de Ahmet Efendi idi (TVS 1295/1878: 73). 93 Harbi sonrası imzalanan Berlin Antlaşması ile Batum sancağı Rusya'ya bırakılmıştır. Livane kazasından Osmanlı Devleti'ne bırakılan Hopa kazası ile Arhavi nahiyesi 1878'de Trabzon eyaletine bağlı Rize kazası ile birleştirilerek Lazistan sancağı oluşturulmuştur (BOA, ŞD, 1830/21).

Osmanlı yönetiminde kalan Hopa ve Arhavi'de yönetim şu şekilde teşekkül etmiştir. 1902 senesinin Trabzon Vilayet Salnamesine göre, Hopa kazasında yönetici ve çalışanları şu şekildedir: Kaymakam Mehmed Rüşdi Bey, mal müdürü Osman Zeki Efendi, naib

Mehmed Fevzi Efendi, kaza müftüsü Hacı Hüseyin Efendi, tahrirat kâtibi de Hüseyin Hasbi Efendi'dir. Aynı zamanda bu üç isim Kaza Meclisi'nin doğal üyeleridir. Meclisin seçilmiş üyeleri ise Ahmed Bey, Abdurrahman, Hüseyin ve Ali efendilerdir. Meclis-i İrade müdde-i umûmîsi nüfus memuru Hasan Efendi, Meclis-i İrade'nin mustantıkı Mehmed Kadri Efendi'dir. Hopa Mahkemesi'nin kâtibi ise Ali Fâik Efendi'dir (TVS 1320/1902: 281). Aynı sene verilerine göre, Arhavi nahiyesinin müdürü Hasan Behçet Efendi, naib vekili Hüseyin Hüsni Efendi, müftüsü İbrahim Efendi, mal ve vergi kâtibi Mustafa Efendi'dir. Arhavi Nahiye Meclisi'nin tâbii üyeleri müftü efendi ile mal ve vergi kâtibidir. Nahiye Meclisi'nin seçilmiş üyeleri Mehmet Efendi, Mikdâd Efendi ve Mustafa Efendi'dir. Ayrıca, Arhavi nahiyesinde sandık emini olarak Tahsin Efendi, Duyûn-ı Umûmiye memuru olarak Akif Efendi ve rüşdiye mektebinin muallim-i evveli ise Ömer Lütfi Efendi'dir (TVS 1320/1902: 284).

3.2 Bayındırlık Durumu

Artvin ve çevresindeki mimari yapılarda çoğunluğu ahşap olmakla beraber duruma göre taşın da kullanıldığı binalar mevcuttur. Karadeniz bölgesinin orman bakımından zengin olması ahşap kullanımını arttırmıştır. Artvin bölgesindeki geleneksel evlerde görülen Çakutura, taşıyıcı direklerinin arasına yerleştirilen çıtaların ızgara şeklinde biçimlendirilip, çamur veya taş gibi malzemelerle doldurulup sıvanmasıyla yapılan eski bir duvar örgü tekniğidir. Bölgedeki konut mimarisinde yaygın olarak kullanılan bu yöntem, coğrafyanın bazı yerlerinde ahşapla örülmüştür. Bu geleneksel yöntemin yanında 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılda, Artvin'de tuğla kullanımı oldukça yaygınlaşmıştır. Bu durum ise, bölgeyi diğer Karadeniz şehirlerinden ayıran bir farklılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Artvin evleri genellikle birkaç katlı ve çoğunlukla iki giriş kapısına sahiptir (Başkan, 2008: 45-46). Bölge evlerine daha detaylı bakılacak olursa en altta bodrum yer almaktadır. Onun üzerinde günlük yaşamın sürdürüldüğü kat bulunurken en üst katta ise yatak odaları yer alır, bununla birlikte çoğu evde ayrıca bir ambar da bulunmaktadır. Bazı evler geleneksel Türk evlerinde görülen dış sofa tipinde yani odalara dışarıdan girilecek şekilde tasarlanırken, bazıları ise günümüz evlerindeki hol ya da koridora benzer bir alan üzerinden odalara geçişin sağlandığı iç sofa plan tipinde inşa edilmiştir. Köylerde ise zemin genellikle ahır ya da kışlık kiler alanı olarak kullanılmıştır. Bölgenin engebeli arazi yapısından dolayı evler birbirinden uzakta ve ağaçların arasında

kalmıştır. Ayrıca tek katlı çatısı üstünde penceresi olan Karnakuş modeli evlere de rastlanmaktadır (Aytekin, 1998: 99).

Artvin merkezde Opiza, Hndzta-Porta (Pırnallı), Dolishana, Khanzda (Kaçkal); Ardanoç'ta Yeni Rabat (Bulanık); Şavşat'ta Tbeti; Yufuseli'nde İşhan, Parhal, Dörtklise ve Yusufeli Dağ manastırı gibi dini yapılar Bagrat Hanedanlığı tarafından kurulmuştur. Artvin merkez Cuma Camii (Kilise-Camii), Borçka, İbrikli (Ebrika), Şavşat, Söğütlü (Satlel) kiliseleri de Bagratlılar tarafından inşa edilmiştir. Artvin merkezdeki Livane, Ardanoç'ta Gevhernik, Şavşat'ta Satlel kaleleri gözetleme ve savunma amaçlı tesis edilmiştir (Aytekin, 1996: 351).

Artvin şehrinin Osmanlı dönemi fiziki yapısında cami, mescit ve medrese gibi dini ve kültürel yapılar ön planda olmakla birlikte; hükümet konağı, belediye binası ve telgrafhane de önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca sivil mimari örnekleri olan evler ve misafir odaları mimaride dikkat çekmektedir. 1869 Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre senesine ait resmi kayıtlara göre, Livane kazasında 18 mescit, 115 cami, yedi medrese hizmet vermiştir. Arhavi kazasında ise 53 cami ve üç medrese bulunurken Hopa nahiyesinde üç mescit, 24 cami ve üç medrese faaliyet göstermekteydi (TVS 1286/1869: 75). 1877 yılında savaş öncesi Artvin'de; 1042 ev, bir hükümet konağı, bir belediye binası, 39 dükkân, bir mağaza, sekiz fırın, yedi misafir odası, iki köprü, 21 değirmen, bir telgrafhane, 624 bahçe, 23 arsa, beş cami, bir şadırvan, dört kilise, dokuz İslâm mektebi ve bir medrese bulunmaktaydı (Atalay, 2022: 7). Dönemin önemli bilgilerinin yer aldığı 1877 Trabzon Vilayet Salnamesi'nde Livane kazasının mahalleleri ve köylerini aşağıda detaylı bir şekilde verilmiştir (TVS 1294/1877: 192-194).

Aşağıdaki Tablo 1'de görüleceği üzere, Merkez kasaba; Çarşı, Usta, Haşariza, Korzul, Mamazimda, Rebat-Hayteb ve Ermeni milleti mahalleleri ön plana çıkmaktadır. Bu mahallelerden Rebat-Hayteb'te Katolik Ermeniler ve Gürcüler, Ermeni Milleti Mahallesi'nde ise yalnızca Ermeniler yaşamaktaydı. Ayrıca, Artvin merkezde Haypet Mahallesi'nde Katolik ve Ortodoks Ermenilere ait üç kilise, Kafkasör, Korzul ve Çarşı mahallelerinde ise birer kilise bulunmaktaydı.

Tablo 1. 1877 Trabzon Vilayet Salnamesi'nde Artvin Köy ve Mahalle Verileri

Mahalle ve Köyler	Livane kazası																			
	Vergi					Hayvanat							Nüfus				Hane			
	Ağnam Vergisi	Bedel-i Askeriye	Aşar	Vergi	Yekün	Merkep	Öküz	İnek	Esb	Keçi	Ağnam	Yekün	Katolik	İslam	Ermeni	Yekün	İslam	Ermeni	Katolik	Yekün
Çarşı Mah.	---	---	2.568	13.206	15.774	20	100	80	25	---	---	125	---	275	---	275	65	---	---	65
Usta Mah.	1.332	---	5.743	5.200	12.280	21	80	65	40	46	400	652	---	351	---	351	95	---	---	95
Haşariza Mah.	---	---	3.672	3.383	7.055	10	90	85	15	---	---	200	---	224	---	224	75	---	---	75
Korzul Mah.	---	---	2.167	3.551	5.718	5	20	35	6	---	---	66	---	110	---	110	38	---	---	38
Mamazimda Mah.	---	---	1.923	---	1.923	31	16	15	3	---	---	65	---	105	---	105	23	---	---	23
Rabat ve Hayteb mah.	---	44.483	18.183	---	63.646	---	---	---	150	---	---	150	1.240	---	---	1.240	---	---	314	314
Ermeni Milleti Mah.	---	11.389	---	---	11.389	---	---	---	30	---	---	30	---	---	308	308	---	13	---	13
Naçviya Köyü	1.215	---	3.205	1.710	6.160	15	50	40	2	400	45	552	---	125	---	125	45	---	---	45
Hatila Karyesi Köyü	3.246	---	13.600	3.683	18.529	6	20	150	---	900	182	1.134	---	362	---	362	102	---	---	102
Kartla Karyesi Köyü	1.074	---	6.076	1.172	7.822	---	10	100	8	158	200	561	---	143	---	143	43	---	---	43
Thulazor' Köyü	309	---	2.808	---	3.117	---	60	40	3	33	70	206	---	66	---	66	26	---	---	26
Naçviya Köyü	1.215	---	3.205	1.710	6.160	15	50	40	2	400	45	552	---	125	---	125	45	---	---	45
Hatila Karyesi	3.246	---	13.600	3.683	18.529	6	20	150	---	900	182	1.134	---	362	---	362	102	---	---	102
Kartla Karyesi	1.074	---	6.076	1.172	7.822	---	10	100	8	158	200	561	---	143	---	143	43	---	---	43
İrsa Köyü	102	---	2.084	1.482	3.668	---	40	25	10	19	45	139	---	102	---	102	27	---	---	27
Ahaldaba Karyesi	1.568	---	6.720	3.306	11.594	---	120	80	---	122	40	362	---	332	---	332	73	---	---	73
Beşavul Köyü	24	---	1.111	1.979	3.114	---	15	88	3	3	15	124	---	33	---	33	13	---	---	13
Kuvarsahan Köyü	402	---	6.628	---	7.030	---	10	70	8	34	100	222	---	307	---	307	51	---	---	51
Sinkot Köyü	39	---	4.129	4.926	9.094	---	50	30	8	3	10	101	---	101	---	101	28	---	---	38
Vazriya Köyü	330	---	4.436	1.444	6.210	5	100	3	80	80	30	298	---	179	---	179	35	---	---	35
Berta Köyü	3.060	---	14.020	4.294	21.374	30	400	600	---	700	320	2.050	---	499	---	499	114	---	---	114
Sırya Köyü	840	---	7.210	2.926	10.976	60	80	60	5	200	8	413	---	239	---	239	77	---	---	77
Binat Köyü	1.485	---	2.276	---	3.761	5	6	15	---	400	95	521	---	127	---	127	29	---	---	29
Varaçkan Köyü	582	---	4.055	2.204	7.871	10	80	60	2	94	100	346	---	130	---	130	24	---	---	24
Dolishane Köyü	1.176	---	3.072	1.406	5.654	10	30	50	---	300	92	482	---	87	---	87	25	---	---	25
Orcuk Köyü	789	---	5.718	1.940	8.447	30	60	50	5	163	100	408	---	189	---	189	50	---	---	50

3.3 Demografik Yapı

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde bölgenin nüfus yapısının incelenmesi hem savaşın etkilerini hem de göçlerin boyutlarının anlaşılması için önem taşımaktadır. Bu veriler, savaş öncesindeki demografik yapıyı ortaya koymakta ve dönemin toplumsal yapısını göstermektedir. Bu bağlamda işgal öncesi son salname olması hasebiyle 1878 senesi Trabzon Vilayet Salnamesi'ndeki Batum sancağına bağlı Artvin kazasının nüfus bilgileri aşağıda verilmiştir (TVS 1295/1878: 119).

Tablo 2. 1878 Trabzon Vilayet Salnamesi'nde Artvin Nüfusu

1878 Erkek Nüfusu						
	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslâm	Yekün
Maçahel Nahiyesi	-	-	-	-	3.973	3.973
Arhavi Nahiyesi	-	-	-	-	7.625	7.625
Livane Kazası	-	1.643	445	-	16.283	18.371
Heba Nahiyesi	-	-	-	-	2.529	2.529
Hopa Kazası	-	-	-	-	5.734	5.734
Toplam		1.643	445		36.144	38.232

Tablo 2'deki bilgilere bakıldığında, Batum sancağının Macahel, Arhavi ve Heba nahiyeleri ile Hopa kazasında Katolik, Ermeni ve Rumların bulunmadığı görülmektedir. Maçahel'de 3.973, Arhavi'de 7.625, Heba Klaskür'de 2.529 ve Hopa'da da 5.734 İslâm nüfusu yaşamaktadır. Livane kazasında ise 16.283 İslâm nüfusuyla beraber 1.643 Katolik, 445 Ermeni olmak üzere toplam 18.371 nüfus yaşamaktadır. Bu durumda bölgede toplam 38.232 kişi yaşamaktaydı. Nüfusun % 95'ini Müslümanlar oluştururken kalan % 5 ise Katolik ve Ermenilerden oluşmaktaydı.

İşgal öncesi bölgedeki nüfusu açıklaması açısından yukarıda yer almayan kazalara dair veriler 1876 senesi Erzurum Vilayet Salnamesi'nde bulmak mümkündür. Bu verilere göre Ardanuç kazasında 550 Hristiyan, 5.317 İslâm nüfusu bulunurken, Şavşat nahiyesinde de 651 Hristiyan, 5.842 Müslüman yaşamaktadır (EVS 1293/1876: 144). Burada da yukarıdakine benzer şekilde nüfusun % 90'ını Müslümanlar oluştururken kalan % 10'u da Hristiyanlardan oluşmaktaydı.

Karpat ise Artvin ve çevresinin nüfusu hakkında 1877-1878 yıllarında Batum sancağının Livane, Hopa, Atina Acaralar ve Çürüksu kazalarında 71.681 nüfus ve 22.811 hane olduğunu belirtmiştir (Karpat, 2003:159).

3.4 Tarım ve Hayvancılık

Artvin bölgesinin engebeli coğrafi yapısı nedeniyle bir ürün her yerde yetişmemektedir. Şehrin yüksek kesimlerinde ürünlerin olgunlaşma zamanı ile Çoruh Nehrine yakın yerlerdeki olgunlaşma zamanı arasında farklılık bulunmaktadır. Ayrıca düz arazilerin sınırlı oluşu ürün miktarını olumsuz etkilemiştir. Osmanlı döneminde bölgede armut, elma, kayısı, dut, ayva, vişne ve kiraz gibi meyveler yetiştirilmekte olup, özellikle zeytin yetiştiriciliği Artvin'in belli yerlerinde gelişmişti. Ancak arazinin zorluğu ve zirai aletlerin yetersizliği, tarımsal faaliyetlerin ilkel yöntemlerle sürdürülmesine neden olmuştur. Artvinliler geçimlerini sürdürebilmek için tarım ve hayvancılığı, tüm aile fertleriyle birlikte yürüttükleri görülmektedir (Zeki, 2010: 49).

Artvin halkı, kendilerine ait arazilerde gerçekleştirdiği tarımsal faaliyetlerle yaşamlarını sürdürmüştür. Özellikle tütün ve bazı tarım ürünleri aile ekonomisine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Artvin'de her cuma günü kurulan Semt Pazarı, bölge ekonomisinin canlı unsurlarından biri olmayı işgal döneminde de sürdürmüştür. Söz konusu pazarda Gürcü ve Türk satıcıları az iken Ermeni satıcıların çok olması dikkat çekmektedir (Atalay, 2020: 312). Arhavi ve Hopa'da ise cuma günleri pazar kurulurken, ilerleyen dönemlerde Arhavi'de cumartesi günleri de pazar kurulmaya başlanmıştır (Karabacak Yılmaz, 2019: 240).

Bölgede buğday ve arpa, başta Ardanuç ve Şavşat olmak üzere geniş bir alanda ekilmiştir. Mısır ise temel besin kaynağı olarak her noktada yetiştirilmiştir. Dut ağaçlarının fazlalığına rağmen bölgede ipekböcekçiliği yapılmamakta hatta bunun uğursuzluk getireceğine dair batıl bir inanış bulunmaktadır. Bölgede tütün üretimi de önemli bir yere sahiptir. Özellikle Murgul ve Borçka civarında yetiştirilen tütün, kalite bakımından üst seviyede kabul edilmekte ve piyasada Bafra tütünü kadar değerli görülmüştür (Zeki, 2010:51) Bölgede buğday, arpa ve mısır gibi temel tahıllar, yerel halkın ihtiyacını karşılayacak düzeyde üretilmiştir. İklim koşulları her tarım ürünü için elverişli olmadığından, meyve olarak üzüm, elma, incir, zeytin, erik, dut ve ayva; sebze olarak lahana, havuç ve pancar yetiştirilmiştir. Ayrıca Nacviya köyünde, fıstık çamları bulunmaktaydı. Bölgede üretilen tütün yalnızca yerel tüketimle sınırlı kalmayıp dış

pazarlara da sunulmuştur (Turan, 2023: 141).

1878 Trabzon Salnamesi'ne göre Artvin merkezde 27 mera, 16 zeytinlik, 24 tarla, 24 ahır, 624 bahçe ve 53 samanlık bulunuyordu (TVS 1295/1878: 125-127). Aynı salnamede Artvin merkezde üretilen ürünler hakkında bilgi verilmemiştir. Bölgedeki işgal öncesi tarımın durumunu kavramak açısından Hopa ve Arhavi, işgale uğramayıp Osmanlı yönetiminde kalsa da, iyi bir örnek teşkil eder. Bu kapsamda 1879 salnamesinde Hopa ve Arhavi'de elma, armut, üzüm, meyve, pirinç, buğday, mısır, kabak, fasulye, sebze, fındık, ceviz, Çin çayı, kovan, kendir, kök boya ve giyah (taze ot) gibi ürünlerin yetiştirildiği belirtilmiştir. Buna göre, Hopa kazasında yetiştirilen ürünler arasında üzüm, mısır, sebze ve meyve üretimi yüksek seviyelerde iken, Arhavi nahiyesinde özellikle mısır ve meyve yetiştiriciliği diğer ürünlere göre daha fazladır. Bununla birlikte Çin çayı üretimi her iki bölgede de önemli bir tarım ürünü olarak kayıtlara geçmiştir. İlaveten Arhavi nahiyesinde fındık, ceviz ve kabak üretimi Hopa kazasından daha fazla idi. Hopa kazasında kök boya üretilirken Arhavi nahiyesinde kök boya üretilmemektedir (TVS 1296/1879:166-167). Öte yandan 1879 yılı kayıtlarında, Hopa kazasında 29 fındıklık, 154 çamlık ve 634 bahçe bulunmaktaydı. Arhavi nahiyesinde ise 645 fındıklık ile 13 bahçe kaydedilmiştir (TVS 1296/1879: 166).

Tarımsal üretimin yanı sıra bölge halkının geçim kaynakları arasında hayvancılık da önemli bir yer tutmaktadır. Hayvancılık faaliyetleri daha minimal düzeyde ve geleneksel yöntemlerle yapılmıştır. Bu çerçevede aşağıdaki tabloda dönemin hayvancılıkla ilgili verileri verilmiştir.

Tablo 3. 1878 Trabzon Vilayet Salnamesi'ne Göre Artvin'de Hayvancılık

	Merkep	Ester	Esb	Öküz	Manda	Keçi	İnek	Ağnam	Yekün
Livane Kazası	329	---	877	7.812	---	2.198	5.188	8.819	42.036
Hopa Kazası	---	---	167	198	---	3.866	3.130	2.445	9.806
Arhavi Nahiyesi	---	---	78	165	---	4.246	9.538	2.578	16.625
Heba Nahiyesi	---	---	---	50	---	---	45	“	95

Bu bilgilere göre; Livane kazasında 326 merkep (eşek), 877 esb (at), 7.812 öküz, 2.198 inek ve 8.819 ağnam (koyun) bulunmaktaydı. Hopa kazasında ise 167 at, 198 öküz, 3.866 keçi, 3.130 inek ve 2.245 koyun; Arhavi nahiyesinde 78 at, 165 öküz, 4.246 keçi, 9.538 inek ve 2.578 koyun kaydedilmiştir, Heba nahiyesinde ise, 50 öküz ve 45 inek yetiştirildiği belirtilmiştir. Bu dönemde manda varlığına dair herhangi bir kayda rastlanmamakla birlikte, ilerleyen yıllarda manda yetiştiriciliğinin de bölgedeki hayvan varlığına dâhil olduğu görülmektedir (TVS 1295/1878: 121).

3.5 Maden, Sanayi ve Ticaret

İşgal öncesi dönemde Osmanlı yönetimi tarafından Artvin'deki yer altı kaynaklarının işletilmesine yönelik herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. 1878 Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre Livane kasabasının Tekzuvan köyünde Arcuvan ve Luncur dağlarında demir madeni bulunuyordu. Ancak az miktarda olduğu düşünüldüğü için çıkarılmamıştır. Yine Artvin'e iki saat uzaklıkta Ötnekev adında bir orman vardı. Buranın sarp olması nedeniyle ormandan çok fazla yararlanılamamıştır. Livane'ye bağlı Hatila'da Şavşat'ta, Maçahel'de Hopa'da bulunan ormanlardan kısmi olarak faydalanılmıştır (TVS 1295/1878: 142-145). Ayrıca yine Ötnekev'de sızı ve kaşınma için iyi geldiği söylenen iki kaplıca vardı (TVS 1295/1878: 170). Bu çerçevede işgalden önce Artvin'de madenciliğin nispeten pek gelişemediği söylenebilir.

Artvin merkezde işgal öncesi ticari müesseseler dikkat çekmektedir. Bu dönemde altı debbağhane, altı çömlekhane, iki köprü, 31 değirmen, sekiz kahvehane bulunuyordu (TVS 1295/1878: 124-125). Ayrıca Hatila'daki ormanda bulunan çimşir ve gürgen ağaçlarından yapılan kaşık, kepçe, tekne ve çanak gibi ürünler bölge ticaretinde yer almıştır. Artvin'de şile denilen kırmızı bez, süse diye ifade edilen siyahlı alaca bez, çorap, şal, meşin, sahtiyan ve gön imal edilmiştir. Ayrıca tüfek, tabanca ve kama üretimi de olmuştur. Hopa'da kendirden tura denilen iplik üretilmiştir. Yine çanak, çömlek ve tuğla üretilerek civar yerleşimlere satılmıştır. Burada yapılan balık ağıları İstanbul'a nakledilmiştir (TVS 1295/1878: 157-158).

Artvin'de ticaret konusunda bölgenin ithalatında mısır darısı, yağ, un, pirinç, gaz ve manda derisi öne çıkarken; ihracatta ise fındık, portakal, elma, kestane ve sucuk önemli bir yer tutmaktadır. Bölgedeki işgal öncesi ticaretin durumunu anlamak bakımından Hopa, işgale uğramayıp Osmanlı yönetiminde kalsa da, iyi bir örnek teşkil eder. Hopa bölgesinde denizcilik, diğer limanlarda olduğu kadar gelişmiş olmamakla birlikte bölge

ticaretinde kullanılmaktaydı. 1901 yılında Hopa limanına 112 adet küçük geminin (merâkib-i bahriye) giriş yaptığı kaydedilmiştir. Bunlar, genel olarak yörede kullanılan kayık ve küçük teknelerdi. 1902 yılına gelindiğinde ise bu sayı 136'ya çıkmış ve bunların 57'si Hopa'ya, 30'u Arhavi'ye ve 49'u ise Viçe'ye aitti. Bunun yanında Hopa limanına ticaret ya da farklı sebeplerle başka ülkelere ait gemiler de uğramıştır. Verilerine göre, bir yıl içinde Hopa limanına Osmanlı bayrağı taşıyan dört yelkenli, 234 küçük tekne ile 115 Rus bandıralı gemi girişi olmuştur (Durdu, 2023: 289). Ayrıca, Hopa bölgesinde, tarım, ticaret, denizcilik, balıkçılık, marangozluk ve hayvancılık gibi mesleki çeşitlilik bulunmaktaydı. İnsanlar ticari faaliyetlerde bulunmak ve farklı iş kollarında çalışmak amacıyla Kafkasya, Kırım, Romanya, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'nin farklı şehirlerine göç ederek, gittikleri bölgelerde de balıkçılık, kayıkçılık, marangozluk, tütün ticareti ve işçilik gibi meslekler de hizmet vermişlerdir (Durdu, 2023: 287-289).

3.6 Eğitim

Artvin merkezde 1840'lı yıllara kadar ne mektep ne medrese bulunuyordu. Çocuklara temel eğitim daha çok camilerde veriliyordu (Temel, 2019: 31). 1878 senesinde Artvin merkezde bir medrese, 20 ibtidai mektep ve 17 de cami mevcuttu (TVS 1295/1878: 122). Öte yandan azınlıklara ait sadece dört Ermeni kilisesi vardı (TVS 1295/1878: 125).

1877 yılında Ardanuç'ta toplam 26 sıbyan mektebi bulunmakta olup bunların 22'si Müslümanlara, 4'ü ise Hristiyanlara aitti. Aynı dönemde Şavşat bölgesinde, toplam 19 sıbyan mektebi mevcut olup bunların 17'si Müslüman, ikisi de Hristiyan öğrencilere eğitim vermekteydi (EVS 1294/1877: 123). 1894-1895 arası Trabzon vilayetine bağlı Lazistan sancağında toplam 593 okulda 11.331 erkek, 5.597 kız olmak üzere toplam 16.928 öğrenci öğrenim görmekteydi (DİE, 2000: 94).

Osmanlı medreselerindeki eğitim müfredatı, dönemlere ve bölgelere göre farklılık göstermekle birlikte, tüm medreseler için ortak dersler de bulunmaktaydı. Örneğin Arhavi Kavaklı Medresesi'nde öğrencilere hem dini hem de pozitif ilimlerin temel dersleri okutulmuştur. Dini ve kültürel dersler; Kur'an-ı Kerim, tecvit, ilmihal, kıraat, ahlaktır. Gramer ve edebiyat derslerinde; sarf, Farsça, Arapça, imla, hüsn-i hat öğretilmiştir. Sosyal ve sayısal ilimlerde, Osmanlı tarihi, Osmanlı coğrafyası, hesap ve ilm-i mantık yer alırdı. Bunlara ek olarak, Arapça dil eğitimi oldukça önemsenir, gramer dersleri kapsamında Emsile, Bina, Maksûd, İzzi, Merah ve Nahiv gibi temel eserler okutulurdu. Ayrıca bazı Arhavili âlimler, sıbyan mekteplerinde eğitim aldıktan sonra ilimlerini

ilerletmek amacıyla İstanbul'a giderek medrese öğrenimlerini orada sürdürmüşlerdir (Eker, 2024: 575-579).

RUS İŞGALİNDE ARTVIN'İN SİYASİ, MALİ, KÜLTÜREL DURUMU

4.1 İdari Yönetim

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı resmî olarak bitiren Berlin Antlaşması, Osmanlı için her bakımdan ağır maddeler içermekteydi. Özellikle antlaşmanın 58. Maddesi ile Elviye-i Selâse Rusya'ya bırakılmıştır. Buna göre, Batum, Livane, Çürüksu, Acara-i Sufla, Acarateyn ve Ardanuç kazaları ile bu kazalara bağlı Acara-i Ulya, Heba-Kelaskur, Maçahel ve Şavşat nahiyeleri Rus idaresine bırakılmıştır. Osmanlı Devleti sınırları içinde kalan topraklar ise, Hopa, Atina (Pazar) kazaları ile bu kazalara bağlı Arhavi, Hemşin, Vakıf ve Keskim nahiyelerinden oluşmaktaydı (Demirel, 2025: 61-62). Bu sınır değişikliğinden sonra bazı yerleşim alanlarının bir kısmı Rusya topraklarında, diğer kısmı ise Osmanlı sınırlarında kalmıştır. Bu durum bölge halkının günlük yaşamını, akraba bağlarını ve ekonomik ilişkilerini son derece güçleştirmiştir. Söz konusu koşulların etkisiyle Hopa ve Arhavi gibi yerleşimlerin işgalden yoğun biçimde etkilendiği ve bölge halkının önemli bir kısmının göç etmek zorunda kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla, işgalin boyutlarının anlaşılabilmesi açısından bu bölgelere de değinilmiştir. Savaş sonrası Rus yönetimine giren bölgelerde yeni bir idari sisteme geçilmiştir. 20 Eylül 1878'de Rus komutan Mihail Nikolayeviç Romanov, Batum'un geçici idari yönetmeliğini resmi olarak şu şekilde oluşturmuştur: 1. Batum sancağı (okrug) –Batum, Kintriş ve Gonyo kazaları (uşastok). 2. Artvin sancağı (okrug) – Ardanuç, Artvin ve Şavşat kazaları (uşastok). 3. Acara sancağı (okrug) – Yukarı Acara (Acara-i Ulya), Aşağı Acara (Acara-i Süfla), Macahel kazaları (uşastok). (1879 yılında Murgul'a bağlı bulunan 28 köy ve Çhala bölgesinin dokuz köyü de Artvin okruguna dâhil edilmiştir) (Chokharadze ve Keskin, 2015: 97). Daha sonra yapılan düzenlemeyle Acara okrugunu kaldırılarak Batum okruguna bağlanmıştır. 1883'te Batum oblastı da kaldırılarak, Kutaisi guberniyasına dâhil edilmiştir. 1903'ün haziran ayında Batum ve Artvin, Kutaisi guberniyasından çıkarılarak tekrar Batum oblastı yapılmıştır (Badem, 2018: 57-62).

Ruslar, Artvin’de Osmanlı idari yapısına benzeyen bir yönetim şekli uygulamıştır. Artvin okruğu olarak adlandırdıkları şehre, yönetici olarak naçalik dedikleri bir kaymakam görevlendirmiş ve naçalikler Gürcülerden seçilmiştir. Askeri-örfi idare sistemini uygulayan Rus hükümeti, bununla beraber daha önceki yargı kurumlarını da kaldırmamıştır. Buna göre işgal döneminde yönetimde olan Artvin sancak mutasarrıfları: 1881-1887 Mihail Mepisov, 1889-1898 Yüzbaşı Knez Mihail Eristov (Eristavi), 1899-1903 Yarbay Pyotr Şubinskoy, 1905-1907 Yarbay Grigoriy Loven, 1908-1913 Yüzbaşı Emil Şmerling, 1915-1916 Yüzbaşı Yevgeniy Lavrov, 1917 Yüzbaşı Nikolay Zosimoviç’tir. Artvin kaza kaymakamları ise 1881-1882 Halvaşizade Ahmet Efendi, 1890-1904 Yüzbaşı Knez Yason K. Abaşıdze, 1905-1910 Poruçik Georgiy Çemyavskiy ve 1911-1917 Gürcü kökenli Vasiliy Dekanozov’dur (Atalay, 2022: 8).

Rusya 5 Şubat 1879’da yöredeki hâkimiyeti arttırmak için yeni düzenlemelere gitmiş ve vilayet valilerine tanınan haklarına yenileri ekleyerek otoritesini güçlendirmiştir. Yapılan bu eylemlerle, yönetimini aldıkları bölgeleri tamamıyla kendi etki ve yetkisinde yeni yaşam alanları yaratmak istemiştir. Kars ve Batum’un stratejik değerinden dolayı, buranın idaresini Kafkas Cephesi Komutanlığı’na bırakmışlardır. Vilayetlere bağlı gubernatörlere yönetime karşı oluşabilecek isyanları engellemek, Rus idaresinin bölgede yürütülmesini sağlamak ve güvenlik güçleri oluşturma gibi yetkiler vermiştir. Askeri valilerin yetkisi altındaki bölgelerde aykırı faaliyette bulunan, suç teşkil edici eylem içinde giren kişileri Kafkas ordu komutanının onayı ile sürgün edilmiştir. Öncelik teşkil eden durumlarda ise ivedilikle Tiflis’e sürgün etme yetkisi vermiştir. Ayrıca, gerekli gördükleri durumlarda 300 rubleye kadar para ve üç ay hapis cezası vermişlerdir. Rusya bunların dışında bölgedeki yetkililere; doğa felaketlerinde yardım götürmek, okul açmak, sorumlu oldukları bölgelerin altyapı, üstyapı, ulaşım gibi ihtiyaçları karşılamak, bölgedeki düzeni korumak, eğitimin sürekliliğini sağlamak ve yeni yaşam arazileri oluşturmak gibi görevler vermiştir (Chokharadze ve Keskin, 2015: 97).

Savaştan sonra yaşanan sınır değişiklikleri sonucunda, bölge halkının bazı toprakları Osmanlı sınırlarında, bazıları ise Rus idaresi altında kalmıştır. Bu nedenle her iki tarafta arazisi bulunan kişiler, işlerini sürdürebilmek için sık sık sınırı geçmek zorunda kalmış ve bu durum hem bölge halkı hem de idari açıdan çeşitli sorunlara yol açmıştır. Karışıklıkları önlemek amacıyla Kafkasya Valiliği, pasaport yerine özel geçiş belgelerinin kullanılmasını kararlaştırmıştır. Ancak ilerleyen yıllarda mal ve hayvan geçişlerinin artması, sınır geçişlerinde yeni sıkıntılar doğurmuştur. 1892 yılında Artvin’in

bazı köylerine hayvan ve tarım aletlerinin kontrollü biçimde sınırdan geçirilmesine izin verilmiştir. Hedzor ve Murgul bölgelerinde belirlenen geçiş noktaları bu amaçla kullanılmıştır. Ancak, Rusya tarafından verilen emirde anlaşılması zor ifadelerin kullanılmasından kaynaklı hangi bölgelerden ne zaman giriş çıkış yapacağı konusunda problemler yaşanmıştır. Sorunun çözümü için sonraki yıllarda da yeni düzenlemeler yapılmış, geçiş belgeleri belirlenen kişiler için bir yıllık süreyle geçerli olacak şekilde düzenlenmiş ve uygulama devam etmiştir (Turan, 2019: 96-102).

4.2 Mali Yönetim

Rusya, mevcut düzeni sürdürmek için Osmanlı Devleti dönemindeki gibi vergi sistemi oluşturmuştur. Savaştan çıkan halk, vergi ödeyecek durumunda olmadığını belirtmesine rağmen vergi zorunluluğu getirilmiştir. Emlak, aşar, maktu, maarif ve askerlik gibi vergilere ek olarak 1900'lerin başında arazi vergisi de dâhil edilmiştir. Ayrıca bölgede kamu ve düzen için yapılan her türlü okul, yol, köprü yapım ve onarımında halkın görev alması zorunlu tutulmuştur. Bu yaptırımlar sonucunda, vergi ödeyecek gücü olmayan halk göç etmeye devam etmiştir (Badem, 2018: 327-328). Ayrıca mevcut hukuki düzenlemeler gereği askerlik hizmetinden muaf tutulan Müslüman bölge halkı, Rus yönetimindeki bazı bölgelerde Müslüman nüfusun askere alınacağı yönünde çıkan duyurular yerel halk arasında ciddi bir huzursuzluk yaratmıştır. Rus yönetimi, askerlik yükümlülüğünü yapmak istemeyip göç etmeyi düşünen kişilerden, beş yıllık askere gidilmemesi karşılığında 75 manatı toplu olarak istemekteydi. Bu bedeli ödemek istemeyenler ve verecek parası olmayan bölge halkı gizlice Osmanlı'ya göç etmiştir (Turan, 2019: 56).

Batum'un kaybedilmesinin ardından mali konularda özellikle telgraf hatlarının işletilmesi ve masrafların paylaşımı hususunda iki devlet arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Trabzon-Rize-Batum telgraf hattı için 1865 yılının Kasım ayında, halkın sağladığı katkılarla telgrafhane inşasına başlanmıştır (BOA, MVL.714/45). Osmanlı döneminde yapımı tamamlanan bu telgraf hattı Batum'dan Sinop'a kadar uzanmaktaydı. Batum'un boşaltılması sırasında yapılan müzakerede Rusya tarafında kalan Osmanlı Devleti'ne ait taşınır ve taşınmaz mallar arasında olan telgraf tellerinin Rusya Devleti tarafından satın alınacağı kararına bağlanmıştı. Ancak süreç bu şekilde ilerlemedi telgraf hatları için talep edilen 1.500 lira Ruslar tarafından itiraz edilmesi üzerine, konuyla ilgili olarak Rusya Sefaretine 1897 senesinde yeniden yazı yazılmıştır (BOA, HR. TH. 195/17). Buna

karşılık Rusya, telgraf hatları karşılığında ödemesi gereken parayı ödemeyi reddedip savaş esnasında Erzurum-Hasankale arasında kurdukları telgraf hatlarını bedelsiz olarak bıraktıklarını söylemiş. Uzun yıllar devam eden bu sorunun çözümü için Osmanlı Devleti tarafından yapılan toplantılarda, Rusların ele geçirdiği bölgelerdeki tüm gayrimenkullerin bedelsiz şekilde Rus yönetimine devredilmesine karar verilmiştir (Turan, 2019: 87).

4.3 Adli Yönetim

Rusya işgalden sonra yargı sisteminde de değişiklikler yapmıştır. 20 Eylül 1878'de Kafkas Orduları Başkomutanı'nın onayladığı Batum Oblastı Geçici Nizamnamesi ile bölgede yargı sistemi tesis etmiştir. Bu nizamnamenin yanında eski yargı kurumları da varlığını sürdürmüştür. Batum oblastında olan Bidayet mahkemeleri, 1879 yılında yeniden düzenlenmiştir. Bu mahkemelerin bölgede toplam sayısı sekizdi. Bidayet mahkemeleri; Naçalnik olarak adlandırılan kaza idarecisi, üç murahhas ve bir kadıdan oluşmuştur. Artvin okrugundaki mahkemelerde, Bidayet mahkemeleri birincil mahkeme olup kazalardaki halk arasında ortaya çıkan cezaî ve medenî hukuk davalarına bakmakla yetkilendirilmiştir. Müslüman kesimin aile içi anlaşmazlıklarda ise şeriata göre hareket edilmiştir. Kasaba ve nahiyelere ise ikincil mahkeme olan İstinaf Mahkemeleri hizmet vermiştir. Bu mahkemenin üyeleri kazalarda halk tarafından seçilen kişilerden oluşmasına karşılık son söz Kafkasya Genel Valiliği'ne aitti. Bidayet ve İstinaf mahkemelerindeki davalar halka açık görülürken kadın ve mahremiyet içeren konular kapalı şekilde görülmüştür. Davalarda mahkeme başkanı ve diğer üyelerin aynı görüşte olmadığı durumlarda konu Kafkasya Genel Valiliği'ne bildirilmiş son kararı vali vermiştir. Artvin civarında en sık karşılaşılan suç türleri intikam, kan davası, kız kaçırma ve hayvan gaspıyla ilgiliydi. 1900'lü yılların başında bölgedeki kan davalarını çözüme kavuşturmak için komisyon kurulmuş ve Sinkot, Kvarshan (Kuvvarshan), Beşaul, İrsa, Çarbiyet köylerinde ve Murgul'da olumlu sonuçlar alınmıştır (Turan, 2019: 44-46).

93 Harbi'nde sonra Osmanlı-Rus sınırın belirlenmesi sırasında köylerinin bir kısmı Rusya tarafında, bir kısmı ise Türk tarafında kalmıştı. Bu durum bölgede yaşayan insanlar ve Rus yönetimi arasında ciddi sorunlar oluşturmuştur. Özellikle Rusya tarafında kalan yaylalara hayvanlarını geçirenler zaman zaman kötü muameleye maruz kalmış, hayvanlarına el konulmuş, hatta bazıları hapse gönderilmiştir. Ayrıca, 1881 senesinde Lazistan sancağından iki kişi hayvanlarını Murgul tarafına otlatmaya götürdükten sonra dönüşte tutuklanarak Tiflis'e sürgün edildiği için, aile yakınları Osmanlılardan adli

yardım talebinde bulunulmuştur (BOA, HR. SRF.1, 71/91). 1889'da Rusya tarafında görülen hayvan hastalıklarının Osmanlı topraklarına yayılmasını önlemek için, hayvan alımının tamamen yasaklanması veya karantina kontrolünden geçirilerek yalnızca sağlıklı hayvanların ülkeye girişinin sağlanması yönünde kararda uzlaşılması gerektiğine dair Osmanlı Devleti, Rus yönetimine yazı göndermiştir (BOA, DH. MKT, 1654/117). 1902 yılında büyükbaş hayvanların Batum oblastına girişi sadece Liman ve Oruçuk sınırından yapılırken, 1911 yılından itibaren tüm geçiş noktaları açılmıştır. Bu kontrolsüz hayvan geçişleri hastalıkların yayılmasını iyice attırdığı için daha önceden yapılması gereken talepler ancak 1911'de uygulanarak hayvanların veteriner ya da sağlık memuru gözetiminde geçirilerek belirli süre karantinada tutulmuştur (Badem, 2018: 401-402).

4.4 Bayındırlık Durumu

Artvin bölgesi, tarih sahnesinde pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bölgede inşa edilen yollar, köprüler, kaleler, kiliseler, camiler, konaklar farklı kültürlerin izlerini yansıtmaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Artvin ve çevresinin Rus yönetimine girmesiyle Rusya, bölgenin alt ve üst yapısı için hem olumlu hem de olumsuz yönde çalışmalarda bulunmuştur.

Ulaşım konusunda bilindiği gibi Artvin yeryüzü şekilleri bakımından oldukça engebeli bir yapıya sahiptir. Bu da ulaşımı, tarih boyunca önemli bir sorun haline getirmiştir. Patika ve tek sıralı yollar, bölgedeki ticaretin gelişmesinin önünde büyük bir engel olmuştur. 1869 yılında Sultan Abdülaziz döneminde, Batum-Hopa-Artvin'den başlayarak Kars ve Erzurum'a uzanan kara yolunun inşası Mühendis Seremoni ve ekibi tarafından hummalı bir çalışma yapılarak 93 Harbi öncesinde faaliyete geçmiştir (Atalay, 2017: 4-7). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rus ordu komutanı General Kont Loris Melikof, Ardahan ve Kars'ı işgal ettikten sonra, bahsi geçen karayolu ve işlemeli taşlardan yapılan taş köprüleri, Türk askerlerinin geçmesini engellemek için top atışlarıyla yıkmıştır. Daha sonra yıkılan köprüler yeniden demir kullanılarak inşa edilmiştir. Toplarla yapılan bu ağır saldırı sonucu Sultan Abdülaziz zamanında yapılan kışla ve baruthane yıkılırken, camiler ile devlet binaları da büyük zararlar görmüştür. Rusya, işgal sonrası bölgede askerlerinin kalacağı görkemli kışlalar yaparken sanat eseriyle süslenmiş kiliseler de inşa etmiştir (Zeki, 2010: 154-155; Atalay, 2020: 316). Ayrıca Çoruh Nehri üzerinde faaliyet gösteren kayıkçılar, özellikle tarım ürünlerinin taşınmasında, bölge için önemli bir görev üstlenmiştir. Akış hızı yüksek ve zorlu bir

yapıya sahip olan Çoruh'ta kayıkçılık yapmak, cesaret ve ciddi bir beceri gerektirmekteydi. Kayıklarla yalnızca tarım ürünlerini değil; eşya ve insanları da taşımada da kullanılmıştır. Dönemin koşullarında kayıkçılık, yalnızca bir ulaşım veya pazarlama aracı değil, aynı zamanda ekonomik kazanç sağlayan bir meslek olmuştur. Bu işle uğraşan kişilerin maddi durumları, yöre halkına kıyasla daha iyi durumdaydı (Caiani, 2002: 24).

Esaret döneminde bölgede yeni yapılar inşa edildiği gibi, mevcut yapılarda da Rus işgalinin yıkıcı izleri görülmektedir. Bu izler; camilerden sivil yapılara, şehitlikten askeri yapılara, köprülerden yollara kadar geniş bir alanda kendini göstermektedir. Artvin'in Aşağı Maden Köyü Camisi bu izleri taşıyan eserlerden biridir. 19. yüzyıl ortalarında yapıldığı tahmin edilmektedir. Rus işgali sırasında kısmen zarar gören bu mabet büyük bir onarım geçirmeden günümüze kadar ulaşmıştır. Yapıda çoğunlukla ahşap kullanılmasının yanında marsilya ve alaturka kiremit çeşitleri de kullanılmıştır (Artvin Kültür Envanteri, 2012: 32). Muratlı Camii, 1846 senesinde Borçka'nın Muratlı köyünde yapılmıştır. Rus işgalinde iç mekânda oluşan hasarlar nedeniyle onarılmıştır. (Artvin Kültür Envanteri, 2012: 171). Artvin'in merkez köylerinden Oruçlu'da yer alan Gümrük Binası, 20. yüzyılın başlarında Rus işgali döneminde inşa edilmiştir. Başta gümrük binası olarak kullanılmak üzere Ruslara kiralandan yapı, daha sonra Şükrü Ağa tarafından kullanıldığı için Şükrü Ağa Konağı olarak da bilinmektedir. Ahşaptan malzemeden inşa edilen bu üç katlı yapının giriş katında odalar yer almakta olup geçmişte şarap ve zeytinyağı üretiminde imalathane olarak da kullanılmıştır. Birinci ve ikinci katların ön cephesinde, üç tarafı kapalı ve ön kısmı açık eyvan olarak adlandırılan bir bölümü vardır. İç alandaki yüksek tavanlarda süslemeler kullanılırken, duvarlarda bitkisel motifler görülmektedir. 1900'lü yıllarda yapılmasına rağmen binada merkezi ısıtma sistemi de bulunmaktadır (Artvin Kültür Envanteri, 2012: 45). Söğütlü Mahallesi Şato, 1833 senesinde inşa edilmiştir. 19. yüzyılın sonlarına kadar yönetim binası olarak kullanılan konak muhtemelen Rus işgali sırasında çıkan yangından dolayı orijinalliğini kaybetmiştir. Bazı eklemeler ve değişiklikler yapılarak varlığını sürdürmektedir (Artvin Kültür Envanteri, 2012: 234). Funda Özyurt Evi, Arhavi ilçesinde inşa edilmiş iki katlı bir yapıdır. Bina ahşap ve taş malzemelerin birlikte kullanılmasıyla yapılmıştır. Çatısı, ahşap karkas üzerine oluklu kiremit ile örülmüş ve ikinci katındaki pencereler giyotin tarzında yapılmıştır. 93 Harbi ve 1914'te Ruslar tarafından binanın üst katı karargâh, alt katı ise ameliyathane olarak kullanılmıştır (Artvin Kültür Envanteri, 2012: 157). Bölgede

Osmanlı- Rus Muharebelerinde savaşımış askerler anısına iki şehitlik bulunmaktadır; Borçka Şehitliği, 93 Harbinde şehit olan Yüzbaşı İsmail Bey, Yüzbaşı Ahmet Berk ve Üsteğmen Lütüfî Dalkıran dâhil toplamda 14 şehidin ismini yaşatmak amacıyla yaptırılmıştır (Artvin Kültür Envanteri, 2012: 190). Sarıbudak Köyü (Melo) Şehitliği ise, Mart 1915'te Melo sınırında bulunan Türk karakolunun Ruslar tarafından saldırıya uğraması sonucu şehit olan askerlerin defnedildiği yerdir. Mezarlarında isimleri yazmadığı için burası şehitlik olarak kabul edilmiştir (Artvin Kültür Envanteri, 2012: 56). Ayrıca, Batum-Ardahan yolunda bulunan Seyitler Köprüsü'nün 19. yüzyılın sonlarında Ruslar tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Benzer şekilde, Varyant Yolunda Hamamlı Köyü Köprüsü, 1878'den sonra Rus idaresi tarafından yapılmıştır. Ardanuç merkezde bulunan Eski Garnizon Binası, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiş ve çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. En son lise binası olarak faaliyet göstermiş ve günümüzde ise metruk durumdadır. Artvin Merkeze bağlı Bakırköy (Kuvârshan) köyünde Rus işgal döneminde yapılan maden fabrikası I. Dünya Savaşı'nda kapatılmıştır. 1945'te Türk Hükümeti tarafından yeniden faaliyete geçirildiyse de 1950 yılında çalışan vaziyetteki ekipmanları, Murgul'daki fabrikaya nakledilmiştir (O. Aytekin ve N.S. Aytekin, 2017: 160-167).

İşgal döneminden günümüze kalan, Artvin merkezdeki eserlerden olan Eski Tekel Müdürlüğü Binası 1908 yılında yapılmıştır. 2012 yılında restore edilen yapı şu an şahsa ait bir mülktür. Eski Sağlık Müdürlüğü Binası, Artvin merkez bölgede 1982 yılında inşa edilmiştir. 2017 yılında yıkılmış ve benzer bir bina yapılmıştır. Eski Adliye Binası, Artvin Merkezde 1900'lerin başında yapılmıştır ve günümüzde bölgede İl Milli Eğitim Müdürlüğü olarak faaliyet göstermektedir. Eski Askerlik Şube Binası, 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında, Rus işgal döneminde yapılmıştır. Dört kattan oluşan yapının üç adet balkonu ve her cephesinde büyük dikdörtgen pencerelere sahiptir. Çatısında doğu-batı yönünde yuvarlak kemerli pencereler bulunmaktadır. 2011'de restore edilerek Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü olarak kullanılmaktadır. Kadastro Müdürlüğü Binası, Artvin merkezdedir 19. yüzyıl sonları 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. 2005 yılında restore edilerek Kız Meslek Lisesi olarak faaliyet gösteren yapı günümüzde Tapu Kadastro Binası olarak kullanılmaktadır. Eski Sağlık Müdürlüğü Binası 2 Artvin merkezde bulunmaktadır. 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. 2006 yılında restore edilmiştir. Bölgedeki Rus yapılarında genellikle taş ve tuğla kullanılmış iç alanlarda

aħşap tercih edilmiştir. Çatılarda Rus mimarisinin yaygın örneği olan çift eğimli kırma çatılar yapılmıştır (Demirel, 2020: 15-38).

4.5 Göç

Göç, insanlık tarihi boyunca sıkça karşılaşılan bir olgudur. Tarih boyunca bireyler ve topluluklar gerek yeni yaşam alanları edinmek gerekse sosyal, ekonomik ve askeri zorunluluklar nedeniyle göç etmek durumunda kalmıştır. Bu başlıkta esas olarak 1878 sonrasındaki göç hareketleri ele alınmakla birlikte, Rus işgallerine bağlı olarak 1828-1829 ve 1853-1856 Osmanlı-Rus savaşları sonrasında Kafkasya'dan Anadolu'ya yönelen göçlerin olduğunu belirtmek gerekmektedir. Her ne kadar 93 Harbi dönemindeki kadar büyük çapta olmasa da benzer bir tablo ortaya çıkmıştır. Nitekim, 1861 yılında yaşanan Kafkas göçlerinde Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü kapsamlı iskân politikaları sayesinde göçmenlerin önemli bir kısmı Canik, Sivas ve Bozok bölgelerine yerleştirilmiştir. Kafkasya'dan Anadolu'ya uzanan bu göç süreci, 93 Harbi'nden sonra iyice artarak kitlesel bir hâl almıştır (Saydam, 1997: 131). 93 Harbi sonrası savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakılan Kars, Ardahan ve Batum'da yaşayan vatandaşlar birçok zorluğa maruz kalmıştır. Halkın büyük mücadelesi sonucu Rusların ele geçiremediği Batum ve Artvin'in antlaşma gereği kaybedilmesi halk arasında büyük tepkiyle karşılanmıştır. Son ana kadar savaşacaklarını beyan ederek direnen halk, Batum'un devlet tarafından boşaltılmasıyla beraber çaresizlik içinde Artvin bölgesinden Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamıştır. Savaş sonunda yapılan antlaşma ile Rusya'ya bırakılan bu yerlerin halkı, üç yıl içerisinde gayrimenkul ve her türlü mallarını satıp Osmanlı Devleti'ne göç edebilecekti. Daha sonra üç yıllık kısıtlama 1884'e kadar uzatılmıştır (Badem, 2018: 139). 1890 yılından itibaren göçler Rusya'nın izni ile gerçekleşmiştir. 1893 senesinde göç için Ardanuç'tan 50 hane ve Livane'den 13 hanenin Osmanlı topraklarına gidebilmesi için Osmanlı Hariciye Nezareti, Rusya'nın onay vermesiyle bu göç akışını sağlayabilmiştir (Demirel, 2009: 319). I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Artvin ve çevresindeki halk, Osmanlı ordusuna tekrar destek vermiştir. Ancak, Sarıkamış yenilgisi sonrasında Rus ve Ermenilerin bölge halkına karşı kötü muamelelerinin artması yeni bir göç dalgasının yaşanmasına sebebiyet vermiş ve Artvin'de yaşayan nüfusun önemli bir kısmı, yurtlarından göç etmek zorunda kalmıştır (İpek, 1999: 169). Ayrıca bu dönemde Osmanlı ordusuna destek verenlerden bazıları Sibirya civarına vatan haini olarak sürgün

edilmiş ve köylere baskın yapılarak evler ateşe verilmiştir. 1914-1915 kışının ağır geçmesi sonucu birçok muhacir yollarda donarak ölmüştür (Kasap, 2018:144).

Yaşanan göçlerde Osmanlı, Müslüman ahaliye destek vermek için göç akışının sağlıklı bir şekilde ilerleyebilmesi adına birçok adım atmıştır. Öncelikle Umûm Muhâcirîn Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun amacı; muhacirlik ile ilgili her türlü işleyişi takip etmek, vatandaşların göç bölgelerine gönderilmesini sağlamak ve sürecin takibini yapmaktır. Ayrıca, Umûm Muhâcirîn Komisyonu alt birimlerini teftiş ederek oluşabilecek hataları engellemek adına cezai yaptırım uygulama yetkisine sahiptir. Bu komisyon 1878'in Nisan ayında kapatılmıştır (Yüctürk, 2022: 137). Kapatılan komisyon yerine daha kapsamlı olan İdare-i Umûmiye-i Muhâcirîn Komisyonu oluşturulmuştur. Bu yapılanmanın amacı; daha önce çözilemeyen muhacir sorunlarını çözüme kavuşturmaktır. Birden çok alt komisyon yerine İdare-i Umûmiye-i Muhâcirîn Komisyonu yetkilendirilmiştir (İpek, 1999: 179). Bu komisyonun başkanlığına Sadık Mehmet Paşa getirilmiş ve göçle ilgili her türlü işlem; sağlık sorunu, arazi, maaş, yiyecek, tohum, hayvan, iş, ilaç desteği gibi birçok meselede vatandaşlara destek verilmesi amaçlanmıştır. Göç yoğunluğunun durması ve muhacirlerin sıkıntılarının azalmaya başlamasıyla İdare-i Umûmiye-i Muhâcirîn Komisyonu kapatılmıştır. Yerine Dâhiliye Nezareti bünyesinde yeni bir birim oluşturularak muhacir işleri buraya tayin edilmiştir. Daha sonra 1897'de yaşanan Yunan Savaşı ile yeni bir göç hareketi meydana gelmiş ve Muhâcirîn Komisyonu Alisi adıyla padişahın başkanlığında yeni bir komisyon kurulmuştur. 1899 yılında ise alt komisyonları oluşturulmuştur. 23 Kasım 1905 yılında Müslüman göçmenlerin sıkıntılarını çözmek ve hayatlarını devam ettirebilecekleri uygun arazileri belirlemek için Muhâcirîn-i İslâmiye Komisyonu kurulmuş ve 1908 yılında kapatılmıştır. 1914 senesinde muhacir ve aşiretlerin sorunlarını halletmek için Aşair ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi oluşturulmuştur. I. Dünya Savaşı'nda göçlerin artmasıyla beraber 1917'de Aşair ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin birimleri arttırılarak daha sonra Dâhiliye Vekâleti'ne devredilmiştir. 13 Ekim 1923 tarihinde ise Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kurularak muhacir işleri bir bakanlık tarafından yürütülmüştür (Saydam, 2019: 286-288). Ayrıca geri dönüş sürecinde araç ve vapur eksikliğinden kaynaklı çeşitli sıkıntılar yaşanmış, bu süreçte memleketlerine ulaşmaya kadar devlet tarafından gerekli yardımların yapılmasına gayret edilmiştir. Ancak geri dönen pek çok kişi, köylerindeki evlerinin yakılarak harap hale getirildiğini bildirmiştir (Kasap, 2018: 150).

Rus işgali sırasında Müslüman halkın elindeki silahlar toplanarak bölgedeki Hristiyan topluluklara dağıtılmış böylece köyler savunmasız hale getirilmiştir. Ardından Rus ve Ermeniler tarafından bu köylere saldırılar gerçekleşmiştir. 1877’de Ardahan’ın işgaliyle birlikte hastanelere baskınlar yapılmış, bölgedeki köyler ve çiftlikler talan edilerek siviller öldürülmüştür. İşgal yıllarında yerli halkın gördüğü kötü muameleden dolayı insanlar evlerinden çıkmaktan çekindiği için tarlalarını ekemez hale gelmesiyle gıda bulmakta zorluk yaşanmıştır. Bölgeye getirilen Rus vatandaşları önemli makamlara getirilerek yerli halka üstünlük kurmaları sağlanmıştır. Bu çerçevede bölgenin verimli arazileri Rusya tarafından getirilen yabancılara verilirken yerel halka verimsiz alanlar bırakılmıştır. Bu durum bölge insanını kendi yurdunda iş göremez hale getirmiştir (İpek, 1991: 98-99). Ayrıca Rus idaresinden çekinerek Osmanlı’ya göç eden yerli halk mülklerini satamadan gitmek zorunda kalmıştır. Geriye kalan muhacir toprakları Rus yönetimi tarafından kirayla işletilmiş bunun yanında memurların kullanımına da sunulmuştu. 1888 senesinde Eski Dersim Valisi Osman bin Mehmet Bey, Rusya’ya bırakılan Batum, Acara ve Ardanuç kazalarında kendisine ait mal ve arazilerin Rus memurlar tarafından el konulduğunu belirterek, kullanım haklarının korunması ve taleplerinin karşılanması için dilekçeler vermiştir (BOA, HR. TH, 81/53). Osmanlı Devleti yaşanan bu durumları düzeltmek için, arazilerin sahiplerine iade edilmesi gerektiğini savunurken, Rusya ise toprakların uzun süredir kendi idarelerinde kullanıldığını belirterek böyle bir şeyin olamayacağını ifade etmiştir. Türk temsilciler ise mülklerin sahiplerince kullanılamamasının sınır geçişlerinde Rus yönetimi tarafından çıkarılan sorunlardan kaynaklı olduğunu ve bu toprakların, sahiplerine iade edilmesine yönelik talepte bulunmuştur (Turan, 2019: 93-94).

Artvin şehrinin Rus yönetimine girmesiyle birlikte, yerel halkı ana vatanından kopartmak için sistemli şekilde hamleler yapan Rusya, hâkimiyetine aldığı bölgelerde yaşayan insanlara baskı ve korkutma gibi yöntemler kullanarak otorite sağlamaya ve kendi kültürünü yaymak suretiyle Ruslaştırmaya çalışmıştır. Müslümanlara karşı bu siyasetinde başarılı olamayacağını bilen Rusya, yerli ahalinin bölgede kalmasının oluşturacağı zorlukları önlemek adına, insanları yurtlarından göndermeye yönelik birçok yaptırım uygulamıştır. Kafkas Orduları Komutan Yardımcısı Svytapolosk Mirski’nin Batum Valiliği’ne yazdığı mektupta Rusya’nın bu amacı açıkça belli olmaktadır. Mirski, Artvin bölgesindeki insanların direnişi ve boyun eğmeyen yapıları olduğunu ve Rus yönetimini kabul edip uyum sağlamalarının zor olduğunu söyleyerek tehlike arz etmemeleri için göçe

zorlanması gerektiğini belirtmiştir. Rusya savaştan yeni çıkmış, ekonomisi yerle bir olmuş, yoksulluk içindeki halka vergi ödeme zorunluluğu getirmiştir. Vergi ödeyecek gücü ve imkânı olmayan insanlar, bölgedeki Rus idarecilerin aşağılayıcı ve kötü söylemlerine maruz kalmıştır. Savaştan hemen sonra konulan bu vergiler 6-10 manat arasındaydı. Ödeme yapılmadığı takdirde ceza olarak 20 manat alınacağını belirten Rus yöneticileri, aynı zamanda insanlara eziyet ederek halkın göç etmesi dışında başka bir seçenek bırakmamıştı. Dönemin Gürcü basın yayın organı olan Droeba Gazetesi'nde yer alan yazıya göre, bölge halkı zor koşullar nedeniyle gözyaşları içinde yurtlarını terk etmek zorunda kalarak göç etmiş, kalanların ise kış sonrasında göç etmeyi planladıklarını belirtilmiştirlerdir (Chokharadze ve Keskin, 2015: 103-104).

Bu dönemde yaşanan olaylar yöre halkında derin ve kalıcı izler bırakmıştır. Bizzat kendi ailemden büyük dedelerim ve babaannelerim, bu sürece tanıklık etmişlerdir. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte aile büyüklerim, evlerini ve hayvanlarını geride bırakarak Borçka'nın Adagül köyünden Samsun'un Bafra ilçesine göç etmek zorunda kalmıştır. Göç yolculuğu sırasında düşman askerlerine yakalanmamak için günlerce orman yollarından ilerlemişlerdir. Ellerindeki erzak tükendiğinde ağaç diplerinde ateş yakarak ekmek pişirmek zorunda kalmışlardır. Ancak yakılan ateşin Rus askerleri tarafından fark edilebileceği için çok zor durumda kaldıklarında ekmek yapabilmişlerdir. Yolculuk esnasında büyük babaannemin oğlu salgın hastalığa yakalanarak hayatını kaybetmiştir. Anlatılanlara göre, Bafra'da kaldıkları süre zarfında verimli arazilerde yarıcılık yaparak yaşamlarını bolluk içinde sürdürmüşlerdir. 93 Harbi'nde savaşan büyük dedelerimin çocukları, tarlada çalıştıkları sırada Rum çeteciler tarafından öldürülmüş ve öküzleri gasp edilmiştir (Gülşen Öztürk, 1958, Borçka, Kişisel Görüşme: 4 Mayıs 2025). Her ne kadar doğrudan aileme ait bir arşiv kaydına ulaşamamış olsam da söz konusu dönemde Bafra ve çevresinde Rum çetelerinin hayvan gaspı ve Müslüman halka yönelik saldırılar gerçekleştirdiklerine dair pek çok arşiv belgesi bulunmaktadır. Bu bağlamda 1917 yılında yaklaşık 600 kişilik bir Rum çetesi Bafra bölgesine saldırı düzenlemiştir (BOA, DH. ŞRF, 569/16). 1918 senesinde Bafra bölgesinin birçok köyünde görülen çetecilerin saldırısı karşısında devlet olaylara müdahale edip yakaladığı çetecilerin gasp ettikleri hayvanların muhacirlere iadesini sağlamaya çalışmıştır (BOA, DH. ŞRF, 579/27). Devlet, Müslüman köylülerin maruz kaldığı eşkıyalık faaliyetlerini engelleyebilmek amacıyla çetecilik yapan Rumları Bafra'dan alarak Ankara, Çankırı ve Çorum gibi farklı şehirlere tehcir etmiştir (BOA, DH. ŞRF, 576/56; BOA, DH. ŞRF,

83/124). Çete saldırısında, daha yeni evli olan genç yaşta hayatını kaybeden aile fertlerinin geride kalan eşleri, yabancı bir çevrede ne yapacaklarını bilmedikleri için sağ kalan iki kardeş ile evlendirilmiştir. Bununla birlikte, uğradıkları saldırılar ve yaşanan kayıpların bıraktığı travmalar aile üyelerinde baki kalmıştır. Salgın hastalık sebebiyle oğlunu kaybeden büyük babaannem, memleketine dönme konusundaki ısrarı ve savaşın sona ermesinin ardından kesin tarih net olmamakla birlikte 1920-1922 yılları arasında yurtlarına geri dönüş yapmışlardır. Ancak dönüş yolculuğunda aile reisi Loman Çavuş vefat etmiş, defin imkânı bulunmadığı için cenazesi kayıktan sulara bırakılmak zorunda kalmıştır. Kayıklarla Çoruh Nehri'nden Katiphan'a gelince Çoruh'un hemen sağında Rus yolunun üstünde (Bölgede eskiler arasında karayoluna Rus yolu denilmekteydi) yer alan Adagül köyüne varabilmek için günlerce dikenleri temizleyip, kazmalarla yolu açarak yurtlarına ulaşabilmişlerdir. Bu yaşananlar, işgal döneminde bölge halkının karşılaştığı güçlüklerin somut bir örneğini teşkil etmektedir. Salgın hastalıkların yayılması, zorunlu göçler, ölümler ve aile yapısındaki değişiklikler, esaret yıllarının toplum üzerinde derin ve kalıcı izler bıraktığını göstermektedir.

Bu göçler, dönemin şartları gereği istenildiği anda gerçekleşemiyordu. Öncelikle Rus hükümetinden izin alınması gerekiyordu. Söz konusu izinler alındığında dahi yollarda vatandaşlar büyük sıkıntılar yaşamıştır. Soğuk havada günlerce, haftalarca gemi bekleyenler olmuştur. Göç etmek için karadan yola çıkanlar ise uzun süren yolculukta açlık ve sefillik çekmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu olumsuz şartlar nedeniyle gıda yetersizliğinden dolayı hayatını kaybeden insanlar olmuştur. Bu çaresiz kalabalık içinde bulaşıcı hastalıklar hızla yayılmış ve muhacirler gittikleri yerlere de hastalık taşımıştır (Yapıcı, 2012: 187). Artvin ve Batum'dan göç edenlerin net sayısını, firari göçler ve kayıtlara yazılmamış isimler gibi durumlardan dolayı tam olarak tespit etmek mümkün olmamakla beraber, dönemde yer alan bilgilerden yola çıkarak bu göçlerin on binlerce olduğu görülmektedir. Nitekim 1878 yılında yalnızca Batum sancağından yaklaşık 40 bin kişi göç hareketine katılmış ve bunların 29 bini ilk aşamada yerleşim bölgelerine sevk edilebilmiştir (Demirel, 2009: 322). Bu bağlamda göçlerin giderek büyümesiyle birlikte Batum Limanı'na haftada bir kez uğrayan İdare-i Mahsusa Vapuru ihtiyacı karşılayamadığı için, birçok kişi geri dönmek zorunda kalmıştır. Ortaya çıkan bu aksaklık üzerine Trabzon vilayeti, muhacir sevki için daha fazla geminin görevlendirilmesini istemiştir. Bunun sonucunda, yukarıda zikredilen Batum ve çevresinden ayrılacak 40 bin kişiden 29 bininin yerleşim bölgelerine aktarılabilmesi için Mevrid-i Nusret, Asir,

Selimiye, Muhbir-i Server ve Mecidiye adlı gemiler tahsis edilmiştir. Batum'dan Trabzon'a gönderilecek göçmenlere her türlü yardımın sağlanması için Emin Hilmi Efendi görevlendirilmiştir. Bunun yanında, göçmen işlerinin daha düzenli yürütülmesi için Batum Şehbenderliğine Rıfkı Efendi atanmış, ayrıca Batum'dan ayrılanların nüfus bilgilerinin kaydedilip komisyona iletilmesi için bir kâtip görevlendirilmiştir (İpek, 1991: 111).

Osmanlı Devleti'nin 1898 yılı kayıtlarına göre, 1877-1895 yılları arasında Kafkasya ve Balkanlar'dan Osmanlı Devleti'ne göç eden Müslümanların sayısı 512.433 erkek ve 502.672 kadın olmak üzere toplamda 1.150.015 kişi olarak tespit edilmiştir (DİE, 2011: 51). Göçün başladığı ilk yıllarda, muhacirlerin bir kısmı iskân alanlarına yerleştirilirken bazı vatandaşların yerleştirilmesinde sıkıntılar yaşanmıştır. Samsun ve Sivas bölgelerine yerleştirilmesi planlanan vatandaşlar, ihmal ve aksaklıklardan dolayı 1880 yılına kadar yerleştirilememiş ve birkaç sene açlık, hastalık gibi türlü eziyetler çekmişlerdir. Osmanlı hükümeti, bu durum karşısında mağduriyetlerin giderilmesi adına yeni emirler vermiştir. Artvin ve Batum'dan göç eden halkın bir kısmı, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun ve Sinop'a yerleştirilirken, bir kısmı da devletin emirleri doğrultusunda Amasya, Tokat, Sivas İstanbul, Adapazarı, İzmit, İzmir, Yalova, Bolu, Bursa, Eskişehir, Balıkesir, Çanakkale'ye yerleştirilmiştir (Demirel, 2009: 323). Muhacirlerin yerleştikleri bölgelerde yerel halk, zorluk ve acılar yaşamış bu insanlara kucak açarak maddi manevi destek olmuştur. Devlet, boş araziler üzerinde yeni yaşam alanları oluşturarak iskân sürecinin yönetimini sağlamakla beraber, atıl arazilerin değerlendirilmesini de sağlamıştır. Muhacirlerden durumu çok kötü olanlara günlük yarım kilo ve on yaş altı çocuklar için yüzer dirhem ekmek yardımı yapılması kararlaştırılmış ve tarımsal faaliyetlere devam edebilmeleri için, hane halkı ortalama beş kişi olarak değerlendirilerek iki haneye bir öküz verilmiştir. Bununla beraber muhacirlerin hayatlarını devam ettirebilmeleri için iâşe yardımı ve ziraat araç gereçleri tahsis edilerek 10 yıl süre ile vergiden muaf tutulmuştur (Kasap, 2018:106-107). Bölgeden göç etmek isteyen insanlar, kendilerine ait mallarını ve evlerini satmak istedikleri halde Rus yönetimi aksini iddia etse de satış konusunda çeşitli problemler çıkararak birçok insanı mağdur etmiştir (BOA, HR. TH. 31/73). Etnik çeşitliliği olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Lazlar, Berlin Antlaşması'ndan sonra mallarını satamadıkları için evlerini yıkarak, tarlalarını kullanılmaz hale getirmiştir. Batum'a gelen insanlar, gemilerle Osmanlı topraklarına gitmiştir. Rus yönetimi izni olmadan satış yapamayan insanlar mallarını çok az paraya da olsa satmaya çalışmıştır.

Bazı vatandaşlar ise mülklerini dahi satamadan gitmek zorunda kalmıştır. Bu durumdan dolayı yerlerini Ruslara bırakmak istemeyenler evlerini, baskınlarını kullanılmaz hale getirerek göç etmiştir (McCarthy, 2014: 122). Zaman zaman bölgede yaşayan insanların şahsi arazilerine, Rusya tarafından el konulduğu durumlar da söz konusuydu. Nitekim 1907 yılında Artvin'in Dzansul köyünde yaşayan çiftçiler, Kafkasya valisine dilekçe yazmışlar, dilekçelerinde; maden şirketlerinin arazilerine el koyduklarını belirterek, bu ocakların kapatılmasını ve topraklarının kendilerine iade edilmesini talep etmişlerdir. Bu durum Rusya tarafından bilenen bir gerçektir, 1906 yılında Artvin yönetiminde bulunan Rus idareci, Batum Vilayet Valisi'ne sunduğu raporda, Osmanlı'ya yönelik göçlerin en önemli nedenlerinden birinin arazi mülkiyetine dair sıkıntılar ve ağır yaşam koşulları olduğunu ifade etmiş. 1906 senesinin yarısında 420 kişinin Osmanlı topraklarına gittiğini ayrıca 1.200 kişinin daha göç hazırlığı içerisinde bulunduğu bildirilmiştir (Chokharadze-Keskin 2015: 105). Gustav Radde, bölgeye yaptığı gezide, Artvin ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Göç ile bölgeden giden Müslüman halkın mülklerini çok ucuza verdiğini, Borçka'da tanık olduğu bir olayda, vatandaşın üç katlı evinin bulunduğu arazisini, 100 rubleye satmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Geriye kalanların da büyük sıkıntılar yaşadığını, tıbbi ve temel ihtiyaçların karşılayamadıkları için insanların sefalet çektiğini yazmıştır (Üstünyer,2022: 31).

Savaş sonrası Borçka ve çevresinde görevlendirilen İvane Caiani, Batum'a gittiği bir gün yolda 40 kadar kişiye denk geldiğini ailelerin, çocuklarını ve eşyalarını sırtlanarak gözyaşları içinde Osmanlı topraklarına gitmek üzere yollarda olduğunu, Batum'dan kalkacak gemiye yetişmek için hareket ettiğini yazmıştır. Caiani, Osmanlı topraklarına giden halkın orada da sıkıntılar yaşadığını evi ve tarlası olmayanlar olduğunu, sefalet çekenlerden bizzat dinlediğini belirtmiştir (Caiani, 2002: 59).

4.6 Nüfus

Yukarıda işgalden önce Artvin'deki nüfus ile ilgili yapılan değerlendirmede Artvin ve çevresinde nüfusun çoğunluğunu Müslüman halkın oluşturduğu ifade edilmişti. Ancak işgal döneminde Artvin'in nüfusu hakkında net bir değerlendirmede bulunmak oldukça güçtür. Zira savaş sonrası Rus yönetiminde kalmak istemeyen halk, getirilen vergi yükümlülükleri ve Ermeni taşkınlıklarından dolayı Osmanlı topraklarına yoğun bir şekilde göç etmiştir. Rusya, Türklerden boşalan yerlere Ermeni, Rum ve Gürcüleri yerleştirmiştir. Özellikle Artvin merkeze Ermeniler yerleştirilmiş ve Müslüman ahalinin

sayısı azalırken Ermeni nüfusu artmıştır. Özellikle Şavşat ve İmerhev'e yerleşen Ermeniler, bölgede sıkıntılar çıkararak insanlardan haraç toplamıştır. Şavşat ve çevresinde salgın hastalıkların yaşanmasıyla perişan olan halkın durumunu Fitnat Hanım ve Huriye Hanım (Punpuli Baddi), Gürcistan yönetimine yazarak durumun iyice kötüye gittiğini, Ermeni eziyetlerinin arttığını, her evde salgın hastalıklar yüzünden ölen insanların olduğunu belirterek yardım talebinde bulunmuştur. Bu yardım talebiyle beraber yöreye, Gürcü askerler ve tıbbi destek gönderilerek insanlar tedavi görmüştür (Şenol, 2018: 247).

Yaşanan bu süreç sonucunda demografik yapıda önemli değişimler olmuştur. Ancak Artvin ve çevresinde savaş sonrası göç edenlerin sayısı ve bölge nüfusuna dair net bir rakam vermek oldukça zordur. Buna göre Lazistan sancağına bağlı Hopa'da yapılan nüfus sayımına göre, 15.046'sı kadın ve 14.305'i erkek olmak üzere toplam 29.410 Müslüman bulunurken, 52 Rum erkek, iki Ermeni kadın ve beş Ermeni erkek kaydedilmiştir (Karpat, 2003: 178). 1886 yılında ise, Artvin kazasında 1.756 hanede 7.562 erkek, 12.032 kadın olmak üzere toplam 19.594 nüfusa sahipti. Ardanuç kazasındaki sayımda 2.166 hanede 13.934 erkek, 8.197 kadın olmak üzere toplam 25.702 nüfus bulunmaktaydı. Şavşat-İmerhevi kazasında yapılan sayımda ise 2.532 hanede 19.190'ı erkek, 16.658'i kadın olmak üzere toplam 35.848 kişi kaydedilmiştir. Aşağıdaki tabloda Borçka nahiyesindeki bazı köylerin nüfus durumu verilmiştir (Badem, 2018:123-127).

Tablo 4. 1897 Tarihli Rus Nüfus Sayımında Artvin

Yerleşim	Müslüman	Ortodoks	Ermeni	Diğer Milletler	Toplam
Artvin Okrug	47.112	1.500	7.826	52	56.140
Artvin Kasabası	1.525	889	4.643	34	7.091

9 Şubat 1897 tarihinde Rusya tarafından yapılan nüfus sayımındaki verilere göre Artvin okrugunun toplam nüfusu 56.140 olup bunun 47.112'si Müslüman, 1.150'si Ortodoks, 7.826'sı Ermeni, 52'sini ise diğer unsurlar oluşturmaktadır. Artvin kasabasında ise 1.525 Müslüman, 889 Ortodoks, 4.643 Ermeni ve 34 diğer milletlerden kişiler yaşamaktadır (Badem, 2018: 218).

Badem, Rusların 1897 senesinin Şubat ayında yaptığı sayımın objektif olmasının güç olduğunu kış mevsiminden dolayı çoğu bölgenin yollarının kapalı olması gerektiğini bu rakamlara nasıl varıldığını sorgulamıştır. Ayrıca ortalama her hanenin beş kişi olduğu düşünülerek yapılan hesaplamaların olduğu ne kadar doğruyu yansıtmaktadır. Ermeni tarihçi Akopyan, Artvin nüfusunun 1896'da 6.810'a gerilediğini ve çoğunluğun Ermenilerden oluştuğunu yazmıştır. 1909 yılında Artvin'e gelen Şavrov yaptığı çalışmada merkez nüfusun 6.913 kişi, Müslüman nüfusun azınlıkta olduğunu yazmıştır. Görüldüğü üzere, döneme ilişkin nüfus verileri arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır (Turan, 2023: 198-199).

4.7 Tarım

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrasında yaşanan göç hareketleri, genel anlamda bölgede tarımsal üretimi ciddi bir şekilde düşürmüştür. Rusya, yönetimi altına giren bölgelerde ekonomik durgunluğu gidermek amacıyla, tarımsal üretimi canlandırmaya yönelik çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bölgeye getirilen bilim insanları, çeşitli analizler yapmış ve özellikle Batum ve çevresinde yetiştirilebilecek yeni tarım ürünleri üzerine araştırmalar yapılmıştır. Bu süreçte önerilen ürünler arasında; çay, bambu, mandalina, portakal, limon, muz, Çin ısırganı ve vernik ağacı yer almıştır. Özellikle mandalina ve çay üretimi iklim koşullarıyla örtüşerek olumlu sonuçlar vermesi, Batum ve çevresinin ekonomik önemini artırmıştır. Artvin çevresi sahip olduğu "Mikroklima" iklim koşulları sayesinde zeytin üretimi açısından avantajlı bir konuma sahip olmuştur. Bu durum Çoruh ve İmerhev bölgelerinde zeytin üretiminin artmasına neden olmuş ve bu üretim artışı doğrultusunda, 1900'lü yılların başında bölgede bir zeytinyağı fabrikası kurulmuştur. Tütün yetiştiriciliği açısından Beglevan, Borçka ve Murgul öne çıkan üretim merkezleri olmuştur. 1880 yılı itibarıyla Batum'da üç, Kutais'te iki, Artvin ve Sohum'da ise birer adet tütün işleme fabrikası kurulmuştur. Artvin okrugunda kıyı ve iç kesimler arasındaki iklim farklılığı, özellikle iç bölgelerde yağış yetersizliği nedeniyle sulama ihtiyacını artırmıştır. Bu durum, sulama kanallarının kullanılmasında halk arasında anlaşmazlıklara yol açmıştır. Bu sorunun çözümü için su kullanımıyla ilgili yasal düzenlemelere gidilmiş ve kurallara uymayanlara cezai yaptırımlar uygulanmıştır. İklim farklılıkları ve ulaşım altyapısının yetersizliği, Artvin'in iç kesimlerini ekonomik açıdan olumsuz etkilediği için tarımsal ve ticari canlılık daha çok kıyı bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Tarımsal üretimi desteklemek ve halkı bilinçlendirmek amacıyla Batum

oblastına öğretmenler getirilerek tarım kursları düzenlenmiştir, çiftçilikle uğraşanlara kredi olanakları sağlanmıştır. Türk halkı arasında bu kredilerden yararlananların oranı yalnızca yüzde altı düzeyindeydi. Öte yandan, Osmanlı Devleti döneminde oluşturulan Menafı Sandıkları, Rus yönetiminde de kaldırılmamış, etkinliklerini sürdürmeye devam etmiştir (Turan, 2023: 142-146).

Yoğun ormanlardan oluşan yüksek Artvin dağları, bölge halkına kaliteli bal ve balmumu üretimi için fırsatlar sunmuştur. Bunun yanında hayvan postu ve hayvansal üretimde tereyağı, peynir ve yün öne çıkmaktaydı. Ayrıca Lazistan ormanlarında yetişen ve yaprakları çay bitkisine benzeyen bir bitkiden elde edilen şurubun, gerçek çay tadını vermemesine rağmen yerel halk tarafından ilgiyle tüketildiği ve üretim miktarının her geçen gün arttığı aktarılmaktadır (Karabacak Yılmaz, 2019: 236-237). Hopa ve Arhavi bölgesinde tereyağı, peynir ve yün gibi hayvansal ürünler üretilmiştir. Buna bağlı olarak bölgede az sayıda da olsa hayvan yünlerinden dokuma faaliyetleri yürütülmüştür (Durdu, 2023: 289).

4.8 Maden, Sanayi ve Ticaret

Artvin yer altı kaynakları bakımından oldukça zengin bir bölgedir. Mühendis Margolius yaptığı çalışmalar neticesinde, bakır yataklarının özellikle Murgul'un Damar köyünde ve Kuvarshan civarındaki Beşavul bölgesinde çokça maden olduğu belirtilirken Hatila Vadisi'nde demir, Orucuk köyünde mermer, Murgul'a bağlı Kartla ve Çarbiyet köylerinde ise manganez kaynaklarını tespit etmiştir. Bunun yanı sıra bölgede itriyum ve zirkona da rastlanmaktadır (Karabacak Yılmaz, 2023:412). Batum okrugunda Vaio köyü yakınlarında gümüş madenleri yer alırken, Artvin merkez Yeni Mahalle çevresinde, Şavşat'ın Kiket köyünde, Dasamop, Bezgiret ve Gönye kazasındaki Maradid'de kurşun yatakları yer almaktadır. Hatila'da Hematit Taşı, Beğlevan, Kara Şalvar ve Canal Köyleri civarında Çinko bulunmuştur. Artvin okrugunda doğada nadir bulunan seryum, lantan, didymium ve titan gibi metaller de görülmekteydi. Rus yönetimi, demiryolu inşasıyla bu bölgenin yer altı kaynaklarını Batum Limanı aracılığıyla kullanılabilir hale getirmiştir. Bölgede çıkarılan madenlerin taşınmasında Çoruh Nehri kullanılmıştır (Turan, 2023: 133).

Artvin ve çevresinde Bakır madeni, 1891 senesinde aktif olarak üretilmeye başlanmıştır. Beşağıl köyünden İmamzâde Mehmet Efendi, bulduğu numuneleri Rusya'nın yol mühendisi Pasiç Bağdanoviç'e göstermesi üzerine, Rus mühendis bölgede araştırmalara

başlamış ve ardından madeni Alman Siemens-Halske grubuna devretmiştir (Zeki, 2010: 71). Alman Siemens-Halske Telgraf Firmasının, Kuvarshan bölgesindeki bu madeni satın alma sebebi içinde altın bulunması ve kendi sanayi kuruluşunda kullanmak istemesiydi. 1904 yılından itibaren madenin işletilmesi hızlandırılmış, 1912 yılında ise İzabe ocakları kurulmuştur (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 910). Fabrikadaki teknik personelin dışında 750-800 civarında işçi görev almıştır. Bu işçiler hem yol yapımında hem de maden ocaklarında çalıştırılmıştır. İzabe ocaklarının çalıştığı dönemlerde çıkan yoğun duman tarım ürünlerini ve doğal çevreyi olumsuz etkilediğinden, bu sorunu çözmek için ocakların yalnızca kış aylarında yakılmasına karar verilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte fabrika kapatılmış ve bu süreçte köylüler tesisi zarar görmemesi için korumuşlardır (Zeki, 2010: 71-73).

Murgul bakır madeni, Rus işgalinden beş yıl sonra Gümüşhane'den Kör Lazarof adlı bir Rum tarafından satın alınmış ve daha sonra İngilizlere devredilmiştir (Zeki, 2010: 74). Murgul bakır fabrikası işletilebilmesi için öncelikle ulaşımdaki engelleri ortadan kaldırmak adına şirket tarafından Borçka-Batum arasındaki güzergâh yeniden yapılarak taşımacılık kolaylaştırılmıştır. Ancak, madenin deniz seviyesinden oldukça yüksekte yer alması sebebiyle ek bir yol daha yapılmıştır. Ayrıca madenin tesise ulaştırılabilmesi için 4.000 metrelik bir teleferik sistemi kurulmuştur. Çıkarılan bakır madeni, ilk etapta Batum'a, oradan da Rusya iç pazarına sevk edilmekteydi. Daha sonraki süreçte hidrolik ekipmanlar ve ekskavatörlerin kullanılmasıyla üretimde verim arttırılarak günlük maden çıkarımı 1.000 tona kadar yükselmiştir. Madenin çıkarılması ve işlenmesinde dönemin ileri teknolojilerini kullanmış. Enerji ihtiyacını ise, Murgul nehrinden sağlanan elektrik ve baraj sistemiyle karşılamıştır. Ayrıca Murgul bakır fabrikası sistemli bir yapıya sahipti, bu büyük işletmede işçilerin yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik düzenlemeler yapılarak Zansul'da her biri 60 işçi kapasiteli binalar ile teknik personel için konutlar inşa edilmiş, ayrıca nehir kenarında barınma alanları kurulmuştur. Bunun yanı sıra maden sahasında çok sayıda ofis, depo ve mağaza da yer almaktaydı (Karabacak Yılmaz, 2023: 414-415.)

Fabrika ilerleyen yıllarda İngilizler tarafından ihtiyaçlar doğrultusunda birkaç kez yenilenerek sistemsel değişiklikler yapılmış ve kullanılan yöntem değiştirilmiştir. İlk etapta hava basıncı ile işleyen deliciler kullanılırken, daha sonra üretimde kok kömürü kullanmışlardır. İlerleyen dönemlerde üretim sistemi petrole çevrilmiş ve bu amaçla, Batum'dan bölgeye petrol boru hattı döşenmiştir. 1910 yılında fabrika son teknolojiyle

tekrar yapılandırılmış ve büyük bir üretim yapılan madende beş bine yakın insan çalışmıştır. Yüksek gelir sağlayan bu maden fabrikası 1913 senesinde zarar etmeye başlamış, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla işler daha da sıkıntılı hale gelmiştir. 1913 yılının son aylarında madende yaşanan kaza sonucu ölen işçiler olmuştur, bu yaşanan olaydan sonra kapanan maden 1917'de tekrar açılrsa da kısa bir süre sonra maden kapatılmıştır (Turan, 2023: 158-156).

Artvin bölgesinde ticareti hayat büyük oranda Ermeniler tarafından yapılıyordu. Genellikle terzilik, ayakkabıcılık, bakırcılık gibi meslekler Ermeniler arasında yaygındı ve bu zanaatların kendi tekellerinde kalmasını istedikleri için yöredeki Türklerin bu meslekleri öğrenmesini istememişlerdir. Rus yönetimiyle beraber Ermenilerin işleri daha da artmıştır. Ermeni esnafları, köylülere mal satıp ödeme alamadığı takdirde köylünün tarlasına veya başka mallarına el koymuştur (Özdemir, 2002: 213).

Bölgeye dışarıdan getirilen başlıca mallar arasında çeşitli gıda ürünleri ve pamuk bulunurken, Artvin'den dışarıya gönderilen ürünler arasında; ipek, yağ, peynir, ceviz, üzüm, tütün, zeytin ve çeşitli meyveler yer almaktaydı. Malların nakliyesi Batum üzerinden furgon ve kayıklarla sağlanıyor, buradan da bütün sancağa dağıtılıyordu. Artvin'in toplam ithalat ve ihracat hacmi 600.000 pud seviyesine ulaşmıştı. Rus yönetimi döneminde Artvin'de satışı yapılan kumaş, bez ve iplik ürünlerinin önemli bir kısmı Erzurum ve İstanbul'dan temin edilmekle birlikte, Moskova fabrikalarının malları da piyasada yer bulmuştu. Kentte bu dönemde deri, sabun ve votka üretim tesisi bulunurken, 10 su değirmeni, üç tuğla fabrikası, üç kiremit fabrikası ve 10 kireç atölyesi olmak üzere toplamda 70 adet işletme faaliyet göstermekteydi. Bu işletmelerde toplam 94 işçi istihdam edilmiş ve üretimin nakit miktarı 9.000 ruble olarak kaydedilmiştir. Bunların yanında, kâğıt mendil ve iplik imalatı yapan küçük atölyeler de bulunmaktadır (Turan, 2019: 150). Ayrıca Arhavi'de ağ ipliği üretimi, bakırcılık ve kuyumculuk sanatları görülmektedir. Hopa kazasında üretilen ağ ipliği İstanbul'a gönderilmiştir (TVS 1298/1881: 198). 93 Harbi'nin ardından yaşanan toprak ve nüfus kayıpları, Osmanlının mali bütçesinde büyük bir düşüşe sebep olmuştur. Ülkenin gelir gider oranı % 43.4' e gerilemiştir (DİE, 2003: 7). Devlet gelirlerinde 1.3 oranında bütçe açığı oluşmuş ve ilerleyen yıllarda bu oran daha da büyüyerek Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kurulmasına giden süreci hızlandıran faktörlerden biri olmuştur (DİE, 2003: 10).

Artvin bölgesi, sanayi olarak gelişmiş bir yer olmamakla beraber hayvan yünlerinden çorap imal edilmiştir. Ayrıca hayvan derilerinin işlendiği üç tabakhane bulunmaktaydı.

Bölgede, kilden yapılan kap kacakların üretimi oldukça yaygındı (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 910). Rus işgal döneminde Artvin’de görev yapan Solnişkın’ın verdiği bilgilerde, Artvin okrugundaki ticari hayat büyük ölçüde Ermenilerin elindeydi. Köylülere veresiye mal temin eden Ermeni tüccarlar, borcunu ödeyemeyen köylülerden borçlarının karşılığı olarak ekmek, peynir, yağ, tütün, yumurta ve tavuk gibi ürünler alınmaktaydı. Tahsil edilen ürünler daha sonra Ermeni tüccarlar tarafından Artvin ve Ardahan pazarlarında satılmaktaydı.

Ayrıca, Rus yönetimi sırasında bölge halkının bir kısmı mesleklerine ve ticari faaliyetlerine devam edebilmek için Rus vatandaşlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Mesela, Rus vatandaşı olmayanların öğretmenlik yapmasına müsaade edilmemiştir. Aynı şekilde balıkçılık ve deniz ticaretiyle geçinenler 1900 yılına kadar faaliyetlerini sürdürebilmiş, bu tarihten sonra Rus yönetiminin sadece kendi vatandaşlarına avlanma hakkı tanınması üzerine işlerini devam ettirebilmek amacıyla yerli ahaliden Rus vatandaşlığına geçenler olmuştur (Turan, 2019: 105-106).

4.9 Eğitim

93 Harbi sonrasında Rus yönetimi, Müslüman halka yeni yönetime karşı sorun çıkarmaması için yaptırımlar uygulamıştır. Bu doğrultuda, belirlenen süre zarfında göç etmeyenlerin zorunlu olarak Rus vatandaşlığına geçirilmesine karar verilmiştir. Aynı zamanda Kafkas Müslümanlarının, milli ve dini kimliklerini unutturmaya yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında; çocukların ana dilleriyle eğitim almasının önüne geçilmesi ve Rus mekteplerine zorunlu olarak gönderilmeleri bulunmaktadır. Bu dönemde Türklere ait eğitim veren mekteplerin çoğu kapatılmıştır (Özdemir, 2002: 207). Bununla birlikte, Kafkasya’da yaşayan yaklaşık iki milyon Müslüman için zaten yetersiz durumda olan birkaç sıbyan mektebi zamanla kapatılmıştır. Geriye kalan az sayıdaki okulları da kendi politikaları çerçevesinde şekillendirmişlerdir. Rus mekteplerinde eğitim alarak mezun olan Müslüman öğrenciler bilgi ve donanım açısından Rus çocuklardan geri kalmamış aralarındaki tek fark isimlerinden ibaret olmuştur. Diğer taraftan sınırlı imkânlarla varlığını sürdüren ibtidai mekteplerde eğitime devam etmeye çalışan Müslüman çocuklar Ruslar tarafından bilinçli bir şekilde eğitimsizliğe mahkûm edilmiştir (İpek, 1991: 105).

Kutaisi Guberniya Valisinin, 1887 yılına ait hazırladığı raporda, Batum ve Artvin okruglarında toplam 258 camide medrese bulunduğunu ve 6.325 erkek öğrencinin

olduğunu belirtmiştir. 1896 senesinde yapılan çalışmada, 4.950 erkek ve 2.850 kız öğrencinin eğitim gördüğü bildirilmiştir (Badem, 2018: 375).

Tablo 5. 1897 Yılında Artvin’de Okuryazarlık Oranı

Bölge	Okuryazar Kadın	Okuryazar Erkek	Toplam	Okuryazar Oranı Kadın	Okuryazar Oranı Erkek	Okuryazar Oranı
Artvin Okrogu	625	3.055	3.680	2,3 %	10.5 %	6,6 %
Artvin Kasabası	414	1.337	1.751	12,3 %	36.0 %	24,7 %
Köyler	211	1.718	1.929	0,9 %	6.8 %	3,9 %

1897 yılı verilerine göre Artvin okrogu, toplamda 56.140 nüfusa sahipti. Bu nüfusun 3.680’i okuryazar olup, bunlardan 3.055’i erkek, 625’i ise kadındı. Artvin kasabasında 7.091 kişilik nüfusun 1.751’i okuryazar olup, bunların 1.337’si erkek, 414’ü kadındır. Köylere baktığımızda 49.049 kişilik nüfusun 1.929’u okuryazar olup, bunun 1.718’i erkek, 211’i kadınlar oluşturmaktadır. Bu sayıma göre, okuryazarlık oranları Artvin okrogu genelinde %6,6 olarak belirlenmiştir. Bu oran Artvin merkezde %24,7 oranına çıkarken, kırsal alanda yalnızca %3,9 seviyesinde olduğu raporlanmıştır (Badem, 1018: 410).

Osmanlı Şehbenderi (Konsolos) Ahmed Mazhar Bey, 1898’de yazdığı raporda, Rusya tarafından Kafkas bölgesindeki Müslümanların yeni okullar açmasına, Türkçe ve Arapça eğitim alınmasına genellikle izin verilmediğini ifade etmiştir. Bununla beraber, eğitimin Rus öğretmenler tarafından Rusça olarak verilmesinin zorunlu hale getirilmesi için baskı yapıldığını ifade etmiştir. 1910 yılındaki Batum oblast valisinin hazırladığı raporda, Artvin sancağındaki okullarla ilgili verilen bilgiye göre, Artvin’de 1883 yılında iki sınıfı bulunan yeni bir okul açıldığını ve bu okulda kayıtlı 108 erkek öğrencinin eğitim gördüğünü belirtilmiştir. 1909 senesinde ise Borçka’da, tek sınıfı bulunan köy tipi ilkokul açılmış ve bu okulda 13’ü erkek, 12’si kız olmak üzere toplam 25 öğrenci eğitim almıştır. Satelel-Rabat köyünde, 1898’de açılan benzer bir okulda ise 16 erkek, 2 kız öğrenci olduğu belirtilmiştir (Badem, 2018: 377-379). 1910 yılında, Batum ve Artvin’deki Rus okullarında 1.511’i erkek, 806’sı kız olmak üzere toplam 2.317 öğrenci eğitim görmekteydi. Bu okullardaki öğrencilerin milliyetlerine göre dağılımında en yüksek öğrenci sayısına sahip milletler sırasıyla; Ermeniler (687), Türkler (448), Gürcüler (401)

ve Ruslar (383) olmuştur (Turan, 2019: 345). Cumhuriyet ilan edildikten sonra 1923-1924 yıllarındaki eğitim istatistiklerine göre Artvin’de toplam 1.453 öğrenci ve 56 öğretmen bulunmaktaydı (DİE, 2000: 304-308).

Rus hükümeti, işgal döneminde Şavşat bölgesinde iki tane okul açmıştır. Şavşat’ın Balıklı köyünde açılan mektep, halk tarafından ilgi görmediği için kısa sürede kapanırken Söğütlü mektebi, 1918 yılına kadar eğitim vermiştir. Ardanuç Adakale’de açılan Rus okulunda, eğitim dili Rusça olarak belirlenmiş ve din eğitimi veren hocalar arasında bir Türk hocası görevlendirilmiştir. Yerel halk, Rus dilini öğrenmekten çekindiği için bu okullara çocuklarını göndermemişler bu nedenle çoğu okul kısa sürede kapanmıştır. Rusların açtığı okullara rağbet göstermeyen halk, çocuklarını köy camilerine ve küçük medreselere göndererek eğitim almalarını sağlamıştır. Bu medreselerden Ardanuç İskender Paşa Medresesi ve Şavşat Söğütlü Medresesi, işgal döneminde bölge insanın eğitim almasında önemli bir role sahip olmuştur. Bazı aileler ise çocuklarını gizlice Erzurum ve İstanbul’a göndererek eğitim almasını sağlamıştır. Rus hükümeti, Müslüman ahalinin milli bilincini unutturmak için Osmanlı topraklarından, her türlü kitap ve gazetenin kendi yönetimindeki bölgelere getirilmesini yasaklamıştır. Bu yasaklara rağmen halkın ileri gelenleri Bakü ve Tiflis’ten gazeteler almış Kırım’dan da Gaspıralı İsmail Bey’in çıkardığı tercüman gazetesini bulabilmiştir. Ayrıca, Siyret-i Nevebiler, Battal Gazi, Ahmediye, Muhammediye, Envârü’l-Aşıkın, Mevlid-i Şerif, Marifetname, Delail-i Hayrat gibi kitaplar, Müslüman halkın milli ve dini hislerini canlı tuttuğu için yapılan toplantılarda okutulmuştur (Özdemir, 2002: 208).

4.10 İşgalin Halk Edebiyatına Yansımaları

Artvin’in işgal dönemine girmesiyle yaşanan değişim ve etkileri her alanda olduğu gibi edebiyat alanında da yaşanmıştır. Bölgenin ileri gelen halk şairleri yaşanan işgali türkülerine, destanlarına yansıtmıştır. Bu halk şairlerinden Şavşat Çoraklı köyünden İsmail Hakkı Bey, 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı’na katılarak bölgenin savunmasında Milis Zabiti (Subay) olarak görev almış ve Ardahan’ın Rusya tarafından işgalini anlatan bir destan kaleme almıştır. Bölgede yaşamış Osmanlı Rus Savaşı’na tanıklık etmiş bir diğer halk şairi Hoca Didari Efendi, Şavşat’ın Mirye (Veli) köyünde yaşamış ve Tibet Medresesi’nde hocalık yapmıştır. Hoca Didari, Artvin’in işgali üzerine ağıt-destan yazmıştır. Eserinde Rus işgalini şöyle ifade etmiştir:

Haneler söyündü ocaklar tütmez,
Viran yuvalarda bülbüller ötmez,
Bu derde bin Lokman gelse kar etmez,
Nice şirin canlar ateşe yandı.

Şavşet dağlarında çiçekler açmaz,
Kanadı kırılmış turnalar uçmaz,
Osmanlı ahdetmiş sözünden geçmez,
Dağlar, taşlar kızıl kana boyandı.

Yiğit olan kalksın kuşansın silah,
Urus geldi yaylara dayandı.
Bundan sonra yoktur bizlere felah,
Kanlı hançer sinelere dayandı (Özaydın, 2016:36).

Murgullu Mehmet Ali Efendi, 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın yarattığı derin hisleri destan biçiminde kaleme alan yerel şairlerden biridir. Savaşın ardından bölgeden göç ederek İzmit’e yerleşen muhacirler arasında yer almıştır. Murgul Destanı adıyla yazdığı yaklaşık elli bentlik destanın birkaç dizesi şu şekildedir:

Esef etme imdad-ı Hak yetişir,
Bizar olma hal-i yamana Murgul,
Yetişt i pençesi zalim gaddarın,
Değ il sana yalnız her cana Murgul.

Sana var destanın birkaç suali,
Lütuf eyle haber ver cümle meali,
Zemin-ü asuman nizam tutalı,
Kaç doldun boşaldın bu ana Murgul?

Deren, tepen çoktur eskisin gayet,
Sende yaşayan kavm gibidir, nihayet,
İslam’ı, kâfiri bir bir beyan et,
Seni kim koydu bu ünvana Murgul? (Özder, 2017: 168)

Âşık Ervahi, 93 Harbi'ni yaşayan halk şairlerinden biridir. Artvin'in Maden (Hod) köyünde yaşamıştır. Savaş sonunda Osmanlı Rus sınırının belirlenmesiyle, Yukarı Hod köyü Ruslara bırakılırken, Aşağı Hod köyü de Türklere bırakılmıştır. Rusların yönetimine giren yukarı Hod'da çoğu halk bölgeden Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Âşık Ervahi de bu sebepten dolayı Malatya'ya göç etmiş ve bir destan yazmıştır. Bu destanın birkaç dördlüğü şu şekildedir:

Tarih doksan üçte Rusiye geldi,
Kahirle her yanı zaptına aldı,
Otuz altı kaza muhacir oldu,
Dağıldı her biri bir yana düştü.

Ağlıyor analar ne gelir elden,
Ah çeker muhacir derun-i dilden,
Hak bizi kurtarsın bu kalma-kaldan,
Bin yıllık mülkümüz düşmana düştü

Kâfir Urus geldi yanı aldı,
İslam'ın yerine kazaklar doldu,
Yalancı dünyanın ahiri geldi,
Ümmet-i Muhammed yamana düştü (Özder, 2017: 165).

4.11 I. Dünya Savaşı Sonunda Artvin'de Rus İşgalinin Son Bulması

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti savaş başladığında tarafsızlığını duyurup kapitülasyonları kaldırmıştır. Almanya'nın Goeben ve Breslau adlı gemilerinin, İtilaf devletlerinden kaçmak için Çanakkale'ye gelmesi üzerine, Osmanlı Devleti bu gemileri kendi donanmasına dâhil etmiş ve devriye amacıyla İstanbul Boğazına çıkan bu gemiler, Odessa ve Sivastopol'u bombalamıştır. Bu olayın ardından İtilaf devletleri, Osmanlı'ya 14 Ekim 1914 yılında savaş ilan etmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle Kafkasya, Filistin, Irak ve Çanakkale'de yeni cepheleler açılmıştır (Biçici, 2014: 708-711). Bu kısımda çalışmanın sınırı açısından Kafkas cephesine odaklanılmıştır. Bilindiği gibi 2 Ağustos 1914'de ülke genelinde seferberlik ilan edilmiş ve Kafkas cephesi için 3.

Kolordu görevlendirilmiştir. Kafkas cephesi, Karadeniz'den başlayıp Çoruh bölgesinden Erzurum, Kars'a uzanan büyük bir bölümü kapsamaktadır (Guze, 2007: 8-20).

Rus ordusu 2 Kasım 1914'te, General Berhman kumandasında Türk-Rus sınırını çeşitli noktalardan geçerek Erzurum'a doğru ilerlemiştir. Ruslar burada Hasan İzzet Paşa kumandasındaki 3. Ordu birlikleri ile Köprüköy Muharebesi'ni gerçekleştirmiştir (Alşan, 2015: 10). Birinci Köprüköy Muharebesi 5-9 Kasım tarihleri arasında gerçekleşirken 10-12 Kasım tarihleri arasında İkinci Köprüköy Muharebesi yapılmıştır. Türk ordusunun savunmasıyla, Ruslar geri çekilmek zorunda kalmıştır. 14-18 Kasım tarihleri arasında gerçekleşen Azap Muharebesi'nde Rusların geri çekilmesi sağlanmıştır (Bilgin, 2020: 31). Köprüköy ve Azap muharebelerinde Rus askerinin durdurulması Enver Paşa için umut olmuştur. Alınan bu galibiyetler, Türk tarihini derinden etkileyen Sarıkamış Harekâtının başlamasını hızlandırmıştır (Uzunçakmak, 2019: 49). Ancak Hafız Hakkı Paşa komutasında 22 Aralık günü başlatılan Sarıkamış Harekâtı, uygulanan yanlış stratejiler yüzünden 4 Ocak 1915'te ağır bir facia ile sona ermiştir (Alşan, 2017: 29-30). Sarıkamış harekâtından sonra cepheden geri dönen askerlerin çoğu hasta ve yaralı vaziyetteydi. Cephede yaşanan beslenme yetersizliklerine soğuk hava koşullarının da eklenmesi askerler arasında toplu ölümlere yol açmıştır. Bu süreçte tifüs, lekeli tifo ve hummâ-yı racia gibi salgın hastalıklar askerlerin evlerine dönmesiyle beraber hızlı bir şekilde siviller arasında yayılmış ve salgınlardan dolayı birçok sivil hayatını kaybetmiştir (Tekir, 2016: 268). Tifüs, bitler yoluyla insana bulaşan ve yüksek ateşle ortaya çıkan bir hastalıktır. Yetersiz hijyen koşulları, bakımsızlık ve beslenme eksikliği salgının yayılmasına neden olan başlıca faktörlerdir. Hastalık özellikle kış mevsiminde daha sık görülür (Turhan Sarıköse, 2013: 47). Tifo kirli içme sularından ve temiz olmayan yiyeceklerden, Kolera ise bağırsak enfeksiyonu olarak kendini göstermekteydi. Savaş koşulları salgın hastalıkların yayılma hızını arttırdığı için hastaneler yetersiz kalmıştır. Aynı zamanda birçok hekim hastaları tedavi etmeye çalışırken salgın hastalığa yakalanmış ve bazıları hayatını kaybetmiştir (Tekir, 2016: 269). Bu bağlamda, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun büyük bir kısmı yukarıda belirttiğimiz salgınlar nedeniyle büyük kayıplar vermişti. Bu hastalıklardan ölen asker sayısı, muharebede hayatını kaybedenlerden daha fazla olmuştur (Özdemir, 2005: 10).

Kafkas Cephesi'nde savaş başladığı zaman Artvin'deki Türk kuvvetleri, İsmail Hakkı Bey'in komutanlık ettiği Melo (Sarıbudak) taburuyla birlikte İşhan, Hod, Sarıgül, Hopa

ve Arhavi’de oluşturulan birliklerdi. Bu birliklerin yanında Teşkilât-ı Mahsusa ve bölge gönüllüleri de yer almıştır. Rize ve Artvin bölgesindeki, Teşkilât-ı Mahsusa’nın başında Yakup Cemil Bey bulunurken, Artvin ordusunun başında ise Bahaeddin Şakir Bey görevlendirilmiştir. Ayrıca, Yusuf Rıza Bey, Filibeli Hilmi, Yenibahçeli Hilmi, Halit Paşa, Kara Kemal beyler de bu oluşumda bulunup bölgede etkin mücadele yürütmüşlerdir (Aydın ve Işık, 2021:70). Teşkilât-ı Mahsusa, Osmanlı ordusuna ülke savunmasında önemli katkılarda bulunmuştur. Amaçları arasında düşman haberleşme hatlarını bozmak, devlet içindeki düşmanları engellemek, Rus ve Ermenilerin Müslümanlara karşı yürüttükleri planları bozmak, bölgedeki halka yardım etmek ve aynı zamanda halkı mücadeleye teşvik ederek ayaklandırmak bulunmaktaydı. I. Dünya Savaşı sırasında Enver Paşa’nın Kafkas Cephesi’nde görev almasıyla birlikte, İttihat ve Terakki mensupları da Enver Paşa’nın yanında yer almıştır (Atalay, 2023: 332).

Savaş başlamadan önce Artvin çevresinde iki örgüt kurulmuştur. İlki Yusufeli’deki Lusuncur (Çamlıca) köyünden Molla Sabit Bey’in içinde yer aldığı örgüt diğeri ise, Bahaeddin Bey tarafından Artvin’de kurulan oluşumdur. Bu teşkilatın başına, Artvin savunmasında önemli bir yeri olan Sümbüllü Kadir Ağa getirilmiştir. Sümbüllü Kadir Ağa Artvin’in tanınan simalarından biriydi eğitimi İstanbul’da tamamlamış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakın ilişkiler kurmuştur. I. Dünya Savaşı’nda Artvin’ e gelerek bölge için önemli katkıları olmuştur. Fransızca, Almanca, İngilizce ve Gürcüceyi çok iyi bilmesi ve jandarma teşkilatının başında bulunması Rus ve Alman yönetiminin dikkatini çekmiştir. Batum ve Tiflis’e davet edilen Kadir Ağa’dan, Ruslar adına Artvin’de gönüllü birlikler oluşturması talep edilmiştir. Teklifi kabul etmiş gibi davranıp ilişkilerini sıcak tutmaya devam eden Kadir Ağa, Teşkilât-ı Mahsusa mensubu Doktor Bahaeddin Şakir Bey’in talimatıyla Artvin bölgesinde gönüllü birliklerin kurulması için çalışmalar yapmış ve daha sonra bu gönüllü birliğin başına getirilmiştir. Artvin köylülerinden Aksakaloğlu Muhammet, Çamuroğlu Mustafa, Çaloğlu Süleyman, Keleşoğlu Hasan ve diğer gönüllülerle birlikte jandarma birliği oluşturmuşlardır. Ayrıca, 1914 senesinde Teşkilât-ı Mahsusa tarafından Kafkas İhtilali Cemiyeti kurularak Artvin bölge sorumluluğuna Sümbüllü Kadir Ağa getirilmiştir. Bu dönemde bölge savunmasında her türlü desteği vermek suretiyle Artvin’in düşman işgalinden kurtuluşu için mücadele etmişlerdir (Atalay, 2023: 367; Özder, 2017: 70). Artvin’in savunmasında mücadele eden diğer önemli isimler: Artvinli İsmail Coşkun, Murgullu Mehmet Edip Dinç, Binatlı Hafız Hasan, Siryalı Kaşifoğlu Yusuf Ağa, Sinkotlu Kadir Ağa, Mükerrli Nazım Efendi,

Naldökenli Şükrü Bey, Sakaryalı (Ardanuç'ta) Recep Efendi (Şaban Efendigillerden), Korzul'dan Yusuf Rıza Bey ve Şavşat'tan Ali Ağa Bey mücadeleyi yürüten başlıca insanlardır. Bu isimlerin yanında Alman Subayı Yarbay Stange ve 8. Alay ordusu da bölgede mücadele etmiştir. Bu orduya Halit Paşa da dâhil olmuştur. Bölgedeki gönüllü birlikler, komutanlara istihbarat bilgilerini toplayarak iletiyorlardı. Arhavi'de istihbarat faaliyetlerine gençler ve çocuklar da dâhil olmuş, bu süreçte gençlerden müteşekkil yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Gençler için posta hizmetleri, haberleşme, istihbarat ve yaralılara ilk yardım gibi bilgiler öğretilirken, çocuklar ise savaş zamanında tepe noktalarda gözlem yapıp bilgi toplamaları için eğitiliyordu. Bölgedeki birlikler yukarıda belirtilen görevlerinin yanında her türlü yol işleri ve haberleşme ağlarını düşmana karşı korumakla da görevlendirilmiştir (Göge Komşu Topraklar, 2007: 78-80).

I. Dünya Savaşı başladıktan sonra Artvin bölgesinde Ruslarla ilk çatışma, Melo sınır taburunun, Salalet mezrasındaki Rus birliği üzerine yaptığı taarruzla başlamıştır. Yusuf Rıza Bey'in Rus karakollarına taarruz etmesiyle birlikte aynı anda Çoruh'ta bulunan kuvvetlerin Artvin üzerine yönelmesini emretmişti. Bunun üzerine, 18 Kasım'da bölgede görevli Teşkilât-ı Mahsusa üyelerinden Halil Bey harekete geçerek komutasındaki birliklerle Artvin'in Salalet Tepesi ile Sarıbudak mevki arasında yerini aldılar. Çatışmada Türk kuvvetlerinin gösterdiği başarı sonucunda Rus birlikleri geri çekilmiştir. Daha sonra, Türk birlikleri Keçi Dağı mevkidен sınırı aşarak Rus karakollarını ele geçirerek kullanılamaz hale getirdi ve böylece Rus kuvvetleri Artvin'i terk etmek zorunda kalmıştır. Teşkilât-ı Mahsusa birlikleri, bölge halkının desteğiyle 21 Kasım'da Artvin geri alınmıştır (Çetinkaya, 2020: 98-199).

Bu başarının ardından Rus birlikleri, Murgul civarında yürütölen mücadelede yenilgiye uğratarak askerleri ve savaş mühimmatlarıyla ele geçirilmiştir. Ardından, Borçka'ya yönünü çeviren Türk birlikleri Aralık ayında bölgeyi Ruslardan başarılı bir şekilde geri almıştır (İl Yıllığı, 1973: 33). 1 Aralık tarihinde ise Ardanuç ve Şavşat Türklerin eline geçmiştir. Uzun süredir savaşılan Türk milleti için kazanılan bu zaferler büyük bir umut olmuştur (Küçükyıldız, 2023: 311-315). Artvin'den sonra Ardahan'a yönünü çeviren Türk ordusu, 29 Aralık 1914'te Yakup Cemil Bey'in başarılarıyla Ardahan'ı ele geçirmiştir. Ancak kazanılan bu galibiyet uzun soluklu olmamıştır. Rus birlikleri ani bir taarruz ile 4 Ocak 1915 tarihinde Ardahan'ı zapt etmiştir. Hatila ve Acıelma mevkiinde yürütölen mücadelede kalabalık Rus ordusuna karşısında daha fazla dayanamayan Türk birlikleri, yaşanan şiddetli çarpışmada ağır kayıplar vermiştir. Yine Rus ordusu Ardanuç

tarafında da saldırıya devam etmiştir (İl Yıllığı, 1973: 33). Bahaeddin Şakir Bey bu saldırılar karşısında 1915'in Ocak ayında silah, askeri malzemeler ve zabıta ihtiyacın bulunduğunu belirterek bunların temin edilmesi için talepte bulunmuştur (BOA, DH. SFR, 457/62).

Bölgede Rus saldırısı devam ederken Ermenilerin aşırılıkları da iyice kendini göstermiştir. Bahaeddin Şakir Bey, bu duruma çare olunması için Müslümanların iaşelerinin, canlarının ve mallarının Ermeni ve Rumlar tarafından gasp edildiğini 4 Şubat 1915 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir (BOA, DH. EUM.2, 4/39). Eş zamanlı yapılan Rus saldırıları sonucunda, Halit Bey ve Molla Sabit Bey askerleriyle beraber Artvin'e çekilmiştir. Murgul ve Hopa'nın Ruslar tarafından işgal edilmesiyle yeni bir savunma stratejisi yapılmak suretiyle, rahatsızlanan Rıza Bey yerine yeni bir komutan talep edilmiştir. Ardından, 14 Mart 1915 tarihinde Arhavi de işgal edilmiştir. 20 Mart günü Artvin'e saldırıya başlayan Rus ordusu, girdikleri yerlerdeki evleri de ateşe vermiş, dehşete kapılan yöre halkı, ağır top saldırıları altında bölgeden çıkmaya çalışmıştır. 27 Mart 1915'te Ermenilerin büyük bir sevinç eşliğinde Artvin şehrine girmesi üzerine, yöredeki ahalinin bir kısmı göç etmek zorunda kalırken, bir kısmı da açlık ve imkânsızlık içinde kalıp direnmeye devam etmiştir (BOA, DH. ŞFR,463/24; Özdemir, 2002: 245-246).

15 Mart 1917'de, Rusya'da Bolşevik İhtilali ile Bolşevikler, Çarlık Rusya'yı yönetimden düşürmüş ve Çarlık Rusya'nın yaptığı gizli antlaşmaları kamuoyuna açarak ateşkes yapılmasını istemiştir. Rusya'nın bu teklifi üzerine; Almanya, Avusturya-Macaristan Devleti, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, 2 Aralık 1917'de Brest-Litovsk'ta görüşmelere başlanmış ve Osmanlı-Rusya arasında ateşkes sağlanmıştır. Savaş sonu şartları belirlemek için 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi yapılmıştır. 14 maddeden oluşan bu mütarekenin maddeleri şöyleydi:

1. Mütarekenin başlangıç tarihi 18 Aralık 1917 saat 13:00'dan itibaren geçerlidir herhangi taraf mütarekeyi iptal edecek olursa 10 gün önceden haber vermesi mecburidir.
2. Antlaşma geçerli olduğu tarihten itibaren iki taraf savaş durumunu durduracaktır.
3. Hatt-ı fasıllar olarak belirtilen iki ordu arasındaki sınır çizgisi oluşturulmuştur.
4. Bu sözleşmeden sonra iki tarafta askeri harekâta bulunmayacak ve askeri yer değiştirmeler yapılmayacaktır.
5. İki tarafta belirlenen hattı fasıllar içinde birlikler kalacak ama ordu sayılarını arttırmayacak.

6. Bu sözleşme yürürlükte kaldığı müddetçe ileride oluşabilecek bir saldırı planı yapmayacak sadece top atım atışları talimleri yapılacak önceden haber verme kaydıyla.
7. Herhangi bir keşif amaçlı eylem yapılmayacak sınır illerde.
8. Sınır çizgisi ile sınırlanan tarafsız bölgeye hiçbir kesimin ne askerî ne de sivil halkın geçişleri yasaklanacak.
9. Sözleşmenin maddeleri gereği iki taraf arasında meydana gelecek herhangi sıkıntılı bir durumda seçilmiş delegeler tarafından çözüm bulunacak.
10. Tarafsız bölgede huzuru bozabilecek her türlü girişim ve eylem cezalandırılacak.
11. Osmanlı bu mütarekenin maddelerini Kürtler tarafından eksiksiz olarak yaptıracağına garantisini verir. Ruslar ise bu sözleşmede belirlenmiş olan sınır hattı içindeki taşkınlık yapan Kürtlere karşı gerekli muameleyi yapacaktır.
12. Her iki tarafta sözleşmenin herhangi bir maddesinde değişiklik talep etme hakkına sahiptir.
13. Karadeniz’de tarafların savaş filoları için de mütareke imzalanacak ve denizlerle ilgili karar, oluşturulan özel komisyon tarafından belirlenecektir.
14. Bu sözleşme Türk ve Rus dillerinde yazılıp iki nüshası yazılarak tarafların sorumlu delegeleri tarafından imzalanmıştır (Taş, 2015: 30-33).

Erzincan Mütarekesi ile Osmanlı-Rusya arasındaki savaş durumu karşılıklı olarak son bulmasıyla Kafkas Cephesi’ndeki Rus hâkimiyeti biterek Rusya, Batum ve Artvin’i boşaltarak geri çekilmiştir (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 907).

15-18 Aralık 1917’de yapılan müzakereler uzun soluklu olmamıştır. Sözde kalan bu barış görüşmeleri bir sonuç vermemiş ve Rusya destekli Ermeni çetecileri; Trabzon, Gümüşhane, Erzincan, Bingöl, Muş, Van ve Hakkâri bölgelerinde Müslüman ahaliye zulüm etmeye başlamıştır. 11 Ocak 1918’de Rusya, yayınladığı kararnamede, Rus işgali altında bulunan Doğu Anadolu bölgesinde Rus destekli Ermeni devletinin kurulmasını onayladığını duyurarak Osmanlı-Rus sınırında, Ermeni devleti sorununu oluşturmuştur. 20 Aralık 1917’de Brest-Litovsk’ta yapılan barış görüşmelerinde Osmanlı Devleti, Rusların Doğu Anadolu’yu ivedilikle boşaltmalarını, bölgedeki Ermenilere verdikleri yardımları derhal bitirmelerini, 93 Harbi sonrası Ruslara verilen Elviye-i Selâse’nin taraflarına bırakılarak önceden yapılan tüm Osmanlı-Rus antlaşmaların geçerliliğinin kaldırılması talebinde bulunmuştur. Rusların, bu isteklere yanaşmaması üzerine 3. Ordu Komutanlığı’nı yapan Vehip Mehmet Paşa’nın talimatıyla, 1. Kafkas Kolordusu kumandanı görevine getirilen Kazım Karabekir Paşa, Erzincan ve Erzurum civarına hareket etmiştir (Uçarol, 1995:475- 479).

Bu süreçte yeri gelmişken Ermenilerin bölgede yaptıklarına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Zira I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla işgal edilen bazı bölgelerde Ermenilerin yetkilendirmesiyle birlikte Müslüman halka yönelik kötü muameleler artmıştır. Balkan halklarında yürüttüğü ideolojiyi bu sefer Ermeniler üzerinden şekillendirerek Kafkasya da elinden giden yerlerin tekrar sahibi olmak isteyen Rusya, bu doğrultuda Brest Litovsk görüşmelerinde ortaya attığı Doğu Anadolu'da Ermeni Devleti kurulması söylemi, Ermenileri cesaretlendirerek onları daha saldırgan bir hale getirmiştir. Enver Paşa, olaylara müdahale edebilmek için Maverayı Kafkas Hükümetini dâhil ederek Ermenilerin önüne geçmeyi amaçlamış ve bu doğrultuda Gürcü temsilcilerle birtakım görüşmeler gerçekleştirmiştir. Müslüman halkı kurtarmak için Enver Paşa 12 Şubat 1918'de Doğu illerine harekât başlatarak, Ferik Vehip Paşa, Ali İhsan Paşa ve Kazım Karabekir'i komutasındaki birliklerle beraber, Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerine göndermiştir (Öztürk, 2014: 60-61). Bu durum karşısında Rus ve Ermeni birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu çekiliş esnasında Ermeniler, Türk bölgelerine büyük zarar vermiştir. 26 Şubat 1918'de Erzincan bölgesi talan edilmiş, insanlar kuyulara atılıp boğulmuş, toplu katliamlar gerçekleştirilmiş ve kadınlara yönelik ırza geçme gibi işkenceler yapılmıştır. Yine Ermeniler, Çıldır, Göle, Hanak, Ardahan ve Şavşat bölgesinde 150 Türk köyünü alt üst ederek halkın mallarını gasp etmiştir. Şavşat bölgesinde üç bin civarı ev yakılmış, göç etmeyip geride kalan insanlara da türlü işkenceler yapılmıştır. 1975 yılında Ardanuç'un Bereket köyüne atanan bir öğretmen, köyde yaşayan yaşlı bir vatandaşın elinde ve yüzünde olan izlerin sebebinin kendisinde öğrenmiştir. Bu izlerin çocukluğunda, Ermeni çetecileri tarafından kıyafetleri soyularak mermilerin barutu çıkarılıp vücuduna döküldüğünü ve daha sonra sigarayla yakıldığını belirtmiştir. Yine Ardanuç'ta Ermeni çeteleri, eline geçirdiği Türkleri ekmek fırınında yakmışlardır. Yaşanan olaylar sonucu birçok insan göç etmek zorunda kalmıştır. Bu duruma Artvin bölgesindeki halk arasında "Kaçakaçlık" denmiştir. Şavşat'ın Cevizli köyünde bulunan kiliseye, Türk kadınları zorla götürülmüş ve hamile olan kadınların karınlarını kesilerek ceninleri dahi çıkarılmıştır. Hamşioğullarından Celil, Rıza, Celal, Sabit Beyler, Artvin ve çevresinde Ermenilere karşı mücadele vermiştir. Bölge halkı, gördükleri zulüm karşısında Türklere destek veren önemli isimlerden biri olan Hamşioğlu Celal Bey'in Konağına giderek kendisinden yardım istemiştir. Ermeni otoritesini kabul etmeyen Hamşioğlu Celal Bey, kapısına gelen vatandaşların sorunlarını dinlemiş ve gizlice silahlandığı insanlar ile direnişi örgütlemiştir (Şenol, 2021: 464-468). Ahılkelek civarında görev yapan 1.Aksiğin Daire Müfettişi Khoreşenof, Ermenilerin

Müslüman köylerini alt üst ettiğini bildirmiştir. Khoreşenof'un ifadesine göre, çeteciler insanların eşyalarını ve hayvanlarını gasp etmiş, geriye kalan insanları esir alarak kampta toplamışlardır. Kampta esir düşen insanlara gün içinde belli miktarda su ve ekmek verildiğini, açlık, bakımsızlık ve soğuk hava şartlarından dolayı insanların tifoya yakalandığını ve her gün ölümlerin yaşandığını belirtmiştir. 21 Mayıs'ta Türk ordusunun bölgeye gelmesiyle kaçan Ermeniler, kamptaki insanları öldürüp cesetleri çukurlara gömdükten sonra yakarak kaçmışlardır (Kırzioğlu, 1999: 51). Bu duruma son vermek isteyen Kazım Karabekir Paşa, ordusuyla beraber 12 Mart 1918'de Erzurum'u Ermenilerden kurtarmıştır. Ardından, 5 Nisan 1918'de Vehip Paşa'nın başarısı sayesinde Sarıkamış geri alınmıştır. 25 Nisan günü Kars sancağı, Türk ordusu tarafından düşman işgalinden kurtarılmıştır (Özdemir, 2002: 263).

Bir yandan barış görüşmeleri devam ederken diğer taraftan yapılan askerî harekât sonucunda Türk ordusu; 13 Şubat'ta Erzincan, 22 Şubat'ta Mamahatun, 25 Şubat'ta Aşkale, 26 Şubat'ta Yeniköy'e girmiştir. 12 Mart'ta 9. Tümen, Erzurum'a girmiş ve iki yıla yakın zamandır işgal altında olan bölge kurtarılmıştır. Daha sonra; 16 Mart'ta Horasan, 17 Mart'ta Narman. 21 Mart'ta ise Kötek alınmıştır. Yine 14 Mart'ta Hopa, 26 Mart'ta Borçka, 27 Mart'ta Artvin, 30 Mart'ta Ardanoç, 1 Nisan'da Şavşat, 3 Nisan'da Ardahan, 4 Nisan'da Posof ele geçirilmiştir. 5 Nisan'da Ermenileri geri püskürterek Sarıkamış topraklarına giren Kâzım Karabekir Paşa, 8 Nisan'da Kağızman'ı ele geçirmiş ve 25 Nisan'da Kars ana vatana dâhil edilmiştir (Aydın ve Işık, 2021: 72-73).

Yaşanan bu askerî harekâtlar sonucunda, 27 Şubat'ta Brest- Litovsk görüşmeleri tekrar başlamış ve antlaşma 3 Mart 1918'te imzalanmıştır. Brest-Litovsk Antlaşması'na göre; Kars, Ardahan ve Batum, Ruslar tarafından boşaltılacak ve bu eyaletlerde idari, hukuki ve milletlerarası hukuk işleyişine hiçbir şekilde müdahale etmemekle beraber bu yerlerinin ahalisini, kendi kaderini tayin hakkında serbest bırakacaktır (Taş, 2015: 44). Bu antlaşmaya göre, Kars, Ardahan ve Batum'un geleceği halk oylaması ile belirlenecekti. Yapılan hazırlıkların ardından, 19 yaşını bitiren erkeklerin katılımıyla yapılacak olan plebisit 14 Temmuz 1918'de başlamıştır. Birkaç gün süren bu oylamaya göre üç eyalette oy verme şartlarını sağlayan 87.048 kişi belirlenmiştir (Özder, 2017: 267). İkdâm Gazetesi'nin verilerine göre, 85.124 kişi evet oyu kullanmıştır. 1.924 kişi de ya tercih bildirmemiş ya da hayır demiştir (Göge Komşu Topraklar, 2007: 71). Yapılan plebisit sonuçları Elviye-i Selâse Heyeti tarafından, 15 Ağustos tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda Sultan Vahdettin'e bildirilmiş ve hatt-ı hümayun ile birlikte Elviye-i

Selâse'nin gerçek vatanı olan Osmanlı topraklarına tekrar dâhil edildiği ilan edilmiştir. Basında büyük bir sevinçle haberler yapılmış, İkdâm Gazetesi'nde, üç asırdır Osmanlı toprağı olan Elviye-i Selâse'nin kurtuluşunun verdiği mutluluk ve heyecan yazılmıştır (Göge Komşu Topraklar, 2007:73). 93 Harbi ile başlayan Rus işgali Artvin ve çevresinde son bulmuştur. Ancak bu uzun ve çetin mücadele sonucunda kazanılmış olan eyaletler kısa süre sonra tekrar Osmanlı idaresinden çıkmıştır. Zira Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde, Mondros Limanı'ndaki Agamemnon zırhlısında, 25 maddelik Mondros Mütarekesi imzalanmıştır (Öztürk, 2020: 271-273). Bundan sonra 24 Aralık 1918 itibarıyla Artvin ve çevresi önce İngiliz kuvvetlerinin işgaline girmiştir. İngilizlerin bölgeden çekilmesinin ardından ise, 1920 yılında bu kez Gürcüler tarafından işgal edilmiştir (Tuncel, 1991: 420-422).

Artvin, Osmanlı idaresinde bulunduğu dönemde sancak sistemine bağlı bir kaza olarak yönetilmekteydi. Rus işgalinden önce nüfusun yaklaşık %95'i Müslümanlardan oluşuyordu, bölgenin toplumsal yapısını Müslüman çoğunluk belirliyordu. Halkın temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olup, tarımsal faaliyetler daha çok geleneksel yöntemlerle yapılmıyordu. Osmanlı yönetiminde maden rezervlerinin varlığı bilinmesine rağmen işletme maliyetlerinin yüksek olacağı ve çıkartılacak madenin üretimi karşılamayacağı düşüncesiyle bu kaynaklar değerlendirilmemiştir. Eğitim hayatında ise Müslümanlara ve azınlıkta olan Hristiyanlara ait okullar faaliyet gösterirken, toplumun her kesiminin dini ve temel eğitim ihtiyacı karşılamaktaydı. Bu dönemde halkın sosyal ve siyasi düzeni Osmanlı idaresinin sağladığı güven ortamı içerisinde devam etmiştir. 1878 sonrasında Rus işgaliyle birlikte bölge Osmanlı yönetimine benzer, oblast adı verilen idari birimlerine ayrılarak yönetilmiştir. Yönetici kadrolarda Rus görevlilerin ağırlıklı olarak yer alması, halkın yerel idareye katılımını sınırlamıştır. İşgalden sonra belirlenen sınır hattı bazı köylerin Osmanlı topraklarında, bazılarının ise Rusya'da kalmasına neden olmuştur. Bu karışık durum özellikle sınır boyunda yaşayan Lazistan halkının ekonomik ve sosyal hayatını doğrudan etkilemiştir. Demografik açıdan bakıldığında işgal sonrası göç ile beraber Müslüman nüfusu azalırken Ermeni nüfusunda artış olmuştur. Ekonomik alanda Rus yönetimi, tarımsal faaliyetlere çeşitlilik kazandırmak amacıyla yeni ürünlerin yetiştirilmesini teşvik etmiştir. Ayrıca Osmanlı döneminde üretilmeyen maden kaynaklarını işletmeye açarak özellikle bakır madeni üretimi için fabrikalar kurmuştur. Savaş ve işgal dönemi eğitim alanında belirgin bir gerilemeye yol açmıştır. Müslümanlara ait okullar kapatılmış ve güvenlik kaygıları

sebebiyle halkın eğitim imkânları kısıtlanmıştır. Bununla beraber, Müslüman çocukların Rus mekteplerine yönlendirilmesi için baskı yapılması Müslüman ahali arasında bir huzursuzluk oluşturmuştur. Osmanlı idaresinde kendi dinleri ve kimlikleriyle hayatlarını sürdüren Artvin halkı, Rus işgaliyle birlikte demografik, ekonomik ve kültürel açıdan önemli değişimler yaşamıştır.

Artvin ve çevresinde, siyasi varlığı bilinen ilk topluluk Orta Asya'dan gelen Hurrilerdir. Daha sonra bölgede, Hayaşa-Azzi Krallığı, Urartular, İskitler, Kimmerler, Armenialılar, İberialar, Persler, Bagrat toplulukları hüküm sürmüştür. 1068'de Ardanuç, Artvin, Borçka, Şavşat, Oltu, Tortum ve Yusufeli, Selçuklu toprağı olmuştur. 1502'de Safevi Hükümdarı Şah İsmail'in, Elvent Bey'i yenmesiyle, Artvin civarı Safevi yönetimine girmiştir.

Osmanlı döneminde, Yavuz Sultan Selim zamanında yapılan seferler sonucunda, Ardanuç ve Artvin'in bazı yerleri Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Artvin ve çevresinin tamamı Osmanlı toprağına dâhil edilmiştir. Uzun yıllar Osmanlı Devleti sınırları içinde yer alan Artvin, 1828-1829 Savaşı ile Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Savaş sonunda yapılan 1829 Edirne Antlaşmasıyla Rusya, daha önce ele geçirdiğı yerleri ve Kars, Ardahan, Bayburt, Muş, Şavşat ve Artvin'i boşaltmak zorunda kalmıştır. 1877- 1878 Osmanlı- Rus Savaşı'nı kaybeden Osmanlı Devleti, 3 Mart 1878'de Rusya ile Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Güç dengelerini alt üst eden bu antlaşma, Avrupalı devletlerin arabuluculuğıyla değiştirilmiş ve yerine, Osmanlı Devleti açısından Ayastefanos'tan farkı olmayan Berlin Antlaşması imzalanmıştır. 93 Harbi sırasında yöre halkından oluşturulan gönüllü birlikler, Batum ve Livane'nin savunmasında önemli bir rol oynayarak Artvin'in kuşatılmasını engellemiştir. Ancak savaşın sonunda imzalanan antlaşma gereğı Elviye-i Selâse ile birlikte Artvin, Ardanuç, Borçka ve Şavşat Rusya'ya bırakılmıştır.

Rus yönetimine giren Artvin ve çevresi, Batum oblastına bağı Artvin okruğu olarak askeri valiler tarafından yönetilmiştir. İdari yönetimde yapılan değışiklerle beraber, şehirde bayındırlık çalışmalarıyla Rus mimarisi yapısına uygun; köprü, yol, askeri ve kamu binaları, sivil mimari inşa edilmiştir. Maden kaynakları bakımından zengin olan bölgede, Kuvarshan ve Murgul yörelerinde bakır madeni işletilmiş ve fabrikalar

kurulmuştur. Aynı zamanda tarımsal çeşitliliği arttırmak için analizler yapılmış ve yöreye farklı ürünler getirtilmiştir. Müslüman nüfusun milli ve dini kimliğini zayıflatmaya yönelik politikalar doğrultusunda Türklere ait eğitim kurumlarının çoğu kapatılmış ve çocukların ana dilde eğitim almaları engellenerek Rus mekteplerine gönderilmesi için zorlanmıştır. Savaştan sonra gerçekleşen sınır değişiklikleri ile bölge halkının topraklarının bir kısmı Osmanlı sınırları içerisinde, bir kısmının ise Rus idaresinde kalması, çiftçilik ve ticaretle uğraşan kişiler işlerini sürdürebilmesi için sık sık sınırı geçmek zorunda kalmıştır. Rus idaresinden çekinerek Osmanlı topraklarına göç edenlerden geriye kalan araziler Rus idaresi tarafından kiraya verilmiş, bir kısmı da Rus memurlarının kullanımına tahsis edilmiştir.

Rus idaresi altında yaşamak istemeyen Artvin halkının büyük bir kısmı, Osmanlı topraklarına göç etmek istemiştir. Göç etmek için uzun süre yollarda, limanlarda bekleyen vatandaşlar arasında salgın hastalıklar yayılmış ve ayrıca bazı vatandaşlar soyguna uğramıştır. Göçlerin artmasıyla İdare-i Mahsusa Vapuru yetersiz kalmış ve bu nedenle Osmanlı Devleti tarafından Batum ve çevresinden muhacirlerin sevki için ek gemiler tahsis edilmiş, göç işlerinin hızlıca çözülmesi için komisyonlar kurulmasına rağmen yoğun göç talebini karşılamakta zorlanmıştır. Yaşanan bu göçlerden sonra boşalan yerlere Ermeni, Gürcü ve Rus nüfusu yerleştirilmiştir. Rus yönetimin uyguladığı bu politikalar ile bölgenin demografik yapısı değişmiş ve bölgede Ermeni nüfusu çoğunluk haline gelmiştir. Göç etmeyip bölgede kalan insanlar, Rus yönetiminin getirdiği baskılar, ağır vergi yükümlülükleri, bölgedeki Rus memurlarının kötü muamelesi ve Ermenilerin yaşadığı zorluklarla mücadele etmiştir.

Bölgede yaşanan Ermeni baskıları, I. Dünya Savaşı'yla şiddetlenmiştir. Bu süreçte Artvin, Osmanlı Devleti'nin Doğu Cephesi'nde önemli bir yer tutmuştur. Yerel öncülerin liderliğiyle şehri savunmak için kuvvetler oluşturulmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile Kars, Ardahan ve Batum'un geleceği için halk oylaması yapılmıştır. Çoğunluğun verdiği oy ile Elviye-i Selâse, Osmanlı topraklarına tekrar dâhil edilmiştir. 30 Ekim 1918 imzalanan Mondros Mütarekesi sonrası İngilizler tarafından işgal edilen Artvin, daha sonra da Gürcü yönetimine girmiştir.

Bu çalışma, işgal döneminin yalnızca bir sınır değişikliği ya da idari bir hâkimiyet mücadelesi olmanın ötesinde; bölge halkının günlük yaşamını, demografik yapısını ve kültürel belleğini derinden etkileyen çok yönlü bir süreç olduğunu göstermektedir. Sonuç

olarak, bu çalışmanın Artvin özelinde Osmanlı-Rus ilişkileri, göç hareketleri, yerel yönetim uygulamaları ve toplum hafızasında yer etmiş konulara yeni bir bakış açısıyla ileride yapılacak bölgesel veya karşılaştırmalı araştırmalara kaynak ve örnek teşkil etmesi beklenmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalar açısından, Rus işgali döneminden kalan yapılar bölgede yanlış bir şekilde restore edilmiş olması önemli bir sorunu göstermektedir. Bu yapıların, restorasyon kurallarına uygun bir şekilde yeniden ele alınması, kültürel mirasın korunması ve bölgenin tarihine ait izlerin daha iyi anlaşılacak objektif çalışmalar yapılması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca, işgal döneminde yaşamış insanların göç hatıralarının araştırılıp sistemli bir şekilde toplanıp arşivlenmesi, bilimsel araştırmalar için önemli bir veri oluşturarak çalışmaların devamlılığına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

1.1 Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi

ATASE Arşivi: 110/9/1/3, 49/0/199, 1/0/103, 40/0/188.

1.4 Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye (DH.) Şifre Kalemi (ŞFR): 569/16, 579/27, 576/56, 83/124, 457/62, 463/24.

Dahiliye (DH.) İkinci Şube (EUM.2ŞB): 4/39.

Dahiliye (DH.) Mektubî Kalemi (MKT): 1654/117.

Dahiliye (DH.) Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti (MB. HPS.M.) 34/100

Hatt-ı Hümayun (HAT): 1046/43193.

Hariciye Nezareti (HR.) Tahrirat (TH): 31/73, 81/53, 195/17.

Hariciye Nezareti (HR.) Petersburg Sefareti (SFR.1): 71/91.

Hariciye Nezareti (HR.) Londra Sefareti (SFR.3): 253/59.

İrade (İ.) Hariciye (HR): 329/ 21227.

Meclis-i Vâlâ (MVL): 714/45.

Şura-yı Devlet (ŞD): 1830/21.

1.5 Salnameler

Trabzon Vilayet Salnamesi (TVS): H.1286/M.1869, H.1294/M.1877, H.1295/M.1878, H.1296/M.1879, H.1298/M.1881, H.1320/M.1902.

Erzurum Vilayet Salnamesi (EVS): H.1294/M.1887, H.1293/M.1876.

2. Telif Eserler

Alşan, S. (2017). *Doğu Karadeniz'in En Uzun İki Yılı 1916-1918*. Trabzon: Serander Yayınevi.

Alşan, S. (2015). *Türk Kayıtlarında Doğu Karadeniz'de Rus İşgali (1916-1918)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum.

Arif, M. (2022). *Başımıza Gelenler*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık.

Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Atalay, A. (2023). Artvin ve Çevresinde Faaliyette Bulunan Lider Konumundaki Teşkilat-ı Mahsusacılar, *Artvin Tarihi Araştırmaları* 3, (ed. Nuri Yavuz), Ankara: Artvin Çoruh Üniversitesi Yayınları, s.331-400.
- Atalay, A. (2020). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Artvin Vilayetinin Siyasi, Sosyal, Ekonomik Durumu. *Karen Dergisi*, S.10, s.311-329.
- Atalay, A. (2017). XIX. Yüzyılın Sonlarında Elviye-i Selâse'de Karayolu Yapım Faaliyetleri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*. C.9. S.2, s.1-24
- Atalay, A. (2022). "Türkistan'dan Anadolu'ya Tarih Sürecinde" Cumhuriyet Kenti Artvin. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.27, s.1-25.
- Aydın, M. (1994). Doksan Üç Harbi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.9. İstanbul: TDV Yayınları. s.498-499.
- Aydın, N.ve Işık, Z. (2021). Artvin'in Anavatanı Katılmasının Bölgedeki Yansımaları, *Artvin Tarihi Araştırmaları* 3, (ed. Nuri Yavuz), Ankara: Artvin Çoruh Üniversitesi Yayınları, s.68-83.
- Aytekin, O. (1998). Artvin ve Çevresindeki Türk-İslam Eserleri Yüzey Araştırması. 16. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 95-109.
- Aytekin, O. (1996). *Artvin'deki Mimari Eserler I*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Van.
- Aytekin, O ve Aytekin, S. N. (2017). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrasında Artvin'deki Mimari Yapılaşma Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın 140. Yılında Kafkas Göçleri ve Etkileri Sempozyumu Bildirileri*, (25-26 Kasım 2017 İstanbul) İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği Yayınları, s. 153-170.
- Badem, C. (2018). *Çarlık Yönetiminde Kars, Ardahan, Artvin 1878-1918*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Bağırhan, S. (2008). *Osmanlı Basınında 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi 93 Harbi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Manisa.
- Başkan, S. (2008). Artvin'de Geleneksel Ev Mimarisi. *Vakıflar Dergisi*, S.31, s. 71-139.
- Beydilli, K. (2007). Paris Antlaşması. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.34. İstanbul: TDV Yayınları. s.269-172.
- Biçici, M. (2014). Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına girişi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, S.4, s.693-722.
- Bilgin, M. (2020). Birinci Dünya Savaşı'nda Çoruh Cephesi-1915. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 49, s. 29-52.
- Birbudak, T. S. (2018). 1853-1856 Kırım Harbi'nde Osmanlı-Avusturya İlişkileri. *Belleten*, C.82, S.293, s.241-264.
- Caiania, İ. (2002). *Borçka Mektupları*. İstanbul: Sinatle Yayınları.
- Chokharadze, M. ve Keskin, M. A. (2015). Türk Tarihi ve Gürcü Tarihi Kaynaklarına Göre Rus Yönetiminin Uyguladığı Politika Sonucu Gürcü Muhacirlikleri (19-20.Yüzyıllar Arasında). *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.10, S.2, s.95-108.

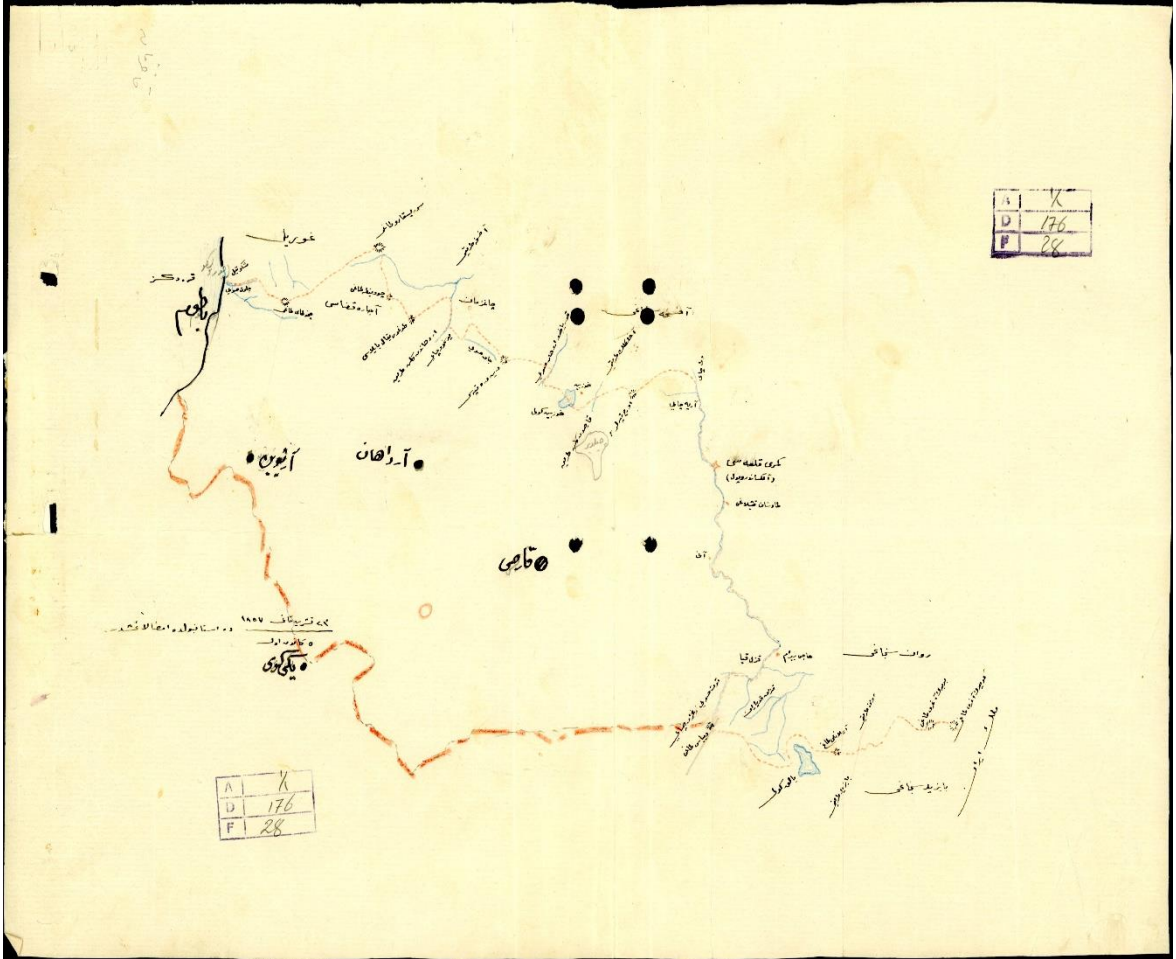
- Çakmak, Z. (2003). 1875 Hersek İsyanı. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.8, s.241-254.
- Çetinkaya, M. (2022). I. Dünya Savaşı Sırasında Artvin ve Çevresinden Göçler. Doğu Karadeniz’de Rus İşgali ve Harşit Savunması Sempozyumu Bildirileri, (2-3 Kasım 2022 Giresun) Ankara: KAF Yapım Yayınları, s. 194-216.
- Çiçek, R. (2013). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Artvin Vilayetinin Sosyo-Ekonomik Durumu. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.14, S.14, s.133-151.
- Demirel, M. (2009). Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından Sonra). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.16, S.40, s.317-340.
- Demirel, M. (2025). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Artvin Bölgesinde İdari Yapı. *Turcology Research*, S. 82, s.56-70.
- Demirel, D. (2020). *Artvin’de Rus Mimarisi*. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Durdu, M. (2023). Salnamelere Göre Livane (Artvin), Hopa ve Arhavi (1869-1904), *Artvin Tarihi İlk Çağ’dan 1918’e*, (ed. Mustafa Sıtkı Bilgin), Ankara: Akçağ Yayınları, s.277-307.
- Eker, O. (2024). XIX. Yüzyılda Arhavi’de İlmî Hayat: Kavaklı Medresesi Örneği, *Kadim Tarihinden Yakın Tarihe Artvin’de Dini Ve Kültürel Hayat*, (ed. Mustafa Sıtkı Bilgin), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 567-587.
- Gazi Ahmet Muhtar Paşa. (1985). *Anadolu’da Rus Muharebesi*. İstanbul: Petek Yayınları.
- Gazi, E. (2010). İlanının Yüz elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahat Fermanı’na Yeniden Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.51, S.1, s.327-348
- Gencer, A.İ. (1991). Ayastefanos Antlaşması. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.4. İstanbul: TDV Yayınları. s.516-517.
- Gencer, A.İ. (1992). Berlin Antlaşması. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul: TDV Yayınları. s.516-517.
- Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. (1985). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.2, Ankara: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Gökçe, H. (2020). *Divan-ı Harp Mazbata Suretlerinde Ardahan ve Alacadağ Muharebeleri (1877-1878) (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Muğla
- Gövez, K. (2022). *Osmanlı Devleti’nin 93 Harbinde Silah ve Mühimmat Tedariki*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Guze, Y. (2007). *Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesindeki Muharebeler*. Ankara: Genel Kurmay Basımevi.
- Gümüş, M. ve Y, R. (2020). Osmanlı Devlet’inin Parçalanma Süreci ve Basının Yaklaşımı:1875 Hersek İsyanı Örneği. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S.1, s.31-46.

- İpek, N. (1999). Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.12, S.1, s.167-254.
- İpek, N. (1991). Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.6, S.1, s.97-134.
- Kara, A. (2005). 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı ve Anadolu'da Alınan Tedbirler. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.14, s.115-131.
- Karabacak Yılmaz, M. (2019). 19. Yüzyılda Artvin ve Çevresinde Ekonomi Hayatı, *Artvin Tarihi Araştırmaları 1*, (ed. Nuri Yavuz), İstanbul: Kriter Yayınevi, s.233-260.
- Karabacak Yılmaz, M. (2023). Kafkas Bakır Kumpanyası ve Osmanlı Tebaası İşçileri: Kafkasya Bakır Şirketi ve Osmanlı Madenciler. *Osmanlı Miras Araştırmaları Dergisi*, C.10, S.27, s.405-433.
- Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi*, C.8. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, K. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kasap, M. (2018). *93 Harbi Batum Muhacirleri*. İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği Yayınları.
- Kazdal, M. (2022). Başlangıcından 18.Yüzyılın Başına Kadar Osmanlı-Gürl Melikliği İlişkileri, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.6, S.2, s.212-226.
- Keleş, E. (2008). Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi. *OTAM*, S.23, s.149-194.
- Kırzioğlu, M. F. (1999). *Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezalimi (1918-1920)*. Ankara: KÖKSAY.
- Kunt, M. (1978). *Sancaktan Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kurat, A. N. (2014). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kurt, G. (2022). *Tarihi Süreçte Artvin*, Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Artvin.
- Küçük, C. (2020). Misak-ı Milli. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.30, Ankara: TDV Yayınları, s.173-175.
- Küçükyıldız, İ. (2023). Artvin ve Çevresinin Eski Çağ Tarihi Üzerine Genel Bir Değerlendirme, *Artvin Tarihi İlk Çağ'dan 1918'e*, (ed. Mustafa Sıtkı Bilgin), Ankara: Akçağ Yayınları, s.9-43.
- Larcher, M. (2010). *Kafkas Harekâtı Büyük Dünya Savaşı'nda Türk Cepheleeri-1*. İstanbul: Omnia.
- Mahmut Celâleddin Paşa. (1983). *Mir'ât-ı Hakikat*. İstanbul: Berekat Yayınevi.
- McCarthy, J. (2014). *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*. (Çev. F. Sarıkaya). Türk Tarih Kurumu.
- Menekşe, M. (2015). Kırım Harbine Dair Notlar. *Tarih Okulu Dergisi*, C.8, S15, s.667-670.

- Öksüz, H. ve Köksal, A. (2019). *93 Harbine Giden Yol: Tersane Konferansı ve Sonuçları, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi)-Vatan Neresi? Uluslararası Sempozyumu*, (ed. Fatih M. Sancaktar vd.), İstanbul: Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayınları, s.317-344.
- Özaydın, M. (2016). *Artvin Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul: Ar-Sev Yayınevi.
- Özdemir, H. (2002). *Artvin Tarihi*. Ankara: Egem Matbaacılık.
- Özdemir, H. (2005). *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özder, M. A. (2017). *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*. Yay. Haz. Sedat Bahadır. Samsun: Yusufeli Belediyesi Yayınları.
- Özkan, A. (2023). 1876 Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşında Osmanlı Gönüllüleri. *Avrasya Uluslara Arası Araştırma Dergisi*, C.11, S.35, s.777-796.
- Öztürk, C. (2020). Mondros Mütarekesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.30, Ankara: TDV Yayınları, s.271-273.
- Öztürk, M. (2018). Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Arasında Sürecin Çarlık Rusya Açısından Değerlendirilmesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.15, s.676-688.
- Turhan Sarıköse, S. (2013). *XIX. yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya.
- Saydam, A. (1997). *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Saydam, A. (2019). Muhacir. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.2. Ankara: TDV Yayınları. s.286-288.
- Semiz, Y. ve Akdağ, Ö. (2011). *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Şenol, Z. (2018). *Kafkas Tarihinde Hamşioğulları*, İstanbul: Cinius Yayınları.
- Şenol, Z. (2021). *Kafkas Tarihinde Hamşioğulları - II Şavşat Sancağı*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Şirokorad, A.B. (2024). *Osmanlı-Rus Savaşları*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- T. C. Artvin Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2012). *Artvin Kültür Envanteri*, Ankara: Öncü Basımevi Ltd. Şti.
- T.C. Artvin Valiliği. (2007). *19. ve 20. Yüzyıl Belgelerinde Artvin Göçe Komşu Topraklar*. Ankara: T.C. Artvin Valiliği Yayınları.
- T.C. Artvin Valiliği. (1973). *1973 İl Yıllığı*. Ankara: T.C. Artvin Valiliği Yayınları.
- T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE). (2011). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE). (2003). *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE). (2000). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Tansel, S. (1943). *93 Seferi 1877, Harbinin Sebepleri*. Ankara: Doğu Matbaası.

- Taş, N. F. (2015). *Erzincan Mütarekesi ve Brest- Litovsk Antlaşması*. Ankara: Özyurt Matbaacılık.
- Tekir, S. (2016). Sarıkamış Harekâtı Sonrası Türk Ordusunda Görülen Salgın Hastalıklar ve Yaşanan Kayıplar. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(2016-Ek), s. 267-287.
- Temel, E. (2019). Hurufât Defterlerine Göre XVIII.-XIX. Yüzyılda Livane (Artvin) Vakıfları. *Artvin Tarihi Araştırmaları 1*, (ed. Nuri Yavuz), İstanbul: Kriter Yayınevi, s. 124-164.
- Tuncel, M. (1991). Artvin. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.3. Ankara: TDV Yayınları. S.400-422.
- Turan, R. (2019). *Çarlık Rusya'sı Döneminde Batum Vilayeti (1878-1914)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Turan, R. (2023). *Çarlık İdaresinde Batum, Acara, Artvin (1878-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Uçarol, R. (1995). *Siyasi Tarih 1789-1994*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Uzunçakmak, S. (2019). *1.Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Çoruh ve Kop Muharebeleri*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Çankırı.
- Üstünyer, İ. (2022). Gustav Radde'nin Gezi Notlarında Rus İdaresindeki Artvin: Kültürel, Sosyal, Etnografik Dikkatler. *TÜRKÜ Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S.28, s.28-38.
- Yalçın, M. A. (2020). *1828-29 Osmanlı Rus Savaşı'nın Mali Sonuçları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yapıcı, H. (2012). 93 Harbi Sonrasında Yaşanan Göçler ve Neticeleri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.7, S.1, s.181-189
- Yapıcı, H. (2011). *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nde Kafkas Cephesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Yurdakul, E. S. (2019). *1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında (93 Harbi) Askeri Sağlık Hizmetleri*. Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları.
- Yetişkin, M. ve Özdamar, T. (2021). Osmanlı Rus Savaşları Bağlamında Artvin ve Çevresi (1828-1878), *Artvin Araştırmaları 3*, (ed. Nuri Yavuz), Ankara: Artvin Çoruh Üniversitesi Yayınları, s.1-27.
- Yurt Ansiklopedisi. (1982). Artvin. C.2. İstanbul: Anadolu yayıncılık. s.885-966.
- Yüceer, S. (2016). *Millî Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Yücetürk, Z. (2022). 93 Harbi'nden Sonra Livane Muhacirlerinin Yaşadığı Sıkıntılar. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.14, s.133-149.
- Zeki, M. (2010), *Artvin Vilayeti Hakkında Ma'lûmât-ı Umûmîye*. Haz: Muammer Demirel, İstanbul: Yusufeli Belediyesi Yayını.

EKLER

EK-1 ATASE ARŞİVİ, 110/9/41, 1/0/41

93 Harbi Öncesi Osmanlı-Rus Sınırı

EK-2 ATASE ARŞİVİ, 110/9/1/3, 57/0/101

1878 Berlin Antlaşması Sonrası Kafkas ve Doğu Sınırları

خالد ناظری

الکمالیہ

۱۴۸۱۶
۳۸۴

۲۸۴

اقتدم حضرتلری

باطوم ، قارص ، اردهان لوارلیله ملحقاتی اهلینسک مقدرات آتیه لرینی آرای عمومییه
مراجعت صورتیله تعیین ایلاری برهست لتوسق مصالحه نامه سی احکامندن اولدیفنه بناء بو
بابده اقضا ایدن معاملات محللرنجه ایفا ایدیلرله ا. یه ثبته مبحوث عنهاک ممالک عثمانیه
اغاده التحاقلری خصوصنده اهالی محلیه جه اظهار اولنان آرزوینی مثبت مضطهلر اوزرینه
شرف تصدیق بیوریلوب تقویم وقایعک اوج بیک اوج یوزیکرمی نومرولونسخه سنده مندرج بولنان
۸ ذی القعدة ۱۳۳۶ و ۱۵ اغستوس ۱۳۳۴ تاریخی خط هایون ملوکانه ده الویه ثلثه وملحقانک
اجزائی ممالک عثمانیه دن عداولتمسی وامور اداره سنک آکا کوره تنظیمی امر وفرمان بیورلمش
و باب عالیجه ایجاب عالیسی اجرا قلمتش اولدینی باتذکره سامیه اذبار بیورلمقله تبلیغ کیفیت
اولنور ۸ ذی القعدة ۱۳۳۶ و ۸ اغستوس ۱۳۳۴
داخلیه ناظری نامه
مستشار

ساک امیر سید علی

OSMANLI ARŞIVI		
DH.MB.HPS.M		
34	100	

EK-5 BOA, DH. MB. HPS.M. 34/100

1918'de Yapılan Oylama Sonucu Kars, Ardahan, Batum Halkının, Osmanlı Topraklarına Katıldığı Haberi.

Muâamelesi 'ikmâl edilmiştir.

Madde 1- Moskova ve Gümrü Muahedeleriyle Türkiye'ye terkedilmiş olan mahallerde Artvin, Ardahan, Kars livaları teşkil ve Iğdır ve Kulp kazaları Bayezid sancağına rapt edilmiştir.

Madde 2- Artvin sancağı, Artvin, Savşat, Borçka; ve Kars sancağı, Kars, Kağızman, Zaruşat, Sarıkamış; ve Ardahan sancağı, Ardahan, Oltu, Göle, Poshof kazalarından mürekkebdir.

Madde 3- Artvin sancağının merkezi (artvin), Kars sancağının merkezi (Kars) ve Ardahan sancağının merkezi (Ardahan) şehirleridir.

Madde 4- Batım teşkilâtı hakkındaki 4 Eylül 334 tarihli kararname mülğadır.

Madde 5- İşbu kanun, tarih-i neşrinden itibaren mer'fidir.

Madde 6- İşbu kanunun icrasına İcra Vekilleri Hey'eti me'murdur.

14 Ramazan 339 ve 22 Mayıs 337

İcra Vekilleri Hey'eti Reisi ve
Müdâfâ-i Milliye Vekili
Fevzi

Şer'iye Vekili
Fehmi

Adliye Vekili
Refik Şevket

Dahiliye Vekili
Ata

Hariciye Vekâleti Vekili
Fevzi

Maliye Vekili
Hasan Hüsnü

Mâarif Vekili
Hamdullah Subhi

Nafia Vekili
Ömer Lütfi

İktisad Vekili
Mahmud Celâl

Sıhhiye Ve Muâveneti İctimâiye Vekili
Dr. Refik

Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Vekili
Fevzi

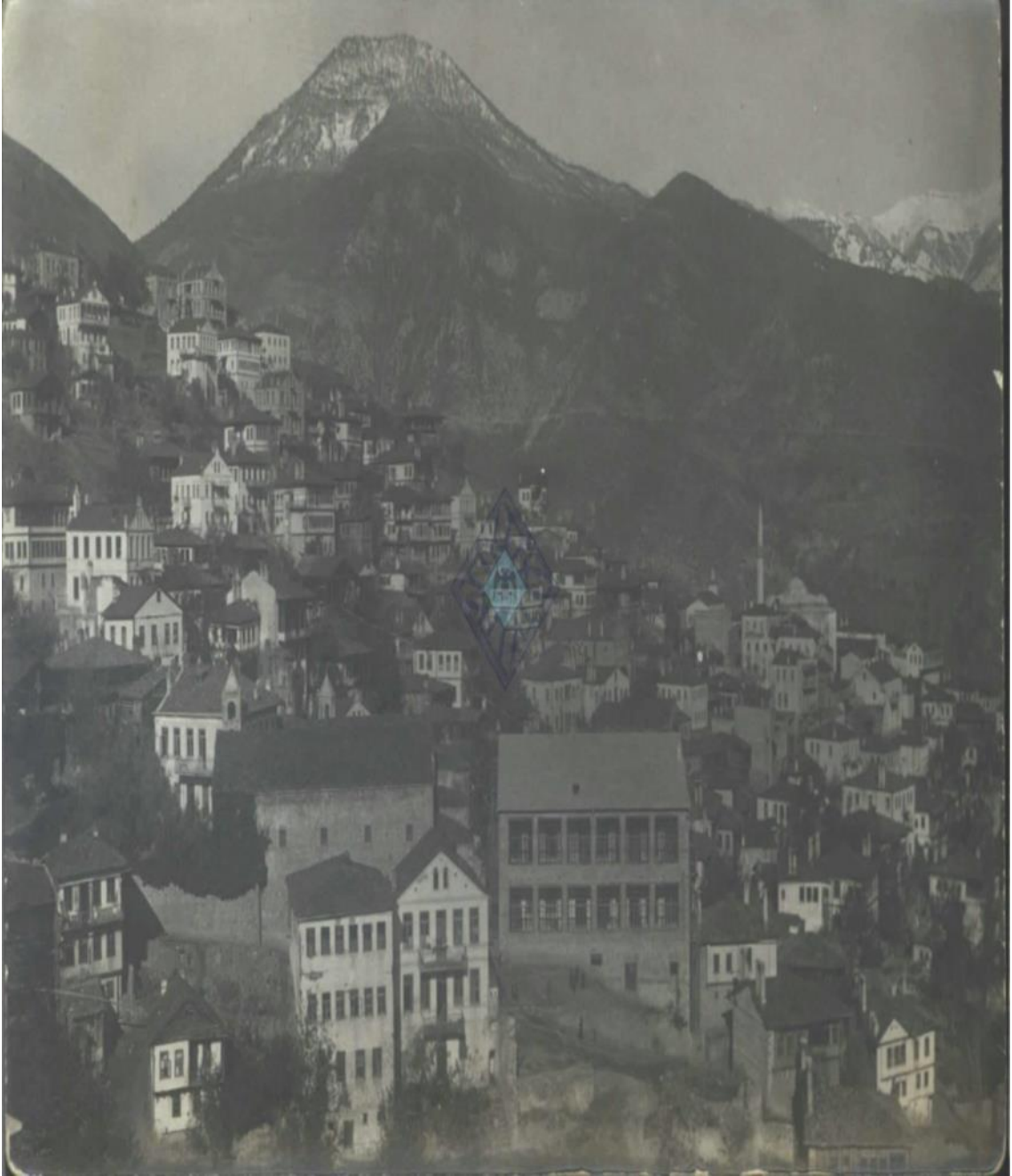
Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
M. Kemal

EK-6 BCA, 30/18/1/1. 3/20/15

Artvin, Ardahan, Kars Sancaklarının Kurulmasına Dair 1921 Tarihli Kanun Tasarısı

EK-7 TTK Arşivi, OFS 70/3
Kuarshan Köyü Bakır Fabrikası

EK-8 TTK Arşivi, OFS 70/3

20. Yüzyıl Başlarında Artvin Şehrinin Genel Görünümü

İNTİHAL RAPORU İLK SAYFASI

Yağmur ÖZÇELİK düzeltilmiş Tez Son Benzerlik

ORJİNALLIK RAPORU

%**3**

BENZERLİK ENDEKSİ

%**2**

İNTERNET KAYNAKLARI

%**2**

YAYINLAR

%**1**

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1

Submitted to Artvin Āoruh Āniversitesi

Öğrenci Ödevi

%**1**

2

dergipark.org.tr

İnternet Kaynağı

<%**1**

3

acikbilim.yok.gov.tr

İnternet Kaynağı

<%**1**

4

buyuktaarruzsempozyumu.aku.edu.tr

İnternet Kaynağı

<%**1**

5

www.tes.org.tr

İnternet Kaynağı

<%**1**

6

Sarı, Mustafa. "Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde
Batım (1917-1921)", Sakarya Üniversitesi
(Turkey), 2022

Yayın

<%**1**

7

docplayer.biz.tr

İnternet Kaynağı

<%**1**

8

John V da Graça. "Heads of State and
Government", Springer Nature, 2000

Yayın

<%**1**